

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 839

Fuad Köprülü

Dr. Orhan F. KÖPRÜLÜ

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 64

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Merhum Ord.Prof.Dr. Fuad Köprülü hakkında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca, Türk Büyükleri dizisinde yayımlanmak üzere, bir kitap yazmam bana teklif edildiği zaman bu işi üzerime alıp almamakta bir tereddüt geçirdim.

Buna sebep, Köprülü'nün çok çeşitli alanda eser vermiş, çok cepheli bir ilim adamı olmasıydı. Hakkında dört kitap ve doksana yakın makale yazılmış olmasına rağmen, bunlardan hiçbirisi tam bir monografi sayılamaz. Prof. Osman Turan, Prof. Halil İnalcık, sayın F.A. Tansel ve nihayet benim bazı makalelerim, konunun şu veya bu tarafına dokunmakla birlikte, George Park'ın doktor unvanını aldığı, basılmamış doktora tezi bile benim anladığım ve düşündüğüm mânada bir monografi değildir.

Kanaatimce F.Köprülü hakkında dörtbaşı mamur bir eser yazmak oldukça güç bir şeydir, zira o yalnız bir edebiyat tarihçisi, bir din tarihçisi, bir hukuk tarihçisi veya bir fikir adamı değildir. Hatta birçok kişinin gayretine rağmen yazılarının tam bir bibliyografyası bile yapılamamıştır. Bu hususta sâdece bir misal olarak şunu gösterebilirim. Kendisinden, uzun yıllar önce **Türk Hukuk Lugati** *(Ankara 1943)'nde bir madde yazdığını duymuştum ama, o zaman bunun adını bir yana not etmediğim için ne yazık ki unutmuşum. Geçenlerde bu maksatla, bahis konusu kitabı gözden geçirdiğim zaman eserin sonundaki bir kayıttan, Fuad Köprülü'nün bu lugate bir değil çeşitli maddeler yazdığını öğrendim. Ne yazık ki bu maddelerin neler olduğunu tabiatiyle şimdi bilemiyoruz.*

*Bana kalırsa, Köprülü'nün ne yapmak istediğini ve ne yapabildiğini tam mânasiyle açıklayabilmek için çeşitli alanlarda ihtisas yapmış bir ekibin, onun bütün yazılarını gözden geçirerek, giriştiği büyük teşebbüslerin (***Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi**, **Anadolu Epigrafisi** *gibi) birbiriyle olan bağlantısını tespit etmesi gerekir.*

Kısaca belirtmek lâzım gelirse, Köprülü'nün hayat hikâyesini veya eserlerinin kronolojik sırasını vermek zor bir şey değildir ama dört başı mamur bir Köprülü monografisi elde bulunmadığı için, kendisi hakkında benim arzu ettiğim ve düşündüğüm şekilde bir kompilasyon hazırlamak pek kolay bir şey değildir.

Böyle olmasına rağmen, öyle ümit ediyorum ki merhum babam hakkında yazdığım bu eser, bir monografi olamamakla birlikte yine de hem aydın gençliğe F.Köprülü'yü belirli bir ölçüde tanıtabilecek, hem de ileride Köprülü'nün ilmî çalışmaları hakkında araştırma yapacaklara, çok sınırlı da olsa, yararlı olabilecektir düşüncesiyle teselli bulmaya çalışıyorum.

Dr. Orhan F.Köprülü
Türk Tarih Kurumu Aslî Üyesi ve
Eski Assoc. Profesör

I

FUAD KÖPRÜLÜ
HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ÇALIŞMA SİSTEMİ

Hayatı: XX. yüzyılda Türkiye'nin sosyal ilimler alanında yetiştirdiği en büyük ilim adamlarından biri olan M.Fuad Köprülü, 4 Aralık 1890'da İstanbul'da bir yüzü Sultan Mahmud Türbesi'ne, diğer yüzü Divanyolu caddesine bakan ve o zamanlar Hâlid Efendi Konağı diye bilinen kârgir evde dünyaya geldi. Bugün aynı yerde Köşe Han adını taşıyan bina bulunmaktadır. Baba tarafından onuncu göbekte nesebi Köprülü Mehmed Paşa'ya varan F.Köprülü, Tanzimat devri ricalinden Beylikçi Köprülü-zâde Afif Bey'in oğlu olan ve bundan yüzyıl kadar önce Bükreş sefirliğinde bulunan Ahmed Ziya Bey'in torunudur. Köprülü'nün babası Fâiz Bey, Ahmed Ziya Bey'in üç oğlundan biri olup, Beyoğlu 2. Ağır Ceza Mahkemesi başkâtipliğinden emekliye ayrılmış, bir süre de İstanbul Belediye Meclisi üyeliğinde bulunmuştur. Köprülü'nün annesi Hatice Hanım ise, İslimye eşrafından Ârif Hikmet Efendi'nin kızıdır.

Daha ilkokul sıralarından başlayarak okumaya ve araştırmağa karşı büyük bir alâka duyan, oyuna iltifat etmeyen Fuad Köprülü, önce Ayasofya Merkez Rüştiyesi (ortaokul)'nde okumuş, ilk yazısı ise, sayın Tansel'in tespitine göre, 1905'te henüz 15 yaşında Mercan İdadisi (lise)'nde öğrenci iken **Musavver Terakki**'de yayımlanmıştır. Mercan İdadî'sini parlak bir şekilde bitiren genç Köprülü, 1907-1909 yılları arasında o zamanki Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)'a devam etmiş ise de, çok sonraları Hikmet Feridun Es'e verdiği bir beyanatında açıkça ifade ettiği üzere, buradaki hocaları çok zayıf bulması, diğer yandan tutmak istediği yol bakımından bu tahsilin pek yararlı olmayacağı kanaatine vardığı için hukuku bitirmeden buradan ayrılmıştır. Daha liseyi bitirdiği sıralarda Farsça'yı oldukça iyi, Arapçayı da okuduğu kitapları anlayacak kadar öğrenmişti. Bu arada Prof.Anjel'den aldığı özel dersler sayesinde Fransızcasını da ilerleten genç Köprülü, babasının küçük kütüphanesindeki edebî ve tarihî eserleri, Evliya Çelebi'nin **Seyahatnâmesi** de dahil olmak üzere, tekrar tekrar okuyarak edebî ve tarihî kültürünü iyice ilerletmişti. O, 1908 yılından yâni II. Meşrûtiyet'in ilânından itibaren, çok genç bir yaşta memleketin fikir hayatına girmişti. Nitekim 1908 aralık ayında kurulan Türk Derneği ile 1911 ağustosunda faaliyete geçen Türk Yurdu Cemiyeti üye-

leri arasında bulunan Fuad Köprülü, Türk Ocağı'nın hars (kültür) hey'etinde de görev almıştı.

Millî ve vatanî şiirleri, edebiyat, sosyoloji ve tenkid yazıları, **Mehâsin, Servet-i Fünûn** mecmualarıyla **Tanin** gazetesinde muntazaman yayımlanmaya başlamıştı. Köprülü, bu yıllarda, Fransızca'dan birtakım tercümeler de yapmıştır. Bunlar arasında Henri Becq'in **Paris Kadını** (İstanbul 1910) adını taşıyan 3 perdeik komedisi ile Gustave Le Bon'un, **Ruh-i Siyaset ve Müdafâa-i İçtimaiye**(İstanbul 1911), yine aynı yazarın **Ruh ül-Cemaât**(İstanbul 1911)-birkaç forması Sadreddin Celâl ile müştereken-isimli eserlerini yayımlamıştır. Hayatının bu devresinde onun, edebiyat yanında özellikle felsefe ve sosyoloji ile de yakından ilgilendiği görülür. F. Köprülü'nün bu edebi ve fikrî tercümelerine Driault'dan dilimize çevirdiği **Selim-i Sâlis ve Napolyon** (İstanbul 1913)'u da eklemek gerekir.

1910-1913 yılları arasında,o, edebî ve fikrî yazıları yanında Mercan, Kabataş, Galatasaray ve İstanbul liselerinde de Türkçe ve edebiyat hocalıklarında bulunmuştur. 1913'te ünlü Fransız edebiyat tarihçisi Gustave Lanson'un ana fikirlerinden yararlanıp, kendi şahsî görüş ve fikirleriyle mezcederek yayımladığı **Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl (Bilgi Mecmuası,** 1913, I, s. 3-52) adlı makalesini Köprülü'nün ilk ilmî yazısı olarak kabul edebiliriz. O, bu makalesinde Türk edebiyatı tarihinin Avrupa ilim metodlarıyla fakat kendi millî bünyemize uygun bir şekilde nasıl incelenebileceğini göstermeye çalışıyor ve ileride yapacağı çalışmanın esaslarını tespit ediyordu. Hâlid Ziya (Uşaklıgil)'nın, başka bir vazifeye tayini üzerine, istifâsıyla boşalan İstanbul Darülfünun'u Türk Edebiyatı Tarihi müderrisliğine (profesörlüğüne) 20 Aralık 1913'te tâyini, bir bakıma onun şâir ve ediplikten âlimliğe doğru adım atması demekti. Aile çevresinden duyduğuma göre, 23 yaşını henüz bitiren bu genç insanın böyle bir göreve getirilmesi ilim ve fikir çevrelerinde bir hayli çalkantılara sebep olmuştu. Bu yeni görevine başlamasıyla birlikte artık tamamiyle bir ilim adamı sıfatıyla çalışmalarını sürdüren Köprülü, 1914'te kurulan Türk Bilgi Derneği'nin genel sekreterliğini yüklendiği gibi, 1915'te Ali Emirî Efendi'nin başkanlığında kurulan Asâr-ı İslâmiye ve Millîye Tedkik Encümeni'nde de yine genel sekreterliğe getirilmişti. 1915'te **Millî Tetebbular Mecmuası**'nın müdürlüğünü üzerine alan genç müderris, bu mecmuada yayımladığı **Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe** (MT, I, 1915, s. 5-46) adını taşıyan uzun

makalesiyle edebiyat mefhumunun çerçevesini genişleterek, o zamana kadar edebiyatın dışında bırakılan, halbuki Türk halkının büyük bir bölümüne âit olan duygu ve düşüncelerin de, edebiyat araştırmalarının içine alınması gerçeğini ortaya koymuş oluyordu. Aynı yıl zarfında yine **Millî Tetebbular**'da yayımlanan **Türk Edebiyatı'nın menşei** (MT II, 1915,s. 5-78) adlı uzun araştırmasıyla Türk Edebiyatını oluşturan kavramın, iptidâi devirlerindeki yaşayış, düşünüş ve inanışlarının derinliklerine nüfuz ederek, ileride yazmayı tasarladığı Türk edebiyatı tarihinin temeline yeni bir harç koymuş oluyordu.

Fuad Köprülü'ye, milletlerarası alanda ün sağlayan büyük monografisi 1918'de yazılıp, 1919'da yayımlanan **Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar** adlı eseri oldu. Onun, Ahmet Yesevî ile Yunus Emre'yi birbirine bağlayan Anadolu'nun kökünün Orta Asya'da olduğunu gösteren ve tamamiyle Avrupaî bir anlayışla yazılmış olan bu eseri, Prof. J.H. Mordtmann, Prof. Cl.Huart, Prof. Gyula Németh gibi Avrupalı ilim adamları tarafından büyük takdirle karşılanırken, Türkiye'de o sıralarda hâkim olan zihniyet bunun kıymetini takdirden çok uzaktı.

Köprülü, 1920 ve 1921'de ileride kalın bir cilt halinde yayımlayacağı **Türk Edebiyatı Tarihi**'nin 1 ve 2. fasiküllerini neşretmiş, böylece Türk Edebiyatı Tarihi'nin, eski çağlardan başlayarak, bütün Türk dünyasını içine alan çok geniş bir coğrafî çerçeve içinde bir bütün olarak mutalâa edilmesi gerektiğini açıkça göstermişti. 1922'de ise **Anadolu'da İslâmiyet** (**Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, 1922) adlı büyük makalesi ile Türk din tarihinin kurucusu olma yolunu da tutmuştu. Ziya Gökalp'in çevresinde yetişen, onun fikirlerini, ilmî esaslar koyarak yaşatmak imkânını hazırlayan Fuad Köprülü'nün bu gayretleri daha 1923'te bizzat Gökalp tarafından da takdir edilmişti. O, genç müderris hakkındaki görüşlerini ''Köprülü-zâde Fuad Bey Türkiyat sahasında büyük bir mütebahhir ve âlim oldu. İlmî eserleriyle Türkçülüğü tenvir etti"(**Türkçülüğün Esasları**, Ankara 1339, s.19) şeklinde ifade etmişti.

1923'te Edebiyat Fakültesi Reisliğine (dekanlığına) seçilen Köprülü, aynı yıl küçük, fakat derli toplu bir eser olan ve Türk dünyasını bir bütün halinde ele alan **Türkiye Tarihi**'ni neşretmişti. Bu eser Atatürk'ün büyük taktirini kazanmış, Atatürk eski harflerle ve kendi el yazısıyla bunu özel bir mektup yazmak suretiyle Köprülü'ye bildirmişti (Bu mektubun fotokopisi için bk. Dr. Orhan F. Köprülü, **Türk Klasikleri,** İstanbul 1974, cilt VII, vesikalar kısmı) Aynı yıl Paris'te toplanan ''Dinler Tarihi Kongresi''ne memleketimiz adına, Prof. Fuad Köprülü, **Bektaşiliğin Menşeleri ve Eski Türklerde Sihrî bir anane: Yağ-**

mur Taşı" tebliği ile katılmıştı.

1924'te Gazi Mustafa Kemal'in arzusu üzerine, Maarif vekîli Vâsıf Çınar Bey'in zamanında maarif vekâleti müsteşarlığına getirilmişti. 8 ay süren bu müsteşarlığı sırasında, bu vekâletin teşkilâtında Köprülü'nün teklifiyle köklü değişiklikler yapılmış olup, bu yenilikler ayrı bir araştırma konusudur. Daha sonra tekrar Edebiyat Fakültesi'ndeki vazifesine dönen Köprülü, aynı yıl sonlarında bakanlar kurulu kararıyla kurulan "Türkiyat Enstitüsü"nün müdürlüğüne getirilmişti. Cumhuriyetin ilânından sadece bir yıl sonra Atatürk'ün emir ve direktifleriyle böyle bir müessesenin oluşturulması ve bu enstitüye ve İstanbul Üniversitesi'nin giriş kapısının sağında bulunan ve şimdi "Profesörler Evi" olarak kullanılan binanın tahsis edilmesi, büyük kurtarıcının, daha o tarihten başlayarak, Türk tarihi ve dili tetkiklerine verdiği önemi göstermesi bakımından fevkalâde önemlidir. Merhum Vâsıf Çınar, maarif vekili sıfatiyle 1924 yılı sonlarında, yani Köprülü'nün müsteşarlıktan ayrılmasından hemen sonra, eski müsteşarına çok dikkate değer bir mektup göndermişti. Kendi el yazısıyla yazılmış bu mektupta Vâsıf Çınar, Atatürk'ün 1925'te İstanbul'da ilk milletlerarası Türkoloji kongresinin toplanmasını istediğini ve bu işe Köprülü'nün memur edildiğini, Atatürk'ün de, toplanması tasarlanan bu kongrenin fahrî başkanlığını deruhte ettiğini, gerekli her türlü yardıma vekâletin hazır olduğunu bildiriyordu (Bu hususta fazla bilgi almak için bk. Dr. Orhan F. Köprülü, **İlk Milletlerarası Türkoloji Kongresi Teşebbüsü, I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 15. 20. X-1973, I. Türk Tarihi,** İstanbul 1979, I, 185-188.)

Ne yazık ki Atatürk'ün bütün arzusuna ve Köprülü'nün zemin yoklamalarına rağmen, o sıralarda ülkemizde böyle bir kongreyi yürütebilecek bir kadroya sahip olunamaması yüzünden, böyle milletlerarası bir toplantı gerçekleşememişti. Atatürk'ün bu ulvî gayesi, ancak cumhuriyetin 50. yıldönümünde (1973) İstanbul'da toplanan kongre ile yerine getirilmişti.

Yaptığı ilmî çalışmalarla Türkiye dışında her geçen gün itibar kazanan Fuad Köprülü, 1925'te Rus İlimler Akademisi'nin ikiyüzüncü yılını kutlama merasimine memleketimiz adına katılmıştı. Yurd dışındaki ilmî çevrelerce taktirle karşılanan Köprülü, aynı yıl, W.Barthold, Kraçkovsky ve Oldenburg, gibi ünlü Rus âlimlerinin müşterek teklifleri ile, Sovyet İlimler Akademisi'nin muhabir üyeliğine seçilmişti. Bu Rus ilim adamları daha o zaman, Türkiye'de bir "Köprülü Mekte-

bi''nden söz edilebileceğini ileri sürmüşlerdi.

Fuad Köprülü, 1926'da **Türk Edebiyatı Tarihi**'ni kalın bir cilt halinde yayımlayarak, yalnız uzmanları için değil, Türk tarihi ve kültürüyle ilgili olan bütün aydınlar için de baş vurabilecekleri bir ana eser meydana getirmiş oluyordu. O, böylece Osmanlı edebiyatının dar çerçevesini yırtarak, edebiyat tarihi alanında yeni bir ufuk açıyordu. *1926'da Baku'daki Türkiyat kongresine katılan ve burada büyük bir* itibar gören Fuad Köprülü'ye bir yıl sonra ilme yaptığı hizmetlerden dolayı 1927'de Almanya'nın ünlü Heildelberg Üniversitesi tarafından fahrî felsefe doktorluğu pâyesi verilmişti.

1931'de yayımladığı **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkındaki Bâzı Mülâhazalar (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, I, (65-313) adını taşıyan monografisinde, *Osmanlı müesseselerinin, o zamana kadar Avrupa'da bilindiğinin ve* iddia edildiğinin aksine olarak, Bizans'tan değil, tabiî bir şekilde Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları gibi İslâm devletleri zincirinden alındığı tezini savunarak, Avrupa ilim âleminde de büyük akisler uyandırmıştı.

İstanbul Dârülfunûn'u Atatürk tarafından, Malche'ın raporuna dayanılarak yapılan bir reformla 1933'te İstanbul Üniversitesi haline dönüştürüldüğü sırada, Köprülü de bu reformun gerçekleştirilmesinde ve tatbikinde üzerine düşen rolü oynamış, yeni kurulan üniversite'de Ord.Prof. ünvanı ile edebiyat fakültesi dekanlığına getirilmişti. F.Köprülü 1934'te Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nin dâveti üzerine, bu üniversitede Fransızca olarak verdiği üç konferansla Fransız ilim çevrelerinin dikkatini üzerinde toplamıştı. O, Osmanlı Devleti'nin nasıl kurulduğunu, yeni ilmî esaslara göre inceleyen bu üç konferansı ile Gibbons'un tezini kökünden çürütmüş ve yeni Türk görüşünü, Avrupa ilim âlemine kabul ettirmeyi geniş ölçüde başarmıştı. Nitekim bu üç konferans kısa bir süre sonra **Les Orgines de L'Empire Ottoman** (Paris 1935) adıyla bir kitap halinde basılmıştı.

1934 yılı yazı sonlarında memleketimizi temsilen yanında, doktora yaptırdığı ilk talebesi Doç.Dr. Ali Nihat Tarlan da olduğu halde İran'a gönderilerek Firdevsi'nin 1000. doğum yılını kutlama törenine katılmıştı. Atatürk'ün, bir grup ilim ve fikir adamını kendi yakın çevresinde ve T.B.M. Meclisi'nin çatısı altında toplamak istemesinin bir sonucu olarak Köprülü de o zamana kadar siyasetle uzaktan yakından bir ilgisi olmadığı halde, 1935'te yapılan bir ara seçimi ile Kars'tan milletvekili seçilmişti.

O, daha önceki hocalık hayatında aslî görevine ilâveten, ilâhiyat fakültesinde', Türk Dini Tarihi (1924), İstanbul Mülkiye Mektebi'nde siyâsî tarih (1923-1929), Sanayi-i Nefise Mektebi'nde de medeniyet tarihi (1926-1929) dersleri de vermişti. Köprülü, hayatının bu yeni döneminde ise, bazılarının sandığının aksine olarak, ilmi ve fikrî çalışmalarını aksatmamıştı. Zira o, Atatürk'ün desteği ve arzusu ile İstanbul Üniversitesi'ndeki Türk Edebiyat Tarihi kürsüsünü korumakla kalmamış, buna ilâveten yeni bir kuruluş olan Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Orta zaman Türk Tarihi ve Siyasal Bilgiler Okulu'nda da Türk müesseseler tarihi kürsülerinin başına geçmişti. Yani kısaca söylemek gerekirse Köprülü, milletvekilliği ile birlikte üç ayrı kürsüyü aynı zamanda yüklenmişti.

Köprülü, böylece yalnız edebiyatçı ve edebiyat tarihçisi değil, doğrudan doğruya tarihçi yetiştirmek, ayrıca ileride idare mekanizmasında yer alacak gençlere de yeni bir görüş ile Türk müeseselerinin tarihin anlatmak imkânına kavuşmuş oluyordu. Köprülü'nün o sıralarda Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ndeki birçok öğrencisi arasında bulunan Prof.Dr. Osman Turan, Prof.Dr. Mehmet Köymen, Prof.Dr.Halil İnalcık, Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof.Dr. Bahaettin Öğel, Prof. Dr. Neşet Çağatay, Prof.Dr. Şerif Baştav, Prof.Dr. Tayyib Gökbilgin gibi kimseler daha sonraki yıllarda Türk Tarihi'nin çeşitli devreleriyle uğraşan en ünlü isimler olmuşlar ve pek çok da talebe yetiştirmişlerdir. Şimdi onların öğrencileri dahi çeşitli üniversitelerimizde profesör ve doçent olarak vazife görmektedirler.

Başka bir şekilde açıklamak gerekirse Köprülü'nün çeşitli tarihi mes'elelere ışık tutan, yalnız birtakım problemleri çözmekle iktifa etmeyip, yeni birtakım problemleri ortaya atan makaleleri daha çok bu ve bundan sonraki devrede kaleme alınmıştır.

Köprülü'nün bu dönemde yazdığı belli başlı yazılar, **Vakıflar Dergisi, Belleten, Türkiyat Mecmuası, Revue International des études balkaniques, Körösi Csomo Archivum, Türk Hukuk Tarihi Dergisi** gibi dergilerde çıkmıştır. Bunlardan **Belleten**'de yayımlanan **"Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında"** (I, 591-603); **"Orta Zaman Türk-İslâm feodalizmi"** (V. 319-334) **"Altınordu'ya ait Yeni Araştırmalar"** (V. 397-431); **"Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları"** (VII. 379-552); **"Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri"** (VII. 219-313) gibi bir çok araştırması, yeni görüşler ileri süren âdeta bir monografi mahiyetinde

makalelerdir.

İlme yaptığı katkıları dolayısıyla, yabancı çevrelerde yakından takip edilen Köprülü'ye, *1937'de Atina Üniversitesi, 1939'da ise Sorbonne Üniversitesi* tarafından fahrî doktorluk pâyesi verilmiştir. 1941 ders yılına kadar İstanbul ve Ankara'daki kürsü faaliyetlerini bir arada yürüten Prof.F. Köprülü, 1941 yılı sonlarına doğru, milletvekilliği ile üniversite hocalığının bir arada bağdaşamayacağı şeklinde, alınan bir karar üzerine, zamanın şartlarını gözönünde tutarak diğer bir çok arkadaşı gibi milletvekilliğini tercih ile kürsülerini bırakmak zorunda kalmıştı.

Köprülü'nün 1935 yılından itibaren başlayan siyâsî hayatı, bir aralık Meclis'te Maarif komisyonu başkanlığı yapmasına rağmen, şeklî bir milletvekilliğinden ileri gitmemişti. 1943 şubatında ise Cumhuriyet Halk Partisi grubunda yaptığı uzun bir konuşmada, Türkiye'nin o sıralarda Almanya aleyhine harbe girmesinin memleketin yüksek çıkarları bakımından son derece mahzurlu olacağı fikrini savunmuş ve Bayar da dahil olmak üzere, diğer bazı arkadaşlarıyla birlikte böyle bir kararın alınmasını önlemişti. 1945'te ise diğer 6 kişiyle birlikte bütçeye red oyu kullanmış, 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine diğer üç arkadaşı ile birlikte verdiği artık C.H. Partisi içinde de, Anayasanın ruhuna uygun olarak daha demokratik bir düzene geçilmesini öngören "Dörtlü Takrir" 12 Haziran 1945'te 7 saatlik bir müzakereden sonra reddedilmişti. 1945 yazı sonlarında **Vatan** Gazetesi'nde yayımladığı bazı yazılarla tek partili siyasî hayata ağır hücûmlarda bulunmuş, daha sonra kendisine Menderes de katılmıştı. Uzunca süren bir mücadele neticesinde "Dörtlü Takrir"de imzaları bulunan dört kişi 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardı. Köprülü 1946 temmuzunda yapılan milletvekili seçimlerinde Demokrat Parti listesinden İstanbul milletvekili seçilmişti.

Encyclopédie de l'Islam'ın üç dilde birden yapılan birinci baskısına **La Litterature Turque Othamanlı** (Leiden 1931, IV. 988-1010) ve diğer 10 küçük madde ile tek Türk ilim adamı olarak katılan F. Köprülü, bu ansiklopedi, 1940'tan itibaren Dr. Adnan Adıvar'ın başkanlığında **İslâm Ansiklopedisi** adıyla tercüme, telif ve tadil suretiyle Türkçe olarak yayımlanmaya başlayınca, epeyice dağdağalı bir siyasi hayatın içinde bulunmasına rağmen, çok yoğun bir şekilde bu işin de içine girmişti. O, yalnız fikrî ve ilmî bakımdan Adıvar'a yardımcı olmakla kalmamış 1941-1950 arasında bir tanesi sehven imzasız çıkmış olan

telif 71 madde ile Ansiklopedi'ye katılmıştı. Bu maddeler arasında **Azerî Edebiyatı** (II, 118-151); **Çağatay Edebiyatı** (III, 270-323) ile **Fıkıh** (IV,608-622) âdeta birer monografi mahiyetinde ve tamamiyle orjinal makalelerdir. Daha açık belirtmek gerekirse **Azeri ve Çağatay** maddeleri Köprülü'nün yedi sekiz cilt halinde yazmağı tasarladığı büyük Türk Edebiyat Tarihi'nin Azeri ve Çağatay edebiyatlarına ayırmayı tasarladığı iki cildin bir bakıma kısaltılmışı olarak kabul edilebilir.

14 Mayıs 1950'de dört kurucusundan biri olduğu Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi üzerine ilmî çalışmalarına, okumanın dışında, ara vermek zorunda kalan Fuad Köprülü, Dış İşleri Bakanı sıfatıyla Türkiye'nin NATO'ya girmesi için–zira 1949'da Türkiye'nin müracaatı reddedilmişti– var gücüyle çalışmış, Kore Harbi'ne, Birleşmiş Milletler safında, hem de bir tugay kuvvetinde, katılmak hususunda çok erken vermiş olduğu karar, Türk Tugayının Kunuri destanını kazanması ve kesif siyasî çalışmalar sayesinde 1952'de Kuzey Atlantik Paktı'na katılmamızı sağlamıştı. Daha sonra, dışişleri bakanı olarak, Atatürk'ün Balkan politikasını canlandırmak ve Balkan Paktı'nın ihyası için büyük gayret sarfetmiş ve buna -3 devlet arasında da olsa- kısmen muvaffak olmuştu. 1955'teki 5 ay kadar süren bir fâsıla hâriç beş buçuk yıldan fazla bir süre, 1956 yazı başlarına kadar dışişleri bakanlığını yürütmüştü. İkinci defaki dışişleri bakanlığı sırasında 1956 başlarında Paris'te bulunduğu sırada Sorbonne Üniversitesi'nde Selçuklu Tarihi hakkında bir konferans da vermişti. Demokrat Parti hükûmetinin iç politikadaki bazı kararlarını tasvip etmediği için 1956 yazı başlarında dışişleri bakanlığından istifa etmiş 1957'de de eski partisinden ayrılarak siyâsî hayattan çekilmişti.

1958-1959 ders yılını Amerika'da Harvard Üniversitesi'nin dâvetlisi olarak bu üniversitenin Cambridge'deki araştırma merkezinde, daimî surette çalışarak geçiren F.Köprülü, bu arada çeşitli şehirlerde konferanslar da vermişti. Columbia Üniversitesi'nin Near Eastern Enstitüsü'nün sadece hocalarına verdiği ve benim de hazır bulunduğum bir konferansta Orta-zaman tarihinin çözüm bekleyen çeşitli mes'elelerinden söz etmişti. Fransızca olarak yapılan bu konuşma, bir öğretim üyesi tarafından İngilizceye tercüme edilmiş, ileri sürdüğü görüşler, öğretim üyeleri tarafından büyük bir ilgi ile takip edilmişti.

1959 yazı ortalarında Türkiye'ye dönen Köprülü, yeniden ilmî çalışmalarına başlamışkın, 1960 İhtilâli'ni takiben, aynı yılın sonlarında, 1955'teki 6-7 Eylül hâdiseleri sırasında dışişleri bakanı bulundu-

ğu bahanesiyle tevkif edilmiş, ilk duruşmasında o sırada Dışişleri Bakanı olmadığı Resmî Gazete ile ispat olunmasına rağmen, kesin beraatine kadar dört ay süre ile Yassı Ada'da tutuklu kalmıştı.

Buradan tahliyesinden sonra ise, günlük meşgalesi olan kitap okuma ve not almaya devam etmişti. Bu devrede o, yeni bir eser yazmak cihetine gitmemiş, sayın Tansel'in de yardımı ile eski kitaplarının yeni baskılarıyla uğraşmayı ve onlarda bazı değişiklikler yapmayı tercih etmişti. Tarih Kurumu'nda yaptığı böyle bir çalışmadan dönerken 15 Ekim 1965'te, Atatürk Bulvarı'ndan Küçük Esat'a giden yolun başında geçirdiği bir trafik kazası sonunda sol femur kemiği kırılmıştı. Bu kırık yüzünden, uzun bir süre yatakta kalması, başka birtakım ihtilâtlar doğurmuştu. 1966 haziranı başlarında Ankara'dan İstanbul'a getirilen Fuad Köprülü, hastalığının artması üzerine, İstanbul Balta Limanı Kemik Hastahanesi'ne kaldırılmış ve 28 Haziran 1966'da öğleden önce burada vefat etmişti. Birkaç gün sonra Beyazıd Camii'nde kılınan cenaze namazını müteakip İstanbul Üniversitesi Merkez binasının avlusunda yapılan bir merasimden sonra naaşı eller üzerinde taşınarak Sultan Mahmud Türbesi karşısındaki Köprülü mezarlığına defn edilmişti.

Mezar taşındaki manzum tarih, eski talebesi ve dostu Prof.Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından düşürülmüştür. Ne yazık ki bu kitabede, hakk edilirken meydana gelmiş bazı yanlışlıklar vardır.

F.Köprülü'ye yukarıda saydıklarımızın dışında, 1947'de Amerikan Şark Cemiyeti'nin şeref üyeliği, 1959'da Amerikan Tarih Cemiyeti'nin şeref üyeliği pâyeleri tevcih edildiği gibi, 1964'te de London School of Oriental and African Studies'in muhabir üyeliği verilmiştir. Yine 1964 yılı sonlarında Macar İlimler Akademisi'nin şeref azâlığı tevcih ettiği Köprülü şerefine, Ankara'daki Macar Sefareti'nde bir de kabul resmi tertip olunmuştu. 1956'da Karaşi Üniversitesi tarafından daha ziyade siyasî bir jest olarak verilen fahrî hukuk doktorluğu pâyesini de hesaba katacak olursak Köprülü'nün 4 fahri doktorluk ile 8 muhabir veya şeref üyeliğini uhdesinde bulundurduğu görülür. Yalnız Sovyetler Birliği, Rusya'nın Kars ve Ardahan'ı istemesi üzerine, Rusya ve komünizm aleyhinde yazdığı yazılardan dolayı 1948'de F.Köprülü'yü, Sovyet İlimler Akademisi'nden çıkarmıştır. 1950'de dışişleri bakanlığına gelişinden sonra, Ruslar Ankara'daki sefirleri vasıtasıyla, tekrar Akademiye seçmek istediklerini kendisine bildirmişlerse de, Köprülü, nâzikâne bir şekilde bu isteği reddetmiştir.

Köprülü'nün 6 yıla yakın yürüttüğü siyâsî görevi dolayısıyla başta Fransa, Almanya, Arjantin ve Yugoslavya olmak üzere yabancı devletlerden alınmış 8 tane nişanı bulunuyordu.

Şahsiyeti ve Çalışma sistemi: Yorulmak bilmeyen bir çalışma gücüne, tenkidî bir zekâya, ihatalı bir terkip kuvvetine sâhip olan Fuad Köprülü, Allah vergisi olan büyük bir seziş kabiliyetine de mâlikti. İşte bütün bu vasıfların bir araya gelmesidir ki, Köprülü'yü nâdir yetişebilen ilim adamlarından biri yapmıştır. O edebiyat tarihi araştırmalarına başladığı sırada, önündeki saha çok geniş ve o nispette de bâkirdi. Köprülü, herhangi bir konuya el attığı zaman tutunacağı bir dal bulamıyor, bundan dolayı yapacağı her işin ameleliği, kalfalığı ve nihayet ustalığı da kendisine kalıyordu.

Köprülü'nün uzun bir hazırlık devresinden sonra yazmaya başladığı Türk Edebiyatı Tarihi'ni bir bakıma tamamlamadan yarım bırakmış olması, işin künhüne vâkıf olmayanlar tarafından başka türlü değerlendirilebilir. Hattâ bir bakıma onun konudan konuya atladığı düşünülebilir. Ancak işin iç yüzü bu dış görünüşten tamamiyle farklıdır. Köprülü, ele aldığı bir konunun, biraz daha derinine indiği zaman, o hususu gereği gibi anlayabilmek için başka birtakım şeyleri de bilmenin şart olduğu kanaatine varmış, bu defa çalışmasını o alanlara da yaymak mecburiyeti ile karşı karşıya kalmıştır. Bütün bu çalışmaları sonunda, Köprülü kafasında çok geniş bir plân yapmış ve bu plânın gereği olarak, ayrı ayrı yüzlerce hattâ belki de bini aşan büyüklü, küçüklü mevzuda çalışmalarını sürdürebilmek için, kafasındaki geniş plâna göre son derece tutarlı bir not sistemi kurmuştur. İlk bakışta birbirinden çok ayrı gibi görünen konular ve çeşitli notlar, aslında bir bütünün küçük küçük parçalarından yâni bir Türk medeniyeti tarihinin kendisinden başka bir şey değildir. Bir çok kimse için, Köprülü Türk edebiyatı tarihinin esaslarını kurmuş bir edebiyat tarihçisidir. Ama onun çeşitli eser ve makaleleri gözden geçirilirse açıkça görülür ki edebiyat tarihçiliği Köprülü'nün sadece bir cephesidir. Zira Köprülü, din tarihi ile de uğraşmış, meselâ **Anadolu'da İslâmiyet** misalinde görüldüğü gibi bunu da bitirmemişti. Diğer taraftan O, yalnız orta-çağ tarihi ile değil **Lutfi Paşa** ve **Osmanlı Devleti'nin kuruluşu** gibi araştırmalarında görüldüğü gibi Osmanlı tarihi ile de meşgul olmuştur. Türk Hukuk Tarihinin en çetrefil mes'eleleri üzerinde çok kalem oynatmış, iktisat tarihi hakkında veya vakıf müessesesi üzerinde de derin araştırmalar yapmıştır.

Onun, **İslâm Ansiklopedisi**'ne yazdığı çeşitli maddelerini dikkatle gözden geçirenler, kendisinin ne kadar değişik sahalarda ve ne kadar selâhiyetle kalem kullandığını görerek hayrete düşecekler, Köprülü'nün bütün bu yazılarında, ayrıntılara fazla iltifat etmeksizin, hep esas noktalara temas etmeye çalıştığını farkedeceklerdir.

Köprülü'nün yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız vasıflarına ilâveten, en üstün tarafını teşkil eden bir özelliği de çok çabuk okuyabilmesiydi. O, bir kitabı eline aldıktan kısa bir süre sonra, bunun bir kompilasyon mahsûlü mü yoksa orijinal bir araştırma mı olduğunu kolayca anlar ve elindeki kitap ve makale bu değerlendirmeye göre muamele görürdü. Meşgul olduğu konuların bibliyografik bilgisine çok sağlam şekilde hâkimdi. Talebelerine ve bütün araştırmacılara da, herhangi bir konuda evvelce yapılmış çalışmaların ne olduğunun bilinmesinin ilk şart olduğunu bıkmadan, usanmadan tekrarlardı. Meşgul bulunduğu konularla çok uzaktan alâkası olan kitap ve makaleleri, Avrupa, İran ve Mısır'dan getirttiği katalogları inceleyerek gayet dikkatli bir şekilde, kılı kırk yararcasına gözden geçirir, kenarda, köşede unutulmuş bir şeyin kalmamasına çok dikkat ederdi. Okumaya değer bulduğu bir kitabı incelerken, küçük kâğıtlara yüzlerce not alır, dinlenme zamanlarında bu notları gerekli dosyalarına ve bu dosyaların içindeki irili ufaklı zarflara muntazam bir şekilde yerleştirirdi. Değişik devrelere ait Farsça yazma ve basma divanları, çeşitli bakımlardan çok dikkatle tarar, eğer not almaya vakti yoksa, önemli gördüğü hususları okuduğu kitabın iç kabına kurşun kalemle yazar, daha sonra vakit buldukça işaretli sayfadaki bilgiyi, bir veya azamî iki satırla küçük kâğıtlara geçirir, bunu yaptıktan sonra da kitabın kabındaki yazının yanına bir çarpı işareti koyardı. Hangi kitabı gözden geçirirse geçirsin yalnız belli konular hakkında değil, değişik konular veya mes'eleler hakkında da not almaktan geri kalmazdı.

Yukarıda Köprülü çalışmaktan bıkmaz ve yorulmazdı dedim. Aslında yorulurdu ama, bunu farkeder etmez, okuduğu veya üzerinde çalıştığı mevzuu değiştirir bir başkasına geçerdi onun için, konuyu değiştirmek en iyi dinlenme tarzı idi.

Bir çok ilim adamımız ve Köprülü'nün yazdıklarının künhüne vâkıf olanlar, onun Türkiye'de bir ilim dili kurduğunda ve bu ilim dilini, kolayca okuttuğunda da söz birliği ederler. Bu husus yakınları ve takdirkârları tarafından zaman zaman kendisine hatırlatıldığında, "benim kadar yazan, benim kadar yazar" derdi. Avrupalı Türkologlar, onun

yazılarında büyük bir mantık sistemi bulunduğunu çeşitli kitap ve makalelerinde açıkça belirtmişlerdir. Bunlardan biri, Köprülü için, o, sanki Fransızca düşünüp Türkçe yazıyor demekten kendini alamamıştır.

Köprülü'nün çalışmalarında dikkati çeken hususlardan birisi de zaman zaman eski yazdıklarını düzeltmekten kaçınmamasıdır. Meselâ **İlk mutasavvıflar**'da verdiği birtakım hükümleri sonradan değiştirmiş ve bunu açıkça ifade etmekten de çekinmemiştir. Anadolu Beylikleri hakkında daha önce yazdıkları için de bu böyle olmuştur. Bundan dolayıdır ki, talebelerine kesin hükümlerden kaçının, daima bir açıkkapı bırakın, sonra mahçup olursunuz demekten geri kalmamıştır. Eski ve kıymetli öğrencilerinden şâir Orhan Şaik Gökyay, Köprülü için yapılan bir anma gününde, bunu gayet açık bir şekilde belirtmiştir, (**Bir öğrencisinin dilinden M.Fuad Köprülü**, **Türk Dili**, sayı 421, 1987, s.55.)

İlmî tenkit yazıları alanında da bir bakıma öncülük yapmış, **Türkiyat Mecmuası**, **Belleten** gibi yayın organlarında bu hususta güzel örnekler vermişse de, küçük istisnaları dışında bu sahada kendisini takip edenlerin sayısı çok sınırlı kalmış, bu da kalitesiz yayınların artmasında âmil olmuştur. Köprülü'nün diğer bir özelliği de, kendisinin doğrudan doğruya öğrencisi olmayan kimselere de hocalık yapabilmesidir. O, yazdığı kitap ve makalelerinde okuyanlara kendi görüşlerini ve vardığı neticeleri benimsetmekten çok, o sonuçlara nasıl bir metodla vardığının yollarını göstermeye gayret etmiş, hemen bütün araştırmalarında problem çözmenin yanında yeni mes'eleler ortaya koyarak, araştırıcılara üzerinde çalışılması gereken yeni konuları göstermiştir. Meselâ, Köprülü'ye göre, Osmanlı maliye sisteminde, Tanzimat devrine kadar mahallî alışkanlıklara çok riayet eden bir maliye sistemi takip edildiği için, Osmanlı devri vergilerinin menşeğini araştıracakların bu hususu göz önünde tutmaları gerekmektedir. Yine Köprülü'ye göre, Selçuklu ordusunun esas kuvvetini teşkil eden askerî muka'taaların menşei mes'elesi de meçhul kalmış olup, bunun Partlar'dan beri mevcut İran feodalizminden mi ileri geldiği veya Türklerde İslâmiyetten öcne de böyle bir müessesenin bulunup bulunmadığı uzun incelemelere muhtaçtır. Yine ona göre, Anadolu'nun iskân tarihi de çok mühim ve karışık meselelerden biri olup, göçebe Türk aşiretlerinin yerleştirilmesi meselesi ve bu aşiretlerin gerek Selçuklulara, gerek Osmanlılara çıkarttıkları zorluklar üzerinde de ehemmiyetle durulması icap eder (bk. **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri,**

İstanbul 1981 - Yayımlayan Dr. Orhan F.Köprülü, Önsöz, VI).

İşte bu yukarıda verdiğimiz bir kaç örnekte olduğu gibi yol göstermesinden dolayıdır ki, öğrencisi olmadıkları halde Prof. Adnan Erzi, Prof. Ali Sevim, Prof. Faruk Sümer ve daha gençlerden Yılmaz Öztuna, Prof.Kemal Özergin, Prof. Mehmed Çavuşoğlu gibi kimseler, kendilerini Köprülü'nün talebesi olarak görmüşler ve bu hususu her yerde açıklamaktan geri kalmamışlardır.

Köprülü'nün edebiyat tarihi ve filoloji sahasında yetiştirdiği öğrencileri arasında, hepsi aynı sınıftan olmak üzere Prof.Banguoğlu, Prof. Boratav, Orhan Şaik Gökyay, merhum N.Atsız, merhum N.S. Banarlı ve merhum Ziya Karamuk'u sayabiliriz. Çeşitli devrelerdeki talebeleri arasında bulunan Abdülbaki Gölpınarlı, Rıfkı Melûl Meriç, Fevziye A.Tansel, Prof. M.Mansuroğlu, Prof. Mehmet Kaplan, Prof. A.Ateş, Prof. Şükrü Elçin, Prof. A.Karahan çalıştıkları sahalarda isim yapmış olup, ''Köprülü mektebi''nin önde gelen mensuplarıdır.

Köprülü, adam çalıştırmakta ve ekip çalışması yapmakta da büyük başarı göstermiştir. **Türkiyat Mecmuası** ile Türkiyat Enstitüsü'nün neşriyatı hususunda, şimdi hepsi rahmetli olan Abdülkadir İnan, Prof. Ragıp Hulûsi Özden, Prof. Rahmeti Arat, diyanet işleri eski başkanlarından Prof. Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Muallim Rifat, Prof. Ahmed Caferoğlu, eski asistanlarından Prof. Akdes Nimet Kurat ve Kıvameddin Bey'in dil bilgilerinden ve çeşitli sahalardaki hususiyetlerinden yararlanmıştır. İşte başta Köprülü olmak üzere bu ekip Türkiyat Enstitüsü'nü, Türkoloji tetkiklerinin en mühim bir merkezi haline getirmişti. Ne yazık ki bugün bu müessese, aralıklarla çıkarabildiği **Türkiyat Mecmuası** ve yıllık olarak tertiplediği kongreler dışında kayda değer bir yayım faaliyetinde bulunamamaktadır. (bk. Orhan Şaik Gökyay, **aynı makale**, s.53).

F. Köprülü ilmî tenkide örnek olabilecek birçok makalesini **Türkiyat Mecmuası**'nın çeşitli sayılarında yayımlamıştır. Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasından önce Türk Tarih Encümeni'nin başkanlığını da yapmış, daha sonra Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilen Köprülü ölünceye kadar bu kurumun üyesi olarak kalmıştır. Milletvekili seçildikten sonra Ankara'da yayımlanan **Ülkü Mecmuası**'nın müdürlüğünü de üzerine alan (1936-1941) Köprülü, uzun yıllar bu mecmuanın ilmî ve edebî bir mecmua olmasında büyük bir gayret göstermiştir.

Köprülü'nün çok iyi toplanmış ve nâdir eserlerden oluşan özel kütüphanesi, vefatından bir süre sonra Yapı Kredi Bankası tarafından sa-

tın alınmıştır. Köprülü'nün kitapları Hamdullah Suphi, Cavid Baysun ve diğer bazı kimselerin kitaplarıyla birlikte Yapı Kredi Bankası'nın Çemberlitaş şubesi arkasında kurulmuş olan Yapı Kredi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ancak Haziran 1987 başında mevcut olan bu kütüphane aynı yıl sonlarında yıkılmıştır.

II
KÖPRÜLÜ'NÜN BAŞLICA YAZILARI HAKKINDA KISA BİLGİ

a) Kitaplar:

Hayat-ı Fikriye, İstanbul 1909.

F.Köprülü'nün 19 yaşında iken yazmış olduğu kompilasyon mahiyetindeki bir eserdir. Bazı yabancı edip ve fikir adamlarının hayat ve fikirleri hakkında bilgi verir.

Nasreddin Hoca, Manzûm hikâyeler, İstanbul, 1918.

F.Köprülü, bu kitabıyla, Nasredin Hoca'nın 50 fıkrasını manzum olarak, ilk defa Türk edebiyatına maletmiştir. Kitabın başında ayrıca Nasredin Hoca'nın hayatı ve fıkraları hakkında yazılmış bir başlangıç bölümü yer alır.

Köprülü'nün bu eseri Dr. Ata Çatıkkaş tarafından **Manzûm Nasreddin Hoca Fıkraları** (İstanbul, 1980) adıyla yeni harflerle de yayımlanmıştır.

Tevfik Fikret ve Ahlâkı, İstanbul 1918

Küçük bir kitaptır.

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İstanbul 1919.

Köprülü'ye Avrupa ilim çevrelerinde büyük bir ün kazandıran bu eseri, 1918'de yazılmış ve 1919'da basılmıştır. Köprülü bu monografisinde,Orta Asya'da yetişen ve Yesevîye tarikatının kurucusu olan Ahmed Yesevî ile, uzun bir fâsıladan sonra Anadolu'da yaşayan Yunus Emre arasındaki tarihî ve edebî bağları uzun uzadıya anlatmaktadır.

Bu kitabın yeni harflerle 2. baskısı Köprülü'nün vefatından az önce Diyanet İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanmış ve F.A. Tansel buna bir de önsöz eklemiştir. Bu mongrafinin 3. baskısı Orhan F.Köprülü tarafından 1976'da yapılmış olup, evvelki baskıdaki bâzı yanlışlar burada düzeltilmiştir. 1981'deki 4. baskısı öncekinin tıpkı basımıdır. Bunlar da Diyanet İşleri Bakanlığı'nca yayımlanmıştır.

Türkiye Tarihi, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1923.

Köprülü'nün bu eseri kısa bir Türk Tarihi olup, islâmiyetten önceki devirden başlayarak Anadolu'nun istilâsına kadarki Türk tarihini bir bütün olarak ele alır.

Bugünkü Edebiyat, İstanbul 1924.

Bu kitaptaki başlıca makaleler, 1917 ve 1918'de **Yeni Mecmua**'da 1919'da ise, **Büyük Mecmua**'da yayımlanmış olan edebî tenkit yazılarıdır.

Türk Tarih-i Dinîsi, İstanbul 1925, Dârülfunûn matbaası.

Bu kitap Köprülü'nün öğrencileri tarafından toplanmış notlarla vücûde gelmiş olup, taş basması olarak basılmıştır.

Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1926.

1920'de birinci bölümü, 1921'de ikinci bölümü yayımlanan bu kitap 1926'da büyük bir cilt halinde eski harflerle çıkmıştır.

Kitabın piyasada tükenmesinden çok sonra 1980'de Dr. Orhan F.Köprülü ve Nermin Pekin tarafından yayımlanan 2. baskısını, 1981'de yapılan 3. ve 1986'da yapılan 4. baskıları takip etmiştir. İkinci baskıdaki küçük bazı yanlışlıklar sonraki baskılarda düzeltilmiştir. 2. ve 3. baskılarda bazı farklarla Orhan F.Köprülü'nün, F.Köprülü ve eseri hakkında yazdığı önsöz ve ve açıklamaları vardır. 4. baskı ise önceki baskının eşidir. Bu baskıların hepsi Ötüken Neşriyat A.Ş. tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu eserde, Türk Edebiyatı Tarihi, İslâmiyetten önceki devreden başlatılarak XIV. yüzyıla kadarki Türk Dünyasında bir bütün halinde ele alınarak incelenmiştir. Bu kitap gerçek mânadaki ilk Türk Edebiyatı Tarihidir.

Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit İstanbul 1928.

Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman hikâyesi, İstanbul 1930.

Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İstanbul 1934. Bu eser, bir makaleler mecmuasıdır. Burada Köprülü'nün daha önce çeşitli yerlerde çıkmış ilmî makalelerine ilâveten üç yeni araştırması daha yer almıştır.

Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi, İstanbul 1934.

11 küçük kitaptan oluşuyor. 12. kitap olan lugatçe ise yayımlanmamıştır.

Les Origines de l'Empire Ottoman, Paris 1935.

Köprülü'nün 1934'te Sorbonne Üniversitesi'nde Osmanlı Devleti'nin

kuruluşu hakkında verdiği 3 dersi bir araya getiren bu kitap, Fransızca olarak 1935'te Paris'te basılmıştır. Bu eser sonradan (Ankara 1959) Tarih Kurumu tarafından Türkçe olarak **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu** adıyla yayımlanmış, Dr. Orhan F.Köprülü'nün bir önsözü ile 1972'de *Ankara'da yeniden bastırılmıştır.* Bu eser 1981'de Ötüken Neşriyat A.Ş. tarafından tekrar yayımlanırken Orhan F.Köprülü, buna yeni bir önsöz yazdığı gibi, kitabın arkasına Köprülü'nün **Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik menşei** (**Belleten**, 1943 VII/28, s.210-213) ve **Kay kabilesi hakkında yeni notlar** (**Belleten**, 1944, VII/31 s.421-457) adlı iki makalesini de eklemiştir. Bunun 1986'da yeni bir baskısı yine Ötüken Neşriyat A.Ş. tarafından gerçekleştirilmiştir. Tarih Kurumu da eserin 1959 baskısını 1984 (Ankara)'te tıpkı basım usûlü ile yeniden yayımlamıştır.

İslâm Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1940.

Aslında bu eser W.Barthold'ün ünlü kitabının bir tercümesi ise de Köprülü buna bir çok ilâvelerde bulunmuş, açıklamalar ve düzeltmeler yapmıştır. Bu kitabın 2. baskısı 1963'te Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilirken Köprülü, ilâve ve açıklamalarını daha genişletmiş, böylece kitap, W.Barthold ile Köprülü'nün müşterek monografisi haline gelmiştir. Kitabın 3. baskısı (Ankara 1973) da yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yapılmıştır.

Türk Saz Şairleri, Antoloji, II ve III, İstanbul 1940-1941.

O zaman bu eserin birinci cildi çıkmamıştı. Sonra birinci cildin bir özetini de içine almak üzere bu antoloji 5 küçük cilt halinde tekrar yayımlanmıştır. *(Ankara 1962-1965)*

Demokrasi Yolunda- On the way to Democracy, The Hauge 1964 (nşr. T.Halasi - Kun).

F.Köprülü'nün, *1945-1950 yılları arasında, bir çoğu baş makale* olmak üzere, çeşitli gazetelerde yayımlanmış siyasi, fikrî ve edebî makalelerini Prof. T.Halesi-Kun Türkçe ve İngilizce olarak yazılmış bir önsöz (XIII-XXXII) ilâve etmek suretiyle 928 sayfalık kalın bir kitap halinde neşretmiştir.

Edebiyat Araştırmaları, Ankara 1966.

Köprülü'nün çeşitli yerlerde çıkan makaleleri, **Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar** (İstanbul 1934) adlı eserindekiler de dahil olmak üzere, kendisi tarafından yapılan bir çok düzeltme ve ilâvelerle bu isim altında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. 1986 sonlarında yine Tarih Kurumu *bunun 2. baskısını da gerçekleştirmiştir.*

Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesirî, İstanbul 1981.

Önce **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası** (İstanbul, 1931, I, 165-313)'nda büyük bir makale şeklinde çıkan bu monografi daha sonra bazı küçük ilâvelerle **Alcune Osservazioni intorno all' influenza delle istituzioni bizantine sulle istituzioni ottomane** (Roma 1953) adıyla İtalyancaya tercüme edilerek bir kitap halinde çıkmıştır.

Daha sonra Dr.Orhan Köprülü, İtalyancasında yapılan küçük ilâvelere bazı yenilerini de eklemek suretiyle aynı isimle müstakil bir kitap halinde yayınlamıştır. Eserin gerek bu baskısı gerek 1986'da yapılan ikinci baskısı Ötüken Neşriyat A.Ş. tarafından gerçekleştirilmiştir.

İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul 1983.

Köprülü'nün İslâm ve Türk Hukuku Tarihi ile Vakıf müessesesi hakkında çeşitli yerlerde çıkmış olan makalelerini bir araya getirmek suretiyle Dr. Orhan F.Köprülü tarafından tertiplenmiş ve yayınlanmıştır. Burada Köprülü'nün sağlığında kendisinin yayınladığı **Edebiyat Araştırmaları** (Ankara, 1966)'nda tuttuğu yol takip edilmiştir.

Bu kitabın baskısı da Ötüken Neşriyat A.Ş. tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu eserin bir çok nüshası dağıtılmadan, bir kaç yıl önceki Anda yangınında yok olup gitmiştir.

b) Makaleler:

''*Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl*, Bilgi Mecmuası, 1913, s. 3-52.

''*Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe*'',*Millî Tetebbular Mecmuası*, I,1915, s. 5-46.

''*Türk Edebiyatının Menşei*'', *Millî Tetebbular Mecmuası*, II, 1915, s. 5-78.

''*Selçukîler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti*'', *Millî Tetebbular Mecmuası* II, 1916, 293-232.

''*Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzeine Tesiri*'', *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II, 1922, s. 1-30.

Anadolu'da İslâmiyet'', *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II, 1922, s. 281-311, 385-420, 457-486.

Bu 3 makalede, Türk istilâsından sonraki Anadolu'nun dinî tarihinden ve bu tarihin kaynaklarından sözedilir.

''*Eski Türklerde Dinî-Sihrî bir An'ane: Yağmur Taşı*'', *Edebiyat Fakültesi Mecmuası, IV, 1925, s. 1-11.*

''*Azerî Edebiyatına ait Notlar: Hasanoğlu ve Habibî*'' *Edebiyat Fakül-*

tesi Mecmuası, IV, 1925, s. 68-77.
"*Meddahlar, Türklerde Halk hikâyeciliği tarihine ait bazı notlar*," *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, s. 1-45.
"*Lutfî Paşa*," *Türkiyat Mecmuası*, I,1925, s. 119-150.
"*Oğuz Etnolojisine ait Tarihî Notlar*", *Türkiyat Mecmuası*, I, 1925, s. 185-211.
"*Türk klâsik Edebiyatında Nazım Şekilleri: Tuyuğ*", *Türkiyat Mecmuası*, II, 1928, s. 219-242.
"*Abû Ishâq Kâzerûni Und Ishâqi Derwiche in Anatolien*",*Der İslam*, XIX, 1930-1931, s. 18-26.
"*Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hiyâyesi Hakkında Yeni Vesikalar*", *Atsız Mecmua*, I, 1932, s. 239-246.
"*La Littérature Turque Othmanlı*", *Encyclopédie de l'İslam*, IV, 1931 (1934). s. 988-1010.
XIII. yüzyılından XX. yüzyılın başlarına kadarki Osmanlı edebiyatından söz eden bu makalenin Türkçesi kısmen ve bazı farklarla *Yeni Türk Mecmuası* (1933, I.275-292; 375-394; 534-553)'nda da çıkmıştır.

"*Yıldırım Bayezid'in Esareti ve Intiharı Hakkında*", *Belleten*, I, 1937, 591-603.
"*Orta Zaman Türk Hukukî Müesseseleri: İslâm Amme Hukukundan Ayrı bir Türk Amme Hukuku yok mudur?*" Belleten, II. 1938, s.39-72, (Ayrıca Fransızcası da vardır).
"*Mısırda Bektaşilik*", *Türkiyat Mecmuası*. VI, 1939 s. 13-31.
"Orta Zaman Türk İslâm Feodalizmi: Le Féodaliteme turc-musulman au Moyen-Âğe," Belleten V, 1941, s. 319-334; 335-350.
"*Altın Orduya ait Yeni Araştırmalar*", *Belleten*, VI, 1941, s. 397-436.
"*XIII. asırda Meraga Rasathânesi Hakkında Bazı Notlar*", *Belleten*, VI. 1942, s. 207-227.
"*Yeni Farisîde Türk Unsurları*", *Türkiyat Mecmuası*, 1942, VII-VIII, s. 1-16.
"Vakıf Müessesesinin Hukûki Mahayeti ve Tarihi Takâmülü", Vakıflar Dergisi, II, 1942, s. 1-35.
Türk Etnolojisine ait Tarihî Notlar, Uran Kabilesi", *Belleten, VII, 227-243.*
Anadolu Selçukluları tarihinin yerli Kaynakları, I. Anîs al-Kulûb. Kâzî Burhâneddin Abû Nasr b. Mes'ûd Anevî", Belleten VII, 1943, s. 379-522.
"*Yıldırım Bâyezıd'in İntiharı Meselesi*", *Belleten* VII/27, 1943, s.

591-599.

"Osmanlı imparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, VII/28 1943, s.219-313.

"Kay Kabilesi Hakkında yeni Notlar", *Belleten*, VIII/31, 1944, s. 421-452.

"Türk ve Moğol Sülâlesinde Hânedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, 1944, s. 1-9.

"Türk onomastique'i Hakkında", İst. Ünv. Ed. Fak. *Tarih Dergisi*, 1950, I, PIX-236.

Köprülü'nün gazete ve dergilerde çıkan edebî, fikrî ve ilmî yazılarının hepsinin bir listesini vermeye burada ne imkân ne de lüzum vardır. Ancak araştırıcılara bir kolaylık olur ümidiyle, kendisinin çeşitli zamanlarda yazılarıyla katıldığı gazete ve dergilerden başlıcalarının adlarını da şöylece sıralayabiliriz.

Dergiler: Azerbeycan Yurt Bilgisi, Belleten, Bilgi Mecmuası, Büyük Mecmua, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Dergâh Donanma, Halka Doğru, Hayat, İçtihat, İslâm Mecmuası, Millî Mecmua, Millî Tetebbular Mecmuası, Servet-i Fünûn (1909-1912 arasında burada 70 makale ve 25 şiiri çıkmıştır), Şâir, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Türk Yurdu, Türkiyat Mecmuası, Ülkü, Ümit, Vakıflar Dergisi, Yeni Mecmua,.

Gazeteler: Akşam, Cumhuriyet, Dersaadet, Dikkat (başmakale), *Hak* (başmakale), *İkdam* (1914-1916 arasında 27 ve 1920-1922 arasında 77 makalesi, 1928'de de 7 makalesi çıkmıştır), *Kudret* (başmakale) *Kuvvet* (başmakale), *Millet Yolu, Son Saat, Tanin, Tevhîd-i Efkâr (aynı gazete daha önceleri Tasvîr-i Efkâr, Tasfîr-i Efkâr, Tenvir-i Efkâr ve İntihab-ı Efkâr isimleriyle de yayınlanmış en sonunda Tevhid-i Efkâr adını almıştır.)* Vatan, Zafer.

III
FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN YAZILARI HAKKINDAKİ BİBLİYOGRAFYALAR

Prof. Fuad Köprülü'nün kitap ve mekaleleri hakkında 1935-1975 yılları arasında çeşitli bibliyoğrafyalar yazılmıştır. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

Şerif Hulûsi Sayman, *O. Prof.Dr.Fuad Köprülü'nün yazıları için bir bibloyoğrafya 1913-1914* (İstanbul 1935, Burhaneddin matbaası).

19 sayfalık bu ilk bibliyoğrafya Köprülü'nün 1913-1934 arasında yayımlanmış olan 289 makale ve kitabını içine alır. İlk deneme olduğu için tabiyatıyla çok noksandır.

Şerif Hulûsi, *O. Prof. Dr.Fuad Köprülü'nün yazıları için bir bibliyografya 1912-1940* (ikinci tabı İstanbul 1940, Ahmet Halit kütüphanesi).

24 sayfalık bu ikinci bibliyoğrafya yine Şerif Hulûsi tarafından hazırlanmış olup, ilk baskıdan biraz daha iyidir. Burada 325 makale ve kitabın adı geçmektedir. Ancak 325. sırada yer alan ve 1940'da yayımlanmış olduğu söylenen kitap, o yıl değil ancak 1962'de neşrolunmuştur.

Sami N. Özerdim, *Ord.Prof.Dr. M. Fuad Köprülü bibliyografyası 1908-1950* (Ankara 1951).

Millî kütüphane uzmanlarından Sami N. Özerdim tarafından hazırlanan bu bibliyografya, Köprülü'nün 60. Doğum yıldönümünü kutlamak için Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarınca çıkarılmış olup, Prof. Hasan Eren ve Prof. T. Halasi-kun tarafından hazırlanan *Türk Dili ve Tarihi Araştırmalar I*, (Ankara 1951) adlı kitabın 159-248 sayfaları arasında yer almıştır. Burada F. Köprülü'nün yazıları 1908'den başlatılarak 1950 yılına kadar getirilmiştir.

Osman Turan, *Fuad Köprülü'nün ilmî neşriyatı* (İstanbul 1953). Bu bibliyografya Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından çıkartılan *60. Doğum yılı münâsebetiyle Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprü-*

591-599.

"Osmanlı imparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, VII/28 1943, s.219-313.

"Kay Kabilesi Hakkında yeni Notlar", *Belleten*, VIII/31, 1944, s. 421-452.

"Türk ve Moğol Sülâlesinde Hânedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, 1944, s. 1-9.

"Türk onomastique'i Hakkında", İst. Ünv. Ed. Fak. *Tarih Dergisi*, 1950, I, PIX-236.

Köprülü'nün gazete ve dergilerde çıkan edebî, fikrî ve ilmî yazılarının hepsinin bir listesini vermeye burada ne imkân ne de lüzum vardır. Ancak araştırıcılara bir kolaylık olur ümidiyle, kendisinin çeşitli zamanlarda yazılarıyla katıldığı gazete ve dergilerden başlıcalarının adlarını da şöylece sıralayabiliriz.

Dergiler: Azerbeycan Yurt Bilgisi, Belleten, Bilgi Mecmuası, Büyük Mecmua, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Dergâh Donanma, Halka Doğru, Hayat, İçtihat, İslâm Mecmuası, Millî Mecmua, Millî Tetebbular Mecmuası, Servet-i Fünûn (1909-1912 arasında burada 70 makale ve 25 şiiri çıkmıştır), Şâir, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Türk Yurdu, Türkiyat Mecmuası, Ülkü, Ümit, Vakıflar Dergisi, Yeni Mecmua,.

Gazeteler: Akşam, Cumhuriyet, Dersaadet, Dikkat (başmakale), *Hak* (başmakale), *İkdam* (1914-1916 arasında 27 ve 1920-1922 arasında 77 makalesi, 1928'de de 7 makalesi çıkmıştır), *Kudret* (başmakale) *Kuvvet* (başmakale), *Millet Yolu, Son Saat, Tanin, Tevhîd-i Efkâr (aynı gazete daha önceleri Tasvîr-i Efkâr, Taslîr-i Efkâr, Tenvir-i Efkâr ve İntihab-ı Efkâr isimleriyle de yayımlanmış en sonunda Tevhid-i Efkâr adını almıştır.)* Vatan, Zafer.

III
FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN YAZILARI HAKKINDAKİ BİBLİYOGRAFYALAR

Prof. Fuad Köprülü'nün kitap ve mekaleleri hakkında 1935-1975 yılları arasında çeşitli bibliyoğrafyalar yazılmıştır. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

Şerif Hulûsi Sayman, *O. Prof.Dr.Fuad Köprülü'nün yazıları için bir bibloyoğrafya 1913-1914* (İstanbul 1935, Burhaneddin matbaası).

19 sayfalık bu ilk bibliyoğrafya Köprülü'nün 1913-1934 arasında yayımlanmış olan 289 makale ve kitabını içine alır. İlk deneme olduğu için tabiyatıyla çok noksandır.

Şerif Hulûsi, *O. Prof. Dr.Fuad Köprülü'nün yazıları için bir bibliyografya 1912-1940* (ikinci tabı İstanbul 1940, Ahmet Halit kütüphanesi).

24 sayfalık bu ikinci bibliyoğrafya yine Şerif Hulûsi tarafından hazırlanmış olup, ilk baskıdan biraz daha iyidir. Burada 325 makale ve kitabın adı geçmektedir. Ancak 325. sırada yer alan ve 1940'da yayımlanmış olduğu söylenen kitap, o yıl değil ancak 1962'de neşrolunmuştur.

Sami N. Özerdim, *Ord.Prof.Dr. M. Fuad Köprülü bibliyografyası 1908-1950* (Ankara 1951).

Millî kütüphane uzmanlarından Sami N. Özerdim tarafından hazırlanan bu bibliyografya, Köprülü'nün 60. Doğum yıldönümünü kutlamak için Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarınca çıkarılmış olup, Prof. Hasan Eren ve Prof. T. Halasi-kun tarafından hazırlanan *Türk Dili ve Tarihi Araştırmalar I.* (Ankara 1951) adlı kitabın 159-248 sayfaları arasında yer almıştır. Burada F. Köprülü'nün yazıları 1908'den başlatılarak 1950 yılına kadar getirilmiştir.

Osman Turan, *Fuad Köprülü'nün ilmî neşriyatı* (İstanbul 1953). Bu bibliyografya Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından çıkartılan *60. Doğum yılı münâsebetiyle Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprü-*

lü), İstanbul 1953 adlı eserin XXXV-L sayfaları arasında yer almıştır. *Fuad Köprülü'nün ilmî neşriyatı* başlığını taşıyan bu bibliyografyada Köprülü'nün 1912-1950 yılları arasında yayımlanmış 406 yazısına yer verilmiştir. Ancak bu bibliyografyada büyük yanlışlıklar ve karışıklıklar bulunduğu için (meselâ bk.s. XLVIII ve devamı) ihtiyatla ve karşılaştırma yapmadan kullanılmamalıdır.

Özerdim, S.N. *F. Köprülü'nün yazıları Ek*, Belleten, c. XXX, nu 120 (Ekim 1966). s. 631-632.

Bu bibliyoğrafya Sami Özerdim'in 1951'de tertipleyip yayımladığı Köprülü Bibliyoğrafyası'na ek olarak tespit edilip Tarih Kurumu'na verilmiş, ancak Fevziye Abdullah Tansel tarafından *Memleketimizin Acı kaybı Prof.Dr.Fuad Köprülü* adlı makalenin sonunda yayımlanmıştır. Sayın Tansel, buna ilâveten Köprülü'nün 1950'den sonra çıkmış olan yazılarından 45 tanesinin adını aynı makalenin 633-635, sayfalarında neşretmiştir.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Prof.Dr.Fuad Köprülü'nün yazıları için basılmış bibliyoğrafyalar (Türk Kültürü*, sayı 68, Haziran 1968, s. 543-556).

Tansel bu makalede, yukarıda söz ettiğimiz bibliyografyaların eksik ve yanlışlıklarını düzelttiği gibi, burada Köprülü'nün ilk yazısının 1905'te yayımlandığını belirtmiştir. Tansel bu makalesinde, Köprülü'nün o zamana kadar bibliyoğrafyalarda yer almayan yazılarını da maddeler halinde (s. 550-555) göstermiştir.

Köprülü, Orhan F.,*Profesör Fuad Köprülü için yazılmış Bibliyografyalar ve bunlara bâzı ilâveler (Türk Kültürü*, sayı 93, Temmuz 1970, arası 616-620).

Bu makalede Köprülü Hakkında yazılmış eski bibliyografyalardan ayrı ayrı söz edildikten sonra Köprülü'nün 1950'den önceki 10 ve 1950'dan sonraki 11 olmak üzere Bibliyografyalarda yer almamış olan 21 yazısının adları verilmiştir.

Köprülü, Orhan F.,*Fuad Köprülü Bibliyoğrafyasına yeni ilâveler (Türk Kültürü*, sayı 120, Ekim 1972, s. 1242-1245).

Burada, Köprülü'nün evvelki bibliyograflarda bulunamayan 18 yazısı yer almaktadır.

Köprülü, Orhan F.,*Köprülü Bibliyoğrafyası'da yeni gelişmeler (Türk Kültürü*, sayı 157, Kasım 1975, s. 52-55).

Bu yazıda Köprülü'nün daha önce gözden kaçmış veya daha sonraki yıllarda yeniden yayımlanmış yazılarına yer verilmiştir.

Köprülü'nün yazıları hakkında yayımlanmış olan yukarıdaki bibli-

yografyalardan sonra da çeşitli yazarlar tarafından Köprülü'nün kıyıda kenarda kalmış ve unutulmuş yazılarından bahseden bâzı makaleler de yayınlanmıştır. Böyle olmakla birlikte kanaatimizce F.Köprülü'nün eksiksiz bir bibliyografyasını hazırlamak çeşitli sebeplerden dolayı hemen hemen imkânsız gibidir. Ancak şimdiye kadar yayınlanmış bütün bibliyografyalar bir araya getirilmek ve yeniden gözden geçirilmek suretiyle, Köprülü'nün sayıları 1500 civarında bulunan şiir, makale,tenkit gibi çeşitli yazılarını bir arada ele alacak olan tahlilî yeni bir Fuad Köprülü bibliygrafyası araştırıcılar için çok yararlı olacaktır.

Fuad Köprülü hakkında yazılmış kitap ve makaleler

A- Kitaplar: Köprülü hakkında ilk kitap A. Cerrahoğlu tarafından yazılmış olup, *Tarih anlayışı olmayan Tarihçi, Fuad Köprülü* (İstanbul 1964) adını taşır. Bu risale tamamen doktriner bir görüşle yazılmıştır. George Park'ın da belirttiği gibi ilmî bir değeri yoktur. Tarafımızdan yayınlanan *Köprülü'den seçmeler* (Kültür yayınları, İstanbul 1972 adlı kitap, I-XI sayfaları arasında yer alan Hayat ve şahsiyeti kısmı dışında Köprülü'nün edebî ve fikrî makalelerinden seçmeleri içine alan bir derlemedir. Ancak burada, Köprülü'nün varlığı unutulmuş ve bibliyografyalarda yer almamış bâzı gazete makaleleri de yayımlanmıştır. Köprülü hakkında üçüncü müstakil eser Amerika'da yaşayan Ali Galip Erdican adlı bir Türk tarafından master tezi olarak verilmiş ve *Mehmet Fuat Köprülü, A study of his contribution to cultural Reform in modern Turkey* (Hartford, Connecticut, 1974) adıyla bastırılmıştır. Bu kitap hakkında daha fazla bilgi almak *Türk Kültürü* (Aralık 1975, sayı 158, s.58-60)'da çıkan tenkit ve tanıtma yazımıza bakılabilir.

Kanaatimce, Köprülü hakkında bugün için en iyi monografi George T.Park'ın 1975'te John Hopkins (U.S.A.) Üniversitesi'nde doktora pâyesini kazandığı basılmamış doktora tezidir. *The Life and Writings of Mehmet Fuad Köprülü, The Intellectual and Turkish Cultural Modernization* adını taşıyan bu eser 432 büyük sayfadan meydana gelmiştir. Köprülü hakkında en son eser Halil Berktay adında genç bir ekonomist tarafından yazılmıştır. 109 sayfalık bu küçük ve tabiatıyla yazarın kendi dünya görüşü çerçevesinde kalan kitap, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuad Köprülü* (İstanbul 1983) ismiyle yayımlanmıştır.

Kısaca belirtmek lâzım gelirse Köprülü hakkında ciddî bir monografinin eksikliği duyulmaktadır. Bu da Köprülü'nün alâka sahasının son derece geniş olmasından ileri gitmektedir.

B- Makaleler: Köprülü hakkında yazılmış olan müstakil makaleler ise oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu makaleler arasında Prof.Osman Turan, Prof.Köymen, Prof.Halil İnalçık, sayın F.Tansel'in ve kısmen de benim makalelerim, üzerinde epeyce çalışılmış yazılardır. Ama bunların hiçbirisi yukarıda da belirttiğim gibi bir monografinin yerini tutamaz. Bu makalelerin adları aşağıda yazarların soyadı sırasına göre verilmiştir.

Acaroğlu, M.Türker *"Ord.Prof.Dr.M.Fuad Köprülü ve Eserleri", Türk Yurdu, 5/7 (325), 1666,21.*

Akder, Necati, "Ord. Prof.Fuad Köprülü'nün İlmi Hayat ve Faaliyetindeki Felsefi Cepheye Umumi bir Bakış,"*Ankara Ünv. Dil ve Tarih - Coğrafa Fakültesi Dergisi,* c.XII,nu. 1-2, Nisan-Haziran 1954. 33-39.

Alpiskender, Ferid, Fuad Köprülü'nün Siyasi Şahsiyeti", *Türk Kültürü,*n. 81. s. 653-655.Bimark, İsmet,*Ölümünün 2. Yıldönümünde büyük ilim adamımız Prof.Fuad Köprülü'nün Ardından* Önasya", sayı 3/34 (1968), s. 14-15.

Banarlı, Nihat Sami,*Türkiye'de Türkoloji Araştırmalarının yorulmak Bilmez Kurucusu, Fuad Köprülü" Meydan Gazetesi nu. 77, 5 Temmuz 1966.*

Banarlı, Nihat Sami,*"Avrupalı Âlimler ve Fuad Köprülü Meydan Gazetesi, nu. 82, 83, 84 Ağustos, 9, 16, 22. 1966*

Banarlı, Nihat Sami,*"Avrupalı Âlimler ve Köprülü. Akademisiz millet ve Köprülü" Meydan Gazetesi,* nu. 87, 13 Eylül, 1966.

Banarlı, Nihat Sami,*"Köprülü'nün Hayatından Çizgiler" Bilgi 20/232, 1966.*

Banarlı, Nihat Sâmi, *"Köprülünün Hayatından Çizgiler" Türk Kültürü* (Köprülü özel sayısı), nu 47, Eylül 1966, s 960-968.

Banarlı, Nihât Sâmi, *"Köprülü'nün Rubâileri" Türk Kültürü,* nu.59, Eylül 1967, s. 837-843.

Baştav,*"Fuad Köprülü'ye tevcih edilen yeni Şeref Üyeliği Payesi" Türk Kültürü sayı 27, Ocak 1965, 210-211.*

Bayrı, Mehmet Halit, "Meşrutiyet devrinin ilk ilmi müessesesi Türk Tarih Encümesi nasıl kuruldu? Kimler İdare ediyordu? Köprülü'nün Düşünceleri, Neşrettiği Eserler." Tarih Dünyası 30-31 (1952, s. 1211-1216.

Caferoğlu, Ahmet,*"Bilinmeyen tarafları ile Fuad Köprülü"Türk Kültürü* nu. 47, Eylül 1966, s.943-947.

Caferoğlu, Ahmet, *"Hakiki Köprülü", Türkiyat Mecmuası,* XVI, 1968,s. 1-10.

"Current Biöğraphy, Fuad Köprülü, Vol. 14 (1953), s. 327-328.
Eraslan, Kemal. *"Fuad Köprülü, Edebiyat tarihçiliği ve bir eser" Türk Kültürü,* (Köprülü özel sayısı).nu 47. Eylül 1966,s.991-994.
Es Hikmet Feridun, *Sorbon Üniversitesi'ne Türk Bayrağını çektiren Adam, Yedigün,* 5 Aralık 1939.
Esemenli, Bilgay, *Fuad Köprülü'nün ardından, Türk Kültürü,* (Köprülü özel sayısı).nu.(7, Eylül 1966) S.983-984.
Etingü, Turgut, *Köprülülür türbesinde bir Köprülü daha. Hayat Mecmuası,* nu. 29, 14 Temmuz, 1966, s. 36-37.
Febvre, *Lucien, Aux Origines de L'Empire Ottoman* (Köprülü'nün,*Les Origines de L' Empire Ottoman'ı* hakkında tanıtma yazısı). *Annales de'Histoire Economique et Sociale, IX* nu 43 (1937), s. 100-101.
FındıkoğluZiyaeddin, Fahri, *Sorbon ve Köprülüoğlu, İş ve Düşünce,* sayı 19 (1939) s. 231-232.
Fındıkoğlu, Ziyaeddin, F., *Türk Sosyoloji tarihinde Prof. M.Fuad Köprülü'nün yeri ve hizmetleri, İst. Ünv.İktisat Fakültesi Mecmuası, c.XXV* (Temmuz-Eylül 1966) s. 129-139.
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *Türk Sosyoloji tarihinde Prof.M.Fuad Köprülü'nün yeri ve hizmetleri, İş ve Düşünce,* sayı 263 (1968) s. 17-27.
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *Alim-i mümtaz, İş ve Düşünce,* sayı 265 (1969)s. 43-44 (mezar taşı kitabesindeki yanlış dolayısıyle).
Filipoviç, Nedim, *Müellif hakkında not* (Bu yazı Köprülü'nün Fransızca olarak yazıları *Les Origines de L'Empire Ottoman* (Paris 1935) adını taşıyan eserinin *Porjeklo osmanshe Carevine* (Saray Bosna, 1955) isimiyle Sırpçaya tercüme edilirken, Köprülü hakkında Sırpça olarak kaleme alınan bir makaledir. Nedim Filipoviç'in bu yazısı, Köprülü'nün eseri *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* 1959 adıyla Türkçeye tercüme edilirken XXXI-XXXIX. sayfaları arasında yer almıştır. Aynı eserin 1972 (Ankara) basımında ve daha sonraki üç basımında da mevcuttur.
Gökyay, Orhan Şaik,*Bir öğrencisinin dilinden M.Fuad Köprülü, Türk Dili,* sayı 421 ,Ocak 1987 s. 50-57 (Bu 17.4.1986 günü Dil Kurumun'ca düzenlenen Köprülü'yü anma töreninde yapılan konuşmadır.
Fuad Köprülü ile Paris'te bir konuşma, Kurum, 15 Haziran 1935
Bu konuşmanın aslı Fransızca olarak *Tribune de Nation'da* çıkmış, oradan Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Guillard, R.,*İnstitutions Byzantimes, İnstitutions Musulmanes, Annaies D.Histoire Ecônomique et Sociale*, Temmuz 1934, s. 426-427. Bu kısa tenkit yazısı Köprülü'nün,*Bizans müeseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bâzı mülâhazalar. Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası c.1.1931)* nda çıkan uzun makalesi hakkındadır. 1981'de aynı isimle ve bir takım ilâveler yapılarak tarafımdan kitap şeklinde yayımlanmış olup, 1986'da ikinci baskı yazılmıştır.
Hartmann, Martin, Die Osmanische Zeitschrift der Nationalen Forschungen,Der İslâm c.VII (1917), s. 304-326. Bu yazı Köprülü tarafından yayımlanan ve kendisinin de önemli makaleleri bulunan *Milli Tetebbular Mecmuası* (1915-16)'nin ilk dört sayısı hakkında yazılmış uzun bir tenkit yazısıdır.
Huart Clement, *Keuprulu-Zâde Muhammed Fu'âd, Turk edebiyatında ilk Mutecavviller, journal Asiatique*, CCII, January-March, 1923, s. 146-150 (Bu tanıtma yazısı Köprülü'nün 1918'de yazılıp, 1919 'da yayımlanan *ilk mutasavvıflar* adlı ünlü eseri hakkında bir tenkit ve tanıtma yazısıdır. Bu eser daha sonra 1966'da yeni harflerle basılmıştır. Daha sonra 1976'da tarafımdan bazı düzeltmelerle Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yeniden yayımlanmıştır. 1981'de de bir defa daha fotokopi olarak neşrolunmuştur.
İnalcık, Halil. *Türk İlmi ve M.Fuad Köprülü, Türk Kültürü*, nu. 65. Mart 1968,s.289-294.
İnan, Abdülkadir, *Fuad Köprülü-Yusuf Ziya münakaşaları üzerine, Türk Kültürü* (Köprülü özel sayısı) nu. 47.Eylül 1966-973.
İnan, Abdülkadir, *Fuad Köprülü ve Sovyet İlimler Akademisi, Türk Kültürü, nu.81. Temmuz 1969, s. 632-634.*
İzler, Aynur , *Fuad Köprülü'nün ilk makaleleri* İst.Üniversitesi Türkoloji bölümü, basılmamış mezuniyet tezi, 1966,
İzler, Aynur., *Fuad Köprülü'nün ilk yazıları, Türk Kültürü* (Köprülü'nün özel sayısı),nu. 47., Eylül 1966, s.

988-990.

Kandemir, Feridun., *Fuad Köprülü Yedigün'e anlatıyor. Yedigün,* 1 Nisan 1936.

Kandemir, Feridun., Bizi Kimler idare ediyor? Son Saat, Şubat 3, 4, 5, 6, 7, ve 8 (tarihli nüshaları) 1951'de (Köprülü hakkında Orhan Köprülü ile yapılan uzun bir konuşmadır).

Kankılıç, Verdi. *Halk Nazarında Fuad Köprülü, Hür yol,* 22 Temmuz 1971.

Karahan, Abdülkadir., *Köprülü und sein werk, cultura Turcica,* 2/2 (1965). s.255-257,

Karahan, Abdülkadir., *Edebiyat tarihçisi olarak Fuad Köprülü, ölümünün ilk yıldönümünde, Bilgi,* 21/242-243 (1967),s. 17-18.

Karahan, Abdülkadir., *Köprülü ve Eseri, Türk Kültürü* (Köprülü özel sayısı), nu.47, Eylül 1966, s. 933-935.

Karahan, Abdülkadir, *Edebiyat Tarihçisi olarak Fuad Köprülü, Türk Kültürü,* nu.57. Temmuz 1967, s. 650-652.

Karahan, Abdülkadir., *Hocamız ve Selefimiz Fuad Köprülü, Güneş gazetesi,* 4 Temmuz 1986.

Kazancigil, Tevfik Remzi.,*Fuad Köprülü'ye veda, Türk yurdu,* c. 5, nu. 7-325, Temmuz 1966, s. 19-20.

Köprülü, Cemal., *Fuad Köprülü'nün ilmi şahsiyeti, Türk Kültüründeki Rölü ve bazı hâtıralar, Türk Kültürü,* nu. 81. Temmuz 1969. s. 635-652.

Köprülü, Cemal,*Türk Medeniyet Tarihi'nin kurucularından Fuad Köprülü, Türk Kültür,*sayı 177, Temmuz 1977,s. 558-564.

Köprülü, Orhan F., *Prof.Fuad Köprülü'nün not alma sistemi ve kitap telakkisi,Türk Kültürü,* sayı 57, Temmuz 1967, s. 641-643.

Köprülü, Orhan F.,*Fuad Köprülü, İlim ve siyaset, Türk Kültürü, sayı 81, Temmuz 1969. s. 628-631.*

Köprülü, Orhan F., Fuad Köprülü-Hayatı ve şahsiyeti (Köprülü' nün edebi ve fikri makalelerinden seçmeler adıyla 1972'de Orhan F. Köprülü tarafından yayımlanan eserin başında III-XI. sayfaları arasındadır.

Köprülü, Orhan F., *Fuad Köprülü'nün Hayatı ve şahsiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (2. baskı An-

kara 1972)'nun başında V- XVI sayıları arasında yer alınıştır.

Köprülü, Orhan F.,*Vefatının 10. yıldönümünde Fuad Köprülü, Türk Kültürü*, sayı 167, Ekim 1976. sayı 167, s. 11-12.

Köprülü, Orhan F., *Köprülü hakkında ihmal edilmeyecek bir eser, Türk Kültürü* sayı 176, Haziran 1977. s, 49-52.

Orhan F.Köprülü., *Fuad Köprülü'nün hayatı ve eserleri* (Köprülü'nün tarafından yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* (3. basım, İstanbul 1981) adlı eserinin başında XVIII-XXIV sayfaları arasında yer almıştır.)

Orhan F. Köprülü., *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve Köprülü* (Köprülü'nün tarafından yayımlanan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu adlı eserin* (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981. XI-XVI sayfaları arasındadır.

Orhan F. Köprülü., *Önsöz*(Köprülü'nün tarafından yayımlanan *Bizans Müeseselerinin Osmanlı Müeseselerine tesiri* (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981)' nin başında yer almış olup, bu araştırmanın mahiyeti hakkında bilgi vermektedir.

Orhan F. Köprulü., *Önsöz (Köprülü'nün* ilk defa tarafından kitap haline getirilen*İslâm ve Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesesesi* (Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983) adlı eserin başında yer almış olup buradaki makalelerin mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir.

Orhan F. Köprülü., *M.Fuad Köprülü'nün Hayatı, Eserleri, Çalışma sistemi ve başlıca hususiyetleri, Türk Dili*, sayı 421, Ocak 1987, s. 40-49 (Bu 17.4.1986 günü Türk Dil Kurumu'nca düzenlenen Köprülü'yü anma töreninde yapılan konuşmadır.)

Köymen, Mehmet., *Prof. Mehmet Fuad Köprülü'nün tarihe dair olan ilk yazıları.*

Kurat, Akdes Nimet, *Köprülü-zâde Mehmet Fuad Bey, Türkiyat Mecmuası*, c. 2. 1926. s. 555-559.

Mansuroğlu, Mecdut, *Fuad Köprülü, historien et phillogue turc. Orbis, Bulletin international de Documentaation Linguistique*, 1954, c. III, no 1,s.336-342.

Mordtmann, J.H.*Köprülü-zâde Mehemmed Fu'ad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Orientalistsche Literaturezei-*

tugn, no. 3, March 1923, s. 122-130.
Mordtmann, J.H, *Köprülü-zâde Mehemmed Fu'ad, Türk Edebiyatı, Tarichi, (Gecshichte der Türkischen literatur), vol. 1, 1920 ve vol. II, 1921 Orientalistsche Literaturezeitung,* no.5, Mayıs 1923, s. 226-227.
Ozansoy, Halit Fahri., *Fuad Köprülü (Fecr-i Âti'nin akşamları şairi (Edebiyatçılar geçiyor,* İstanbul 1967)s. 253-258.
Özerdim, Sami N., *F.Köprülü'nün yazıları Konusunda bir açıklama, Ilgaz,* 8/85 (1968), 20.
Özoran, Beria Remzi., *Fuad Köprülü, Türkoloji ve Türkçülük, Türk Kültürü* (Köprülü özel sayısı).nu. 47, Eylül 1966, s. 985-987.
Öztuna, Yılmaz., *Fuad Köprülü, Tercüman gazetesi, 4 Aralık 1986* (Köprülü'nün 96. doğum yılı dolayısıyla).
Rossi, Ettore.,*Lo Storico Fuad Köprülü Ministro Değli Esteri di Turchia, Oriente Moderno,* c. XXX, no. 4-6. (April-June 1951) s. 98-103.
Şapolya, Enver B.Hoca., *Fuad Köprülü, Türk Kültürü* (Köprülü özel sayısı) nın, 47. Eylül 1966, s. 979-982.
Taeschner, Franz.*Eine Neue Türkicshe Puplikation Zur Wirtschaftsgeschiche, orientalistische Literature Zeitung,* c. 36, no. 8-9 Ağustos-Eylül 1933, s. 482-490 Köprülü'nün *Bizans Müeseselerinin Osmanlı Müesseselerine tesiri hakkında bazı mülahazalar* adını taşıyan kitabı hakkında tanıtma ve tenkit).
Tansel, Fevziye Abdullah., *Memleketimizin acı kaybı, Prof. Dr.Fuad Köprülü, Belleten,*XXX, nu. 120 (Ekim 1966) s.621-636 Aynı makale *Ankara Ünv. İlâhiyat Fak. Dergisi,* c.XVI (1966) s. 267-281 ve keza *Vakıflar Dergisi* nu. 7. 1968, . 1-11) nde yayımlanmıştır.
Tansel, Fevziye Abdullah., *Prof.Dr. Fuad Köprülü'nün şiirleri, Belleten,* c.XXX nu. 120 (Ekim 1966) s. 637-600.
Tansel, Fevziye Abdullah., *Prof.Dr.Fuad Köprülü hakkında bâzı notlar, Türk Kültürü,* nu. 57. Temmuz 1967, s. 644-649.
Tansel, Fevziye Abdullah., *Prof.Dr. Fuad Köprülü'nün ilk yazısı, Basın hayatının başlangıcına dair bilgimizi düzelten ve tamamlayan yeni notlar, Belleten,* c. XXXIII, nu. 129 (Ocak 1969), s. 43-52.

Tansel, Fevziye Abdullah., *Fuad Köprülü'nün 1913'de Türk Milliyetçiliği hakkında bâzı fikirleri: Türklük-İslâmlık, Türk kültürü*, nu. 81. (Temmuz 1969), s. 621-627 (Burada Köprülü'nün Hüseyin Ragıp'a gönderdiği bir mektubu Tansel yeniden yayımlamıştır).

Tansel, Fevziye Abdullah., *Fuad Köprülü'nün Türk Ocaklılarla İzmir seyahati, Temsil edilen manzum eseri: Türk'ün duası Türk Kültürü*, nu. 22, Haziran 1970, s. 516 - 531.

Tansel, Fevziye Abdullah., *Memleketimizde folklor ilim kolu hakkında yazılan ilk makale: Yeni bir ilim Halkiyat (Folklore), Kubbealtı, Akademi Mecmuası yıl 1 sayı 3 (1972), sayfa 20-26* (Köprülü'nün bu yazısı *İkdam Gazetesi'nde 24 Ocak 1329'da yayımlanmıştır.)*

Tansel, Fevziye Abdullah., Fuad Köprülü ve Türk Milliyet perverliği, Kubbealtı Akedemi Mecmuası, yıl 2, sayı 3 (1973) sayfa 29-34.

Tansel, Fevziye Abdullah., *Fuad Köprülü'nün Önsözü'yle* basılan eserler ve imzasız bir *Önsöz'ü Kubbealtı Akademi Mecmuası,* yıl 3, sayı 3, (1974), sayfa 47-56.

Tansel, Fevziye Abdullah., Fuad Köprülü'nün Armağan ettiği ve kendisine Armağan edilen eserler, Kubbealtı Akademisi Mecmuası, yıl 4, sayı 3 (1975), sayfa 39-50.

Tansel Fevziye Abdullah., *Fuad Köprülü'nün yazmayı tasarladığı eserleri ve Anadolu Din tarihine ait tetkikler Kubbealtı Akedemi Mecmuası,* yıl 5, sayı 3, (1976) sayfa 12-20.

Tansel, F. A., *Fuad Köprülü'nün La Fontaine'in tercümelerinden sâdeleşirtirdiği ilk şiiri Kubbealtı Akademi Mecmuası* yıl 10, sayı 3 (1981), sayfa 35-41.

Tansel, F.A.,*Milli Edebiyatı istikbalde aramak lâzımdır. Kubbealtı Akademi Mecmuası,* yıl 13, sayı 4 (1984), sayfa 55-67 (Bu makale 1926'da Fuad Köprülü ile yapılan bir röportajı incelemektedir).

Tunalı, Tahsin., *Fuad Köprülü: İlim Aleminin mümtaz siması, Hayat Tarih Mecmuası, m.7 (Agustos 1966) s. 56-58.*

Turan, Osman.,*Prof. M. Fuad Köprülü (60. Doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı-Melanges Fuad Köprülü),V-XXIII. İstanbul 1953.*

Turan Osman.,*Türk ilminin âbidesi: Prof. Fuad Köprülü, Türk Kültürü* (Köprülü özel sayısı) nu. 47 Eylül 1966, s. 936-942, Bu Makale önce *Yeni İstanbul Gazetesi*'nin 11 ve 12 Temmuz 1966 tarihli nüshalarında çıkmıştır).
Ülgen, Hasan Bedrettin., *Fuad Köprülü, yarın 25 senelik çalışma tesit edecek olan profesörle bir mülâkat, Vakit gazetesi* 3 Mart 1939.
Ülkütaşır M. Şakir., *Fuad Köprülü ve bazı basın hatıraları Türk Kültürü* (Köprülü özel sayısı) nu. 47, Eylül 1966, s. 974-978.

C-F.Köprülü'den dolaylı söz eden kitap ve makaleler:

Ağaoğlu, Samet, *Babamın arkadaşları* 3. baskı İstanbul 1969.
Ağaoğlu, Samet., *Aşina yüzler*, İstanbul 1965
Baban, Cihad., *Politika Galerisi, Büstler ve portreler.*
Birinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul 1932.
Bayar, Celâl., *Başvekilim Adnan Menderes*, İstanbul 1965.
Davisim, Roderi, M., *Reform in the ottoman Empire, Priceton* 1963 (bk. indeks).
Erer, Tekin., *Türkiye'de parti kavgaları*, İstanbul 1966.
Gökbilgin, Tayyib.,*Köprülüler, mad., İslâm Ansiklopedisi* VI.1955.
Eroğlu Cem., *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, Ankara, 1970.
Heyd, Uriel., *Foundation of Turkish Nationalism*, London 1950. İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul 1943, 1950.
Karamanlıoğlu, Ali F., *Akademi konusunda kaçan fırsatlar, Türk Kültürü*, nu. 67. Mayıs 1968 sayfa 449-451.
Karpat, Kemal M., *Turkey's Politics The Transition to a multi-party system*, Princeton 1959.
Levis, Bernard., *History-Writing and National Revival in Turkey, Middle East Affairs*. c. IV. (June-July 1953) s. 218-227.
Öner, Kenan, *Siyâsi hatıralarım ve Bizde demokrasi*,İstanbul. 1948.
Özer, Yusuf Ziya., *Yusuf Ziya Bey'den Fuad Bey'e* Milliyet 15-19, 21, 22, 24, 27, 29, Nisan ve 2 Mayıs 1927.
Tekil, Füruzan., *Politika Aslan*, İstanbul 1973.
Toker, Metin., *Tek partiden çok partiye*, İstanbul 1970.
Memleketimizde Meşhur Adamlar'dan başlayarak yayımlanan ve bugün sayıları çok artmış olan çeşitli ansiklopedilerde F. Köprülü hakkında verilen bilgiler hem eksik hem de yer yer yanlışlarla doludur. Yabancı Ansiklopedilerde de F. Köprülü hakkında bilgi verilmiştir. Bunlar arasında *Rus Ansiklopedisi. Encyclopaedia Britannica ve Encylopaedia of islam (New Edition)* supp'i sayabiliriz.

IV
FUAD KÖPRÜLÜ'DEN SEÇMELER

HECE VEZNİNE DAİR

Bu vezin meselesi, uzun dedikodular arasında âdeta anlaşılmaz, anlatılmaz bir şekil aldı. Hece vezni taraftarı gençlerle aruz vezninin fedâkâr müdâfileri arasında birkaç seneden beri sürüklenip giden münakaşalar, hiçbir müsbet netice verememekle beraber hâlâ devam ediyor. Bence bunun sebebi gayet basit: Her iki taraf da kendi iddialarının doğruluğundan henüz şüpheli görünüyorlar. Onun için aruz veznine taraftar genç ve milliyetperver şâirlere tesadüf edildiği gibi hece veznini kullanmakta mahzur görmeyen müfrit aruz taraftarlarına da rast geliniyor. Yalnız şurasını ayrıca belirtmeli ki Türk milliyetperverliğinin ileri gelen nazariyecileri yalnız hece veznini millî vezin telâkki etmekte hemen hemen müttefik oldukları halde ''Fikret'' gibi aruzun en büyük üstadı hece veznini kullanmaktan çekinmiyordu.

İstikbalde Türkçenin vezni aruz vezni mi olacak yoksa hece vezni mi? Bu iki iddianın da ayrı ayrı taraftarları var. Hattâ bunların ortasında, üçüncü bir sınıf daha var ki her iki veznin de müştereken kullanılacağını kabul etmek suretiyle fikrî bir itidal göstermek istiyorlar fakat bu üç muhtelif iddiadan hiçbiri şimdiye kadar sâbit ve vâzıh olarak ortaya konamadı ki onlar hakkında münakaşa kâbil olabilsin. İşte biz, gittikçe karışan bir mesele hakkındaki görüşümüzü meydana koymakla ona muhalif diğer fikirlerin şerh ve müdafaasına da serbest bir saha açmak istiyoruz.

Hece vezni, leh ve aleyhinde kaç senedir yürütülen mütalâlar arasında, dâima yürümekten, kendi tabiî yolunu dâima takip etmekten hiç geri durmuyor. Bundan dört sene evvel yazılan manzum eserlerle bugünkü eserler şekil itibariyle tetkik ve mukayese edilecek olursa millî veznin aruz veznine karşı daha fazla tahakküm ettiği, mevkiini daha çok sağlamlaştırdığı derhal anlaşılır. Millî vezni ortadan kaldırmak is-

teyecek kadar aruz taraftarlığı gösterenlerin bile inkâr edemedikleri bu müspet hâdise tarafsız bir tetkikçi gözüyle uzun uzun tedkike değer. Fil hakika bugün hece vezninin aruza tamamiyle üstünlük gösterdiği iddia edilemez; yalnız, içtimaîyatta bu gibi hadiseleri ölçmeye yarayan basit bir mikyası bu mesele hakkında da kullanırsak az çok müspet bir netice elde edebiliriz. Bakınız nasıl: İki aksi cereyandan hangisinin diğerine üstünlük sağlayacağını anlamak için ikisinin hadiselerinden de ayrı ayrı birer silsile teşkil edilir; bu silsilelerin uzun bir zaman zarfında ne derece ve ne nispette birbirine üstünlük sağladığı zapt ve tesbit olununca istikbalin vaziyeti de takribî bir vuzuh ve katiyetle anlaşılmış olur.

Edebiyat tahimizin muhtelif devirlerinde hece ve aruz vezinlerinin karşılıklı vaziyetleri, bunların hangi devirler yadigârı olduğu, her devirdeki mütekâbil vaziyetlerinin içtimâi sebepleri tarafsız bir gözle anlaşılacak olursa, mâziden hâle ve halden istikbâle doğru vâzıh bir fikir edinebilmek kabil olur. Sözü fazla uzatmadan yalnız şunu izah ile iktifâ edelim ki Türkçenin en eski ve tabiî vezni hece veznidir; İran vasıtasıyla gelen İslâmiyet tesirleri altında aruz vezni yüksek sınıfların edebiyatın girdikten hattâ süzülüp basitleşerek bir kısım halk arasına, halk edebiyatına sirayet ettikten sonra bile, hece vezni asırlarca yaşamış, halkın ebedii ihtiyaçlarını tatmin etmiş, tekkelerde, kahvelerde hattâ ebedi devlet büyüklerinin konaklarında bir kabul mevkii bulmuş tur. Yabancı tesirler altında kaldığımız uzun asırlar esnasında aruz vezninin yüksek sınıflar arasında hece veznine karşı çok üstünlük sağladığını büyük sanatkârların elinde asırlarca işlendiğini inkâr edemeyiz; hicri beşinci asırdan başlayarak Tevfik Fikret'e gelinceye kadar birçok nesillerin elinde en yüksek bir âhenk alan bu vezne nazaran hece vezninin şimdiki hâli, hattâ Aşık Paşa zamanını hatırlatabilir. Fakat ne kadar iptidâi bir halde kalmış olursa olsun hece vezni bizim ruhumuzdan kopmuş samimi milli bir mahsûldür; Marmara kıyılarından Tibet hudutlarına kadar milyonlarca Türk Neşe ve kederini bu vezin ile terennüm ediyor. Artık buna karşı Acem şâirlerinin eski âhenklerini bu vezin ile terennüm ediyor. artık buna karşı Acem şâirlerinin eski âhenklerini yaşatmak istersek Türk'ün ruhuna tamamen yabancı kalmaktan ilelebed kurtulamayız.

Lisanı sâdeleştiren, Türkçeyi yabancı akîdelerin hükmü altından çıkararak müstakil bir dil hâline getiren millî cereyan pek tabiî olarak, yeni kıymetler yaratıyor, yani millî vicdanın neye kıymet verdiğini arayıp bularak yabancı tesirlerden her gün daha fazla kuvvetle kurtulu-

yor. Her şeyin millî bir renk ve mahiyet aldığı şu zamanda, Şiraz ve İsfahan nâmelerini tekrar etmek için zaman ve mekândan sıyrılarak yürümeyen bir mâziye saldırmak icap eder. Millî cereyanın şu üç dört senelik hayatı, aruzun üstadlarını susturdu, aruzu büyük bir kudretle kullanan gençlerin kalemlerini kırdı, yeni yetişenlerin bu vezin ile terennüme mecbur etti.

Millî hayatın bu pek zarurî ve ânî sadmesi neticesinde, bugün eski edebiyattan tamamen ayrılmış ve çok uzaklaşmış bulunuyoruz. Artık aruzun eski muayyen kalıpları yıkılmış, "Fikret -Halit Ziya" neslinin süslü ve yapmacıklı lisanı bırakılmış, Fransız edebiyatından alınan örnekler kıymetini kaybetmiştir. İtiraf edelim ki henüz sanatkârlık itibariyle onlar kadar zarif ve kıymetli eserler yazılmadı. Millî vezninimiz henüz işlenmemiş, haşin sesli bir âlettir; ona yeni hayatın musikisini nefh edecek nesilleri istikbalin fecirlerindren bekliyoruz. Sonra, lisanımız büyük bir sanatkârın, üstat bir nesir yazarının elinde yumuşamış değildir; millî hikâyecilerimizde, üslûpcularımızda daha zarurî bir kabalık var. Biz bunların hepsini itiraf ediyoruz. Fakat ne beis var? Millî hayatın yaratıcı kuvveti yarın edebiyat sahasında da âbideler kurmaya başlayacak, millî şâirler millî mevzuları yaratırken hece veznini en nefis bir musikî âleti gibi maharetle kullanacaklardır. Yeni ihtiyaçların nasıl ve niçin doğduğunu, onlardan ne gibi neticeler çıkacağını anlayamayarak gözlerini ölmüş asırlara dikenler her halde zamanlarının adamı sayılamazlar.

...., 1 Teşrinievvel 1331 (1915)

TÜRK–MACAR MÜNASEBETİNE DAİR

Macaristan'da pek az devam eden Türk hâkimiyeti, Macarlarla asırlarca süren muharebelerimiz, hiç şüphe yok ki bu iki kardeş milleti birbirine daha iyi tanıtmış, birbirinin meziyetlerini daha yakından anlatmıştır. Hudud boylarında uzun asırlar birbiri ile kaynaşan cengâver kanları, her iki milleti nasıl ruhen birbirine kaynaştırmışsa, karşılıklı olarak her iki millet edebiyatı da yek diğeri hakkında birçok hâtıraları ihtiva etmektedir. Eski müverrihlerimizin tantanalı zafernâmeleri klâsik şâirlerimizin birçok kaside ve mersiyeleri, şehrengîzleri Türk hâkimiyeti altındaki Macaristanı bize ne samimî bir suretle anlatır! Ve biz bu tafsilâta ruhen ne kadar âşina çıkarız! Şüphe yok, eğer karşımıza damarlarında aynı cengâver kanı dolaşan bu kahraman Asya milleti çıkmasa ve Türk istilâsını kendi kanı pahasına durdurmuş olmasaydı,

Altaylardan kopup gelen zafer nidalarımız çoktan Kızıl Elma (Roma) kapılarında işitilir ve katedrallerin bütün çanları o nidaların akislerini bastırmaya muktedir olamazdı...

Bugünkü Türk müttefikleri, Bizans'ın muazzam Fâtih'i gibi Tuna'yı tabiî hudud addetmekten çok uzaktırlar... Fakat Balkanlarda, Tuna kıyılarında, Macaristan ovalarında yatan milyonlarca Türk şehidini tabiî unutamayız. Yalnız biz değil, hattâ tarih de unutamaz. Budin, Peşte bize hayâlen hiç yabancı değildir; ve işte bu âşinalık Macarlarla bizi yalnız ırken değil, ruhen de birbirimize yaklaştırıyor. Filhakika, Rumelide kendileriyle çarpıştığımız milletler içinde Macarlardan başka sevdiğimiz yoktur; ve bu sevgi bize, daha ırkî karâbetlerin meçhûl olduğu zamanlardan kalmıştır. Hudutsuz ovalarda Macar kahramanlarıyla yanyana yatan şehitlerimiz, Tuna'nın kayıtsız sularını hafif bir kırmızılıkla güzelleştiren kanlarımız, bu iki kardeş milleti birbirine bağlamak için tarihin bahşettiği kırılmaz bir bağ değil midir?

Türk- Macar münasebetinin edebi vesikaları hakkında kâfi mâlûmât vermek, Macar ırkından yetişen Türk şâir ve âlimlerinin mahiyet ve kıymetini anlatmak, Macaristanın Türk idaresi altındaki mânevî simasını, ruhunu teşrih etmek, faydası nisbetinde uzun ve kıymetli bir tetkike muhtaçtır.

Cûybâr Tuna bir Nemçe görünmez gözüme
''Nemçe'' hûbânı havâsiyle akan gözyaşına
Ol kadar kesreti var ''Beç'' de civânânın kim
Bin peri düştü disem, var yeri, âdem vaşına

gibi Peşte güzellerinin tavsiflerine âid klâsik şiirlerimiz, ''Âlî''nin, ''Kemâl Paşa-zâde'nin, ''Fütûhî''nin zafernâmeleri, birçok gazeller, şehrengîzler, hattâ ''Bâki''nin büyük Süleyman hakkındaki edebî mersiyesi, müverrihlerimizin birçok nefis sayfaları nasıl Macarlarla münasebetimizin yâdigârları ise, ''Peçûyî'', ''Hisâli'' gibi Macaristan'da yetişmiş birçok büyük adamlarımız da hep o münasebetlerin mahsulüdür. Fakat biz burada bu uzun meselelerden bahsedecek değiliz! Halk edebiyatımızın eski mahsulleri arasından Macaristan hâtıralarını nakleden birkaç ufak numûne göstermekle iktifa edeceğiz.

Macaristan Türk hâkimiyeti altında bulunduğu zaman Türk âdetleri pek az zamanda yayılmış, aslen Macar olan birçok adamlar ihtida eylemişlerdi. İşte onlar arasından halk şâirleri yetişmiş, kendi memleketlerinin güzelliği hakkında birçok eserler vücude getirmişler ve o eser-

leri muharrik bestelerle asırlarca terennüm edilmiştir. Başlarında beyaz kapakları, bellerinde murassa palhenkleri, yeşim ve balgamî taşlı kuşakları, müzeyyen bıçaklarıyle dikkati celbeden Peşte gâzilerinin "kopuz" çalmakdaki maharetlerini Evliya Çelebi tavsif ede-ede bitiremiyor. Peşte'nin yetmiş tane "lâlezâr ve mürgzâr" mesirelerinde dâima söylenen şarkılardan biri mutlaka "Derdli Âşık"ın şu türküsü olacak:

Şol âlemde güzellerden
Senin gibi güzel olmaz
Yedi iklim memlekette
Senin gibi güzel olmaz

Benim ey cânımın cânı
Güzellik sana erzânî
Kime teşbih edem seni
Senin gibi güzel olmaz

Ne hûrisin ne perisin
İki güzelin birisin
Şimdi cihanın varısın
Senin gibi güzel olmaz

Ey benim canımın cânı
Hep güzellerin hünkârı
"Peçuy" şehrinin sultanı
Senin gibi güzel olmaz

"Dertli Aşık Eydür Cânânüm
Keremler ettin sultanım
Bu tenin içinde canım
Senin gibi güzel olmaz.

Şâir Revânî'nin "İşret-nâme"sinde

"Kopuz" gibi bir hûb-âvâz
Ki sazın cümlesinden ola mümtâz

beytiyle methettiği kopuzu Macaristandaki gâziler yalnız mesirelerde değil, serhad kalelerinde de çalarlardı. "Eğri" kalesi hakkında söylenen "yoktur sizinle viremiz gidi Eğreli Eğreli" varsağısı kim bilir ne cengcûyâne bir beşte ile söylenirdi! Hudud boylarında olan her vaka-

nın böylece halk şâirlerine dâimî birer mevzu teşkil etmesi gayet tâbiîdir. Kale hayatı bilhassa âşık âlemleri için en müsâit bir saha demekti; asıl teesüfe şayan olan cihet, o zamanın terennümlerinden bize pek az bir şey intikal etmiş olmasıdır.

Şarkiyatçı "Dr. Kunos"un Zigetvâr veya Tamışvar'da Osmanlılardan kalma eski kayıtlar içinde bulmuş olduğu "Budin" şarkısı bizim için çok müessir ve çok kıymetlidir. İki asra yakın Türk hâkimiyeti altında kaldıktan sonra nihayet düşen "Budin"in hâtırası, zapt edilmiş şekli, bu ufak manzumede çok canlı bir surette yaşattırılmış! Segedin'de Tamışvar'da ve en sonra Tuna kıyılarında kim bilir ne melûl bir beste ile okunan bu şarkı, müverrih Râşid Efendi'nin uzun sayfalarla anlattığı Budin'in düşüşünü birkaç kıta ile ne beliğ hülâsa ediyor.

Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alup-satmanın zamanı geçti
Aldı Nemçe bizim nazlı Budini

Budinin içinde uzun çarşısı
Orta yerde "Sultan Mehmed" câmisi
Kâbe suretine benzer yapısı
Aldı Nemçe bizim nazlı Budini

Çeşmelerde âbdest alınmaz oldu
Câmilerde namaz kılınmaz oldu
Mâmur olan yerler hep harâb oldu
Aldı Nemçe nazlı Budini

Cephâne tutuştu aklımız şaştı
Selâtin Câmiler yanıp tutuştu
Hep sabî sübyân âteşe düştü
Aldı Nemçe bizim nazlı Budini

Serhadlar içinde Budindir başı
Kan ile yuğrulmuş toprağı taşı
Çerkes alemdâr şehidler başı
Aldı Nemçe bizim nazlı Budini

Kıble tarafından üç top atıldı
Perşembe günüydü, güneş tutuldu
Cuma günü idi Budin alındı
Aldı Nemçe Bizim nazlı Budini

Daha pek küçükken, Rumeli'den hicret etmiş ihtiyar ninelerimizden "Budin"in zaptı hakkında bazı hikâyeler ve şarkılar dinlediğimi pek âlâ hatırlıyorum: orada bir müftü kızı esir edilmiş, onun için "ben bir müftü kızıydım.." diye başlayan pek müessir bir türkü mevcud olduğunu o ihtiyarlar daha eskilerin ağzınan naklederlerdi. Sonra:

Budin'in kalesi dörttür biri sahraya bakar
Sokakları sel sel olmuş su yerine kan akar
Al beni küffâr elinden Padişâhım der Budin

türküsü gibi yalnız üç mısrasını hatırlayabildiğim eski bir türlü söylerlerdi... Uzun asırlar, sanki yabancı imişler gibi çarpışan iki kardeş millet için acı ve tatlı hâtıralar!... Her ikimizin damarlarımızda da aynı ateşli Asya kanının kaynadığını anlamak için yıllarca döğüşmek icap etti. Fakat ne beis var! Macaristan ovalarına, Tuna sularına dökülen o kardeş kanları bugün Macarlarla bizim aramızda o kadar kuvvetli, o kadar kırılmaz bir bağ teşkil ediyor ki eski müşterek hâtıralarımızın yâdı – o hâtıralar ne mahiyette olursa olsun - ruhlarımızı birbirine daha yaklaştıracak ve kalplerimizi aynı hislerle çarptıracaktır.

Turan, 13 Teşrinisâni, yılı belli değil
(1914 – 1918 arası olmalı)

OSMANLILIK TELAKKİSİ

"Osmanlı" kelimesi bir devlet,yani bir siyâsi hey'et adıdır; yoksa bu kelime Tanzimâtçıların zannı gibi "dinde, lisanda ve netîce olarak hissiyatta müşterek" bir millet unvanı değildir. Binaenaleyh Osmanlılık demek Türklüğün, Araplığın, Rumluğun, Ermeniliğin, v.s. toplu hey'eti demektir. Yani bunların haricinde ve bunlardan ayrı hakikî bir Osmanlılık mefhumu anlaşılmaz.

Her şeyde olduğu gibi, içtimâiyat sahasında da bir kuvvetler muvâ-

zenesi vardır. Ferdî hayat nasıl hayatî kuvvetlerin tevazüniyle kâim oluyorsa, içtimâî hayat da içtimâî kuvvetlerin tevazüniyle kâimdir. Osmanlı devleti muhtelif unsurlardan, yani muhtelif kuvvelerden meydana geliyor. Devletimizi büyük bir içtimâî dâireye benzetecek olursak, merkezi dâireyi Türklük, onun etrafındaki birinci dâireyi ilkine sıkı bir surette merbut olarak İslâmlık,son dâireyi de Türk ve İslâm câzibe kuvvetine tabiatiyle boyun eğmeye mecbur olan Hıristiyan unsurlar teşkil eder. Osmanlı devletinin şimdiye kadar vatanın parçalarından bir çocuğunu kaybetmesi, Türk merkezî kuvvetinin zaafından ileri gelmektedir. Eski zamanlarda Türk-İslâm kuvveti, etraftaki Hıristiyan unsurları-hattâ merkezden gelen temâyüllere sahip oldukları halde bile-muhafaza edebiliyordu.

Fakat bir çok âmillerin tesiriyle o merkezî kuvvet zaafa uğramaya başlayınca, Avrupa diplomatlarının entrikaları ve Hıristiyan unsurlar arasında millî fikirlerin inkişâfı sebebiyle,en haricî kısımlardan başlayarak zarurî bir ayrılma ve dağılma meydana geldi. Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan istiklâlleri bu telâkkî tarzı ile pek kolay tefsir olunabilir.

Siyâsi tarih tetkikatı bize isbat ediyor ki,Osmanlı devleti kuvvetli iken, yâni Türk-İslâm merkezi kuvveti salâbetini henüz kaybetmediği zamanlarda, memleketimizdeki Hıristiyan unsurlar maddi refaha, sükûn ve saadete mâliktirler. Islhat gürültüleri ancak biz kuvvetimizi kaybettikten sonra Avrupa devletlerinin topraklarımıza karşı besledikleri ihtiraslar neticesinde ve milliyet ekonomilerinin inkişâfını müteakıp meydana çıktı ve muhtelif milleyetlerin vatanın cüz'lerinden ayrılmaları tabii devletin bünyesinde bir takım buhranlar doğurdu ki bundan, Türk'lerle beraber diğer unsurlar da-maddeten-zarar gördüler.

Tanzimat devresi, Hıristiyan unsurları İslâm kavimleriyle aynı hukuka kavuşturacak meydana muhtelif din ve milliyetlere mensup insânlardan mürekkep bir halita çıkarmak istediyse de, tabiî bu hülya tahakkuk edemedi. Hükûmet şeklinin müstabidâme olması, unsurlar arasında serbest bir cidal sahası ve inkişâf hazırlanmasını men etmekle beraber,bundan bilhassa Türkler ve İslâmlar zarar görüyorlardı. Halbuki Hıristiyan unsurlar asırlardanberi alıştkları cemaat hayatını gittikçe takviye ediyor, o cemaat fertleri arasındaki milli tesanüdü kuvvetlendirerek istikbal için hazırlamyordu. İşte Meşrutiyet'in ilânı bütün unsurlara müştak oldukları o zaruri fırsatı verdi; fakat eski Osmanlılık telâkkisinin devamı Rumeli'nin ziyai ve bilhassa iki İslâm mille-

tin, Türklerle Arnavutların, telâfi edilemez zararlara uğramasıyle neticelendi.

Osmanlı devleti herşeyden evvel bir Türk-İslâm saltanatıdır. Merkezî kuvveti ibtida Türklük ve İslâmlık teşkil eder. Halbuki henüz kendi milliyetini idrak edemediği için ''manevî bir birlik'' kuvvetini haiz olmayan bir Türklük ile ayrı ayrı millî hayattan mahrum ve binaenaleyh dağılmaya mahkûm âciz bir İslâmlık, Osmanlı devletinin muhtaç olduğu merkezî kuvveti teşkil edemezdi. Böyle kendisini muhâfazadan âciz bir kuvvet, nasıl olur da milliyetlerini anlamış ve manevî bir birlik vücûde getirmiş unsurları etrafında muhâfaza edebilir? Hele o unsurlar, merkezî kuvvetin zaafını görerek esasen ayrılıkçı olan emellerini bir an evvel tahakkuk ettirmeye çalışırlarken!

Türkçülerin daha Balkan Harbi'nin ferdasında kendileri için tayin ettikleri siyâsî esaslar hülâsaten şunlardı:

I- Memleketimizdeki bütün unsurların saadeti, ancak kuvvetli bir Osmanlı devletinin mevcudiyetiyle kabilidir. Osmanlı saltanatının sarsılmış istinatgâhlarını kuvvetlendirmek için alınacak başlıca tedbir, bu saltanatın esasını teşkil eden Türklerin millî bir uyanışa mazhariyeti sebeplerini temindir.

II- Dinî bağların İslâm milletler arasında çok kuvvetli olması hasebiyle Türklerle, Türkiye'deki sâir İslâm milletler arasında sıkı bir his iştirâki vardır. Binaenaleyh imparatorluğun en mühim bir dayanağı olan ve Türklerden ayrı bir coğrafi sâhada oturan Arapların da millî bir uyanışa mazhariyetlerine, yani Osmanlılığın hakikî menfaatleriyle ve Türk milliyetçiliğiyle tamamiyle telifi kabil, hattâ elzem ve zarurî bir (Arap) milliyetçiliğinin teşekkül ve inkişafına çalışmalıdır.

III- Memleketteki başlıca gayr-i müslim unsurlar Rumlar,Ermeniler ve Yahudilerdir. Halbuki bunlar tamamiyle Türk ve İslâmlarla karışmış bir halde olup, tarihî ve iktisâdi zaruretler o sûretle yaşamalarını icap ettiriyor. Asrın icaplarını müdrik ve başka milliyetlerin hukukuna hürmetkâr olan Türkçülere göre, devlet hayatında Türk-İslâmlarla aynı haklarave vazifelere malik olmaları lâzım gelen bu cemaatler, kendi hürriyetlerinin inkişafını temin hususunda da tamamiyle serbest bulunmalıdırlar.

İşte biz bundan altı sene evvel bu kadar geniş bir program meydana koyduğumuz halde, bu programın hiçbir noktası o zamandan beri memleketi idare eden hükûmetler tarafından tatbik mevkîine konmadı, eğer o hükûmetler Türkçü olsaydı, yukarıdaki esaslara tamamiyle

zıt hareketlerde olsun bulunmazdı.

Altı seneden beri zuhur eden hâdiseler, yukarıda hülâsa ettiğimiz eski Türkçülük programının memleketin ihtiyaçlarına ne kadar uygun olduğunu gösterdiği cihetle burada onu tekrar müdafaa lüzûmunu hissetmiyoruz, yalnız bugünkü ahvale nazaren ufak bir iki mülâhaza daha serd ve ilâve etmekten kendimizi alamadık.

Bugünkü Osmanlı devleti arazisi etnografya noktasından başlıca ikiye ayrılır: 1- Hemen kâmilen düşman istilâsı altında bulunan Arap memleketleri 2- Trakya ve Anadolu'dan mürekkep Türk vilâyetleri. Türkçülüğün Arap meselesi hakkındaki görüşünü gelecek makalemizde izah edeceğiz. Türk vilâyetlerine gelince, Türkler ve dinî ve vatanî hisleri itibariyle Türklerden hiçbir sûretle tefrik edemeyeceğimiz, Kürtler, Lazlar, Çerkesler gibi İslâm kavimlerin büyük ve kat'i ekseriyeti haiz olduğu bu kısımda gayr-i müslim olarak Rumlar, Ermeniler, Yahudiler vardır.

Bunlardan Yahudilerin hiçbir ayrılma emeli beslemedikleri muhakkaktır. Rumlara gelince, Yunanistan'a karşı büyük bir bağlılık beslemelerini gayet tabiî gördüğümüz bu vatandaşlardan pek hareretli olanlar Yunan tâbiyetine geçebilirler;[1] fakat maddî ve iktisâdî menfaatler ile Osmanlılığa bağlı olan ve her yerde ekalliyet teşkil eden sâir Rumların kendilerine hukuki müsavaat, milli inkişaflarının serbestliğini temin edecek, ekalliyetlerin hukukuna riayetkâr kuvvetli ve âdil bir devlete merbut olmamalarına ihtimal verilemez. Bilhassa Yunanistan ile Osmanlı devletinin coğrafi vaziyetleri itibâriyle tabiî müttefik oldukları, istikbalde her ekisinin de aynı Slav tehlikesine mâruz bulundukları düşünülünce, Rumların Yunanistan'a mânen bağlı olmakla beraber, aynı zamanda iyi bir Osmanlı vatandaşı olabilecekleri de uzak bir ihtimal değildir. Fakat bunun için, evvelâ, Osmanlı devletinin her türlü ayrılık emellerini kaldıracak derecede kuvvetli olması, sâniyen de Yunanistan ricâlinini realist bir siyaset takibi lüzumunu idrak etmeleri icapeder.

Ermenilere gelince, burada maziyi uzun uzun karıştırmak istemeyiz. İslâmların Ermenilere, Ermenilerin İslâmlara yaptıkları cahilâne fenalıklar, katliâmlar artık bundan böyle ebediyen silinmelidir. Her iki tarafın haricî tahriklere kapılarak hakikî menfaatlerini bir türlü anlayamamaları, Ermeniler kadar Türkler için de meş'ûm oldu. Asırlarca beraber yaşayan, dost geçinen bu iki millet,mukadderatının birbirine bağlı olduğunu ortık anlamalıdır. Bundan böyle câhil, menfaatperest

komiteciler yerine, milletinin menfaatini müdrik, uzağı gören mütefekkirler bu iki milletin münasebetlerini tanzim ederlerse, şimdiye kadar olan zararlı yanlış anlamalara bir nihayet verilmiş olur. Ermenilere hukuki müsavat, milli inkişaflarının serbestliğini temin edecek âdil ve kuvvetli bir Osmanlı devletine onların maddi ve iktisâdî pek sıkı bağlarla bağlı olacakları tebiidir.

Bundan başka cenubî Kafkasya'daki Ermeni Cumhuriyeti, coğrafi mevkii itibârıyle Osmanlı Devleti'nin samimi bir dostu olacağı için Osmanlı Ermenilerinin Türklere karşı daha dostâne hisler beslemeleri de kuvvetle me'muldur.

İşte bu izahat gösteriyor ki Türkçülerin Osmanlılık telâkkîsi hem hâdiselerin hakikatine mutabık ve hem de ''Wilson''un istediği kadar hürriyetçidir.

Ondan başka: Bu hürriyetçi telâkkilerimizin hâdiselerin tesiri altında yeni meydana gelmiş değil, altı sene evvel ileri sürülmüş olduğu da düşünülünce bu husustaki samimiyetimizden hiçbir suretle şüphe edilemez. Yine tekrar ediyoruz: Osmanlı Devletinin kendini terkip eden unsurların saadet ve refahını, millî inkişaflarını temin edecek tam bir ahenk dairesinde ilerliyebilmesi için, her şeyden evvel Türklerin millî bir vicdana malikiyetleri elzemdir; eğer Türk mütefekkirleri bu hakikatı anlayarak Türklüğün uyanmasına bütün kuvvetleriyle çalışmazlarsa, ne Osmanlılığın bekası, ne de sâir unsurların refah ve saadeti temin olunabilir.

Akşam, 28 Teşrinievvel, 1333 (1918)

HAYAT VE EDEBİYAT

Hayatın en büyük esası samimîliktir. Bu itibarla , hayat ile rabıtası olan edebiyat, mutlaka samimî bir edebiyattır denilebilir. Hayatı en gizli, en karışık köşelerine kadar göstermeyen, ruhumuzun hamlelerini anlatmayan, duygularımızı tıpkı hayatta olduğu gibi saf ve derin bir surette duyurmayan, elemlerimizi, felâketlerimizi, ahlâkî yaralarımızı açık-açık aksettirmeyen bir edebiyat,hayat ile rabıtasız ve sahte bir edebiyattır. Öyle bir edebiyat, kelimeleri dizip, onlar üzerinde işlemek hususunda belki pek mâhir kuyumcular çıkarabilir; belki onlar çok süslü, çok göze çarpacak şeyler yapabilirler; fakat ne kadar yazık ki bütün bu sahte mahsuller muntazam kış bahçelerinde yetişen iri yapraklı, parlak renkli çiçeklere benzer: Uzaklığından dolayı bize çok cazibe-

li, çok harikulâde görünen o meçhûl sıcak iklimlerin bu göz kamaştıran mahsulleri nasıl açık bir havaya sert bir rüzgâra dayanamazsa, hayat ile alâkası olmayan böyle bir edebiyat da zamanın nihayetsiz kasırgaları önünde süprülüp gitmeye, yahut limonluğun dar, sahte havası içinde yaşamaya mahkûmdur... Halbuki bedii his, hislerimizin en ilâhi ve en derunîsi yani en samimisidir: Akşam rüzgârı ile inleyen bir çam ormanın karanlık hışıltıları ne kadar tabii ise, ruhun güzellik karşısında duyduğu hisler de hayatın en derin ve anlaşılmaz köşelerinden birden bire fırlayıp çıktığı için, her şeyden çok samimîdir. İşte bunun gibi cemiyetler, milletler için de "güzel" ve "iyi" telâkkilerinden daha "millî" hiçbir şey yoktur. Bir cemiyeti başkalarından ayırmak isterseniz onun din ve ahlâk hakkındaki, güzellik hakkındaki samimî duygularını arayınız. Çünkü bunlar doğrudan doğruya ruhundan koptuğu için hayatının en samimî cihetleridir.

Bizim daha İslâmiyet dâiresine girmeden evvelki edebiyatımız, musikimiz, iptidâî olmakla beraber cemiyetin sînesinden kopan ve bundan dolayı işitildiği zaman gögüsleri heyecanla kabartabilen basit bir dağ edebiyatı, bir yayla havası idi. Yiğitlik hâtıraları bütün halkın ruhunda yaşayan eski kahramanların destanları okundukça, altın direkli otağındaki hakandan kısrak sütü sağan kadınlara kadar bütün Türkeli ruhlarında aynı dalganın kabardığını duyarlardı. Dağdan dağa orman perileri gibi keskin ıslıklarla seslenen beyaz . gocuklu çobanların kamış düdüklerle çaldıkları o havalar, "Tekin: Prens"lerin Hint ve İran eşyasıyla süslenmiş portrelerinde de aynı tesiri yapardı. Yani o zamanki edebiyat bütün ruhları bir noktaya toplayabilen, hepsine aynı heyecanı veren, onlara müşterek bir zevk hayatı yaşatan sağlam bir edebiyattı. Kır çiçekleri kadar basit, dağ havaları kadar vahşi olmakla beraber, doğrudan doğruya Türkelinin ruhundan kopan saf , samimî bir edebiyat... Bunda bitip tükenmez belâgat, kâideli, muayyen ve mazbut şekiller çok kullanılmaktan artık kalıp haline gelmiş istiâreler, dimağın, uzun uzun düşünerek bulduğu işitilmemiş teşbihler, yoktu; "ozan" denilen halk şairleri onlardan nümûneler saklayan, kitaplı, kütüphaneli adamlar değildi. Bozkırların kül rengi gökleri altında, esen rüzgârlardan bir ses, akan sulardan bir âhenk, dağ çiçeklerinden renk ve koku alan bu iptidâî sanatkârlar, belki, sırtında koştukları kısraklardan daha başı boş, daha kendi temayüllerine tâbi yaşıyorlardı. Sanatın bütün unsurlarını, lisanını, veznini, mevzularını dâima halktan aldığından dolayı, "ozan"ın basit ezgileri Türkeli'nin nihayetsiz ovalarında, karlı dağların tepelerinde, karanlık ormanların pınarlarında yıl-

larca yaşadı ve hâlâ da yaşıyor....Hakikaten,yabancıların göğsünden kopan seslere dâima kayıtsız kalan halk. kendi ruhununnağmelerini pek iyi bildiği için onu duyar duymaz derhal yüreği kabarır ve açık kalbinin bütün safvet ve samimiyeti ile o nağmelerin geldiği tarafa koşar. Estetikçilerin uzun tahlillerle pek müşkül bulabilecekleri bir hakikati, halk çok defa, fıtrî bir âşinalıkla derhal duyabilmiştir!

İran numûnelerini taklit ederek saraylarda ve medreselerde vücûda getirdiğimiz eski edebiyat, gazel ve kaside edebiyatı,bu ilk devirlerin tamamen zıddı sayılabilecek bir mahiyeti hâizdir. Bozkırların, dağların vahşi ve yapmacıksız seslerini kaval ve kopuzla inleten edebiyat, nasıl doğrudan doğruya milletin hayatından doğmuşsa, bu gazel ve kaside edebiyatı da o kadar halk hayatından uzaktır. Bir defa lisan halkın lisanından bambaşka olduğu gibi, vezin ve mevzu halk ile hiç temas etmeyecek kadar ayrıdır. Zevklerini medrese ve saraylarda Acem şâirlerinin divanları ile terbiye eden eski şâirlerimiz halktan her suretleayrılmayıkendilerine büyük bir şeref biliyorladı. Halkın söylediği bir lisan ve âhengini anladığı bir vezinle yazı yazmak, onlar için barbarlıktan başka bir şey sayılmazdı. İşte "halkı sürünen hayvanlara benzettikleri için" eski şâirler mütemâdiyen hayattan uzaklaştılar; milletin ruhundan kopan sesleri duymamak maksadı ile kulaklarını tıkadılar; dışardaki âlemi görmemek için gözlerini kapadılar; nihayet, kör, sağır bir halde, eski Acem divanlarında gördükleri yapmacıklı,sahte âlemi kendi hakikî muhitleri addederek onun gülleri, bülbülleri, akarsuları, pervaneleri arasında kayıtsız terennümlere daldılar. Gazelleri, şarkıları, sâkinâmeleri, terkip ve terci-i bendleri ile, bütün eski edebiyatımız kökü havada Tûbâ ağacına benzer. Şâirler, içinde yaşadıkları muhit ve mensup oldukları milletle o kadar az alâkadardırlar ki, divanları dolduran ince ve yapmacıklı binlerce beyit arasında uzun uzun araştırdıktan sonra belki mahallî bir renge, millî bir hususiyete tesâdüf olunabilir. Çünkü onlar "hayat" deyince etraflarındaki âlemi değil, Acem divanlarında ve kendi kafalarında yaşayanmuhayyel bir kâinatı görüyorlar, onun seslerini terennüm ediyorlardır. İlk İran üstadlarının renkli fırçaları ile bu âlemi anlatmak o kadar müşkül sayılamaz elimizdeki binlerce divanın her sahifesinde bunu görmek ve göstermek mümkündür...

Kütüphanelerimizdeki müteaddid resimli kitapların birinde meselâ ya eski bir "Şehnâme" yahut bir "Hamse" nüshasında bir kaç kıymetli Acem minyatürü görmüşünüzdür. İşte eski şâirlerimizin haya-

linde yaşayan kâinat onlardan tamamiyle farksızdır. Hakikî hayatta hiç yeri olmayan çok koyu yahut çok açık mahdut renkler, dalların, yaprakların, kostümlerin en ince teferruatına kadar gösteren dikkatli ve yorucu bir itina, uzun selviler, selvilerin üzerinde rengârenk kuşlar, yerde bütün nakışları en kusursuz bir surette gösterilmiş parlak halılar... En sabırlı adamı çıldırtmaya kâfi gelebilecek bu inanılmaz dikkat ve itina, teferruat itibariyle çok nefis ve çok hârikulâde şeyler vücûda getirebildiği halde, ne kadar yazık ki eserin umumî heyetine yüksek bir kıymet verememektedir. Çünkü hayattan ve hareketten-kelimenin en geniş mânasıyle-mahrumdur. Manzara kaidelerinin mevcudiyetinden tamamen gaflet edilerek yapılan bu resimler, birbiriyle çarpışmış iki satıh arasında ezilen, yassılan şeylere benzer: Atı üzerine binmiş bir cengâver görürsünüz ki ne atında ne de kendisinde bir hayat eseri vardır. Uçan kuşlar, akan dereler, açılmış çiçekler kâmilen cansız ve yapmadır. Sonra meselâ nispetsizlik o kadar hayret vericidir ki, dağdan büyük atlara, selvilerden boylu âhûlara rast gelinir. Böyle bir sanat, kim ne derse desin, nihayet tezyînî bir sanat addolunabilir ki bu da asla sanatın en yüksek şekli değildir. Yüksek ve hakikî sanat asıl ona derler ki hayatı bütün genişliği ve bütün samimîliğiyle okuyucuya duyurabilsin. Ancak yapmacığın bittiği yerde sanatın, başlayabileceğini, nedense, hâlâ anlayamadık!

Tevhid-i Efkâr: 18 Mart 1922

MESLEK İNTİBAI

Yeni ders yılının başlamak üzere bulunduğu şu son günler, lise tahsilini bitirip artık kendilerine bir meslek intihabı mecburiyeti karşısında bulunan gençler için çok üzüntülü, hâttâ buhranlı bir mevsimdir. Kayıt ve kabul muamelesine başlamış olan Darülfünûn şubelerinin, yüksek mekteplerin ilânları karşısında, onlar uzun uzun düşünürler, müşâvere ederler, tereddüd ve üzüntü içinde saatler, günler geçirirler.

Ve bunda, şüphesiz çok haklıdılar. Çünkü atacakları adım, hayatlarının sonuna kadar müessir olacaktır. Çok defa tabii istidatlarının kendilerini sevkettiği mesleğe girecek yerde, hayatta kendilerine daha çok kazandıracağını, daha çok refah ve saadet temin edeceğini ümid eyledikleri başta bir mesleğe girmek zaruretini duyarlar. Aile muhitinin, dost ve arkadaşlarının birtakım umumî telâkkileri kendi iradeleri üzerinde müessir olur; müthiş bir şaşkınlık, bir buhran içinde kalırlar.

Bu mevsimlerde gençliğin bu buhranını,bu üzüntülerini pek yakından bildiğim için; onlarla küçük bir hasbıhalde bulunmak istiyor. Eski bir hoca sıfatıyla,onların dertlerine bu tereddütlerine tamamen âşınayım. Eğer uzun senelerin tecrübelerinden doğan bu satırlar, bir kaç genci tereddüt ve ızdıraptan kurtarabilirse, onlara müstakbel hayatlarında takip edecekleri doğru yolu gösterebilirse, bu bence en büyük saadet olur.

Meslek intihabında gençlerin her şeyden evvel dikkat nazarına almaları icap eden şey, kendi fıtrî temayülleri, istidatlarıdır. Kendi temayül ve istidadını hiç düşünmeyerek, hayatta daha çok refah ve saadett temin edeceği zannedilen başka bir mesleğe intisap edenler, hüsrana mahkûm olurlar.Herşeyden evvel şunu bilmeli ki mesleğin iyisi fenası, kârlısı kârsızı yoktur; yalnız o mesleğe intisap edenlerin liyâkatsızı vardır. Hayatta muvaffakiyet ve refah, mesleklerinde sivrilen, kudret ve liyakat gösteren, çalışan insanlara mahsustur; yoksa en kârlı addedilen bir mesleğin bile değersiz, hattâ vasat bir müntesibi kendisine parlak bir hayat temin edemez. Meselâ doktorluk yahut avukatlık, memlekette hâkim olan umumî kanaate göre kârlı bir iştir; halbuki hocalık veya felsefe, tarih, edebiyat, arkeoloji gibi nazarî ilimler,yine umumî kanaate göre insanı beslemeyen şeylerdir. Ben eminim ki gençlerimizin yüzde doksanı bu fikir ve kanaattedir. Halbuki hayat, gözümüzün önünde bu telâkkilerin ne kadar yanlış ve esassız olduğunu gösterip duruyor; hayatta muvaffak olan doktorlar veya avukatlar, ancak kendi mesleklerinde sivrilmiş olan mahdud insanlardan ibarettir; sây ve kabiliyetleri o dereceye yetişemeyen ne kadar doktor ve hukukçu görürsünüz ki, hayatları hiç de parlak değildir. Bilakis en kârsız addedilen nazari meslekler müntesipleri arasında, kudret ve faaliyetleri sayesinde çok yüksek bir refah mertebesine erişmiş insanlar da zonnolunduğundan fazladır.

Sonra, burada, hiç unutulmaması icap eden bir kaç nokta daha vardır; hayatta saadet ve muvaffakiyet yalnız maddî mikyaslarla, yani kazanılan para ile ölçülmemelidir. Maddî sefâlet, şüphe yok, çok korkunç bir felâkettir; lâkin saadet ve muvaffakiyet, şeref ve haysiyet de, hiçbir zaman paradan ibaret değildir. Memleketimizin hattâ bütün dünyanın bugünkü iktisâdi şartları ne kadar ağır olursa olsun, gençlerimiz mânevî saadetleri büsbütün de hiçe saymamalıdır. Bir tefeci herhangi birborsadalaveresindeki kazancından dolayı büyük bir memnuniyet hissedebilir, lâkin umumî takdire mazhar yeni bir eser yaratan

müellifin, ilmî bir keşifte bulunan âlimin, memleketine büyük bir muvaffakiyet kazandıran kumandanın vicdanî saadeti ondan yüz kere daha büyük, daha derin ve daha asîl değil midir? Gençlik ve bilhassa kan ve demir tazyiki altında, milletimizin bin bir fedâkârlığına şahid olarak yetişmiş bugünkü Türk gençliği herşeyden evvel ''mefkûreci'' olmalıdır. Maddî refah, cismânî ihtiyaçlarımızı tatmin edebilir; o ''cismânî'' ihtiyaçların yanında ve onun fevkinde bir de''ruhânî'' ihtiyaçlar vardır. Bunu temin edebilen mesut insanlar, ancak ''mefkûreciler'' dir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti bugün her cinsten meslek ve ihtisas adamlarına muhtaçtır: Ziraatçi, bankacı, iktisatçı, mühendis, mimar, tabib, hukukçu ihtiyacı nasıl hissedilmiş ise, aynı süretle meselâ tarihçilere, lisancılara, sanatkârlara, âlimlere, hocalara v.s. da muhtaç bulunuyor. Memlekette içtimâî iş bölümü derecesi süretle yükselmektedir; ve bu ihtiyaçlar hergün daha şiddetle kendini duyurmaktadır.Bu mesleklerden her biri kendisine intisap eden bir insanı, memleketin iktisâdi seviyesine göre, nisbi bir refah ve saadete mazhar edebilir. Binâenaleyh gençler,yüksek mesleklerden birine girecekleri sırada, âmiyâne fikirlere uymayarak yalnız kendi temâyül ve istidadlarına tâbi olmalıdırlar. *Hayatta muvaffakiyetin ilk ve son şartı budur.* Yanlış telâkkiler ve telkinlere kapılarak bu büyük hakikatten tegâfül etmiş ne kadar bedbahlar tanıyorum ki onların bu yanlış hareketleri yüzünden yalnız kendileri değil, memleket de zarar görmüş, bir çok istidadlar boşu boşuna mahv ve heder olmuştur.

Yeni Ses, 3 Eylül, 1926

XVII. ASIR SAZ ŞAİRLERİMİZDEN KULOĞLU

Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nin beşinci cildinde bir münasebetle saz şâirlerinden bahsederken, onlar arasında Kuloğlu'nu da zikreder. Bu kayda nazaran XVII. asır sazşâirlerinden olduğu kat'i sürette anlaşılan bu Kuloğlu'nun-eski mecmualarda birtakım eserlerine tesadüf edilmektedir. 1914'te saz şairlerimize âit olan, Ikdam'da neşrettiğim makaleler silsilesinde bu Kuloğlu hakkında şu mütalâalarda bulunmuştum:

Bu devir saz şâirleri arasında en çok şöhret kazanan ve eserlerinde cidden samimî bir ruh ve sanatkârâne bir edâ bulunan şâir Kuloğlu'dur. Acaba bu Kuloğlu kimdir? Alelâde ümmî bir sazşâiri mi? Yoksa

ilim ve edebiyata vâkıf olduğu halde sırf bir hevesle o tarzda yazı yazan bir adam mı? Evliya Çelebi'nin onu zımnen hakikî sazşâirlerinden göstermek istemesine rağmen, bilakis ikinci ihtimali daha kuvvetli buluyorum. Filhakika, dördüncü Murat devri ricalinden ve Halvetiye-i uşşakiye meşâyinhinden Gelibolulu Sinan Efendi halîfesi bir Kuloğlu Mustafa vardır ki, **Mesabih i şerif**'i nazmen tercüme etmiş ve 1045'te ikmal ettiği divanına **Divan-ı Hümâyun** nâmını vermiştir. Bu noktai nazarı kuvvetlendiren diğer bir delil de o devirde Türkçe parmak hesabı ile şiirler yazmanın âdeta moda olmasıdır. Filhakika, III. ve IV. Murat hece vezniyle ilâhiler, varsağılar yazmaktan mahzuz oluyorlar, Kırım Hanlarından Mehmet Giray milli şiirler yazıyordu. Hükümdarların bile bu modaya uydukları bu devirde, esasen meşâyihden olan Kuloğlu'nun bilhassa Yunus ve Kaygusuz feyziyle, milli şiirler yazması gayet tabiidir...

Bu Kuloğlu Mustafa Efendi ve eserleri hakkında **Osmanlı müellifleri** (c. I, s. 146)' nde malûmât vardır. Halbuki sonradan, Kuloğlu'nun daha çok eserlerini gördükten ve Mustafa Efendi'nin divanını tetkik ettikten sonra, bu eski fikrimden vazgeçmeğe mecbur oldum: Sazşâiri Kuloğlu, münhasıran aşk ve kahramanlık hislerini terennüm eden, halk zevkinin bütün inceliklerini ve güzelliklerini eserlerinde azamî muvaffakiyette tespit ve temsil eden bir sazşâiridir: Halbuki Mustafa Efendi'de hâkîm olan. bilhassa tasavvuf ruhudur. Mahlasları birbirinden farksız olmakla beraber, bu iki şâirin şahsiyetleri arasında uzak yakın hiç bir benzeyiş yoktur. Kuloğlu'nun, IV. Murat'ın ölümü münâsebetiyle söylediği güzel bir mersiye, onun (1640 milâdî: 1049 hicrî)'den sonra hayatta olduğunu anlatmaktadır.

Sultan Murat eydür şimdi zamâne
Bana da kalmadı beyler elvedâ
Büküldü kâmetim döndü kemâne
Gezüp seyrettiğim yollar elvedâ

★ ★

Ardımca yürüdü zülf-i melekler
Tersine devretti çarh-ı felekler
Yeniçeri Sipahiler Solaklar
Önümce yürüyen kullar elvedâ

★ ★

Gazaya gitmeğe beyler dizilsün
Kulların hep esâmisi yazılsun
Tabutum düzülsün kabrım kazılsun
Varup seyrettiğim çöller elvedâ

★ ★

Ecelim yetişti yıldızım indi
Dostların ağladı düşmanım güldü
Yapılan kadirgam deryada kaldı
Şu Malta'ya giden yollar elvedâ

★ ★

Kuloğlu kulların yüzü ak olsun
Düşman olanların bağrı dağ olsun
Sultan İbrahim Han şimdi sağ olsun
Harben fethettiğim eller elvedâ

Kuloğlu nun elime geçen muhtelif manzumeleri arasında, onun zamanını gösterebilen, yalnız bu mersiyeye tesadüf ettim ki, Evliya Çelebi'nin verdiği malûmat ile pek iyi tetabuk etmekte ve şâirin zamanını daha iyi anlatmaktadır. Nihayet **Silâhdâr Tarihi**'nde gördüğüm bir kayıt, bana bu mes'eleyi daha sarih olarak tenvir etti. Burada, IV. Mehmet zamanında 109, 'de ölen vezir ve şâir meşhur Musahip Mustafa Paşa'dan bahsedilirken, Zafranbolu'da doğduğu ve Kuloğlu namı ile şöhret bulan şâir Süleyman Ağa'nın mahtûmu olduğu tasrih edilmektedir. Mustafa Paşa'nın vefatında henüz kırk yaşlarını geçtiği tasrih edildiğine göre, şâir Kuloğlu Süleyman Ağa'nın (1050-1057 Hicrî) tarihlerinde Zafranbolu'da bulunduğu ve orada bir çocuğu doğduğu anlaşılmaktadır. İşte bu izahat, yukarıda zikrettiğimiz mersiyeden ve Evliya Çelebi'nin ifadesinden çıkan malûmat ile birleştirilince, Kuloğlu Süleyman Ağa'nın zamanı ve hayatı hakkında umumî bir fikir edinmek kabil olur.

Kuloğlu gibi, Gevherî ve Âşık Ömer'den evvel Anadolu sazşâirlerinin en marufu sayılan ve eserlerinin samimî cazibesi ve kuvvetli lirizmi ile bu şöhrete cidden lâyık olan bir şâir hakkında bu kadar küçük malûmat elde etmek bile edebiyat tarihimiz için büyük bir şeydir. Onun eserlerinden ve şahsiyetinden ileride ayrıca bahsetmek isterim. Kuloğlu, böyle bir hususî tetkike her suretle lâyıktır. Yalnız burada, Kuloğlu'nun, muâsırları ve halefleri üzerinde kuvvetli tesirler icra etmiş olduğunu ve mesalâ meşhur Gevherî üzerinde bu nüfuzun derhal göze çarptığını ayrıca kaydedeyim ki, sazşâirimizin tarihi tekâmülünde onun işgal ettiği mevkiin ehemmiyeti daha iyi anlaşılsın.

Hayat Mecmuası, Sene 1929, sayı 132

XXII. ASIR SAZ ŞAİRLERİMİZDEN KAMİL KIRIM HANI IV. MEHMET GİRAY

Bundan on yedi sene evvel eski bir mecmuada, Kırım hanlarından IV. Mehmet Giray nâmına mukayyed olarak hece vezniyle yazılmış bir manzûme bulmuştum. Mecmuayı yazan adam, manzûmenin başında onun Mehmet Giray'a âit olduğunu bilhassa tasrih ediyordu. **Millî Tetebbular**'ın *ilk sayısında* ***Âşık tarzının menşe ve tekâmülü*** adlı makalemde bu manzûmeden bahis ve hattâ ilk kıtasını neşretmiştim (s. 17-18 notlar kısmında). Muahharen bâzı mecmualarda daha tesadüf ettiğim bu güzel manzûme şudur:

Bu dehrin haline eyledim nazar
Her biri bir derde giriftar ancak
Kemâle erince har ile gülzar
Bülbülün âdeti ah ü zar ancak

Eğer *padişah ol eğer kim* gedâ
Edegör borcunu vaktinde edâ
Kimini sefaya düşürdü hüdâ
Kiminin kısmeti zehr-i mâr ancak

Yeter olmadın mı ey dil-i âkil
Nice bir gezersin dünyada gâfil
Baksana çalındı Sur-ı İsrafil
Oldu olanlara intizar ancak

Kimi *Mâil* olmuş mâl-i dünyaya
Kimi nâil olmuş tâc ü kabâya
Kimi devriş olmuş girmiş abâya
Kimi âşık olmuş hâkisar ancak

Aşk-ı ilâhîden alıgörse bak
Ârif ol dünyaya ibret ile bak
İşiten yârâyanlar dediler elhak
Kâmil'in bu sözü yadigâr ancak

Gördüğüm üç mecmuanın ikisinde şâirin mahlası Kâmil olarak, birinde de *Kâmilî olarak kaydedilmiştir. Demek oluyor ki, IV. Murat Giray'*ın mahlası Kâmil veya Kâmilî'dir. Sazşâirlerinin, mahlaslarının sonuna bazı manzûmelerinde-şüphesiz vezin zaruretiyle-nisbet yâsı ilâve etmeleri daima görüldüğü için, bunun o kadar ehemmiyeti yoktur.

Mehmet Giray'ın hayatı ve şahsiyeti hakkında kâfi derecede malûmata malikiz: İptida 1642'den 1644'e ikinci defa 1654'den 1655 senesine kadar Kırım hanlığında bulunan Mehmet Giray b. Selâmet Giray, hanlıktan azli üzerine, maiyetiyle beraber Dağıstan taraflarına sığınmış ve 1674'de orada vefat eylemiştir. Siyasî ve askerî hayatı hakkında **Essebu' s-seyyâr, Gülbün-i Hânân** gibi Kırım tarihleri ile **Silâhdar Tarihi**'nde malûmat vardır. Evliva Çelebi, onun hanlığı zamanında Kırım'a geldiği gibi, Dağıstan seyahatinde de hanın yanında bulunduğundan, seksen yaşında vefat eden bu ihtiyar hükümdarı pek iyi tasvir etmektedir.

Gerek diğer men'baların, gerek Evliya Çelebi'nin ifadeleri, Mehmet Giray'ın şiir ile iştigâli olduğunu sarahaten anlatıyor: Evliya Çelebi, *onun "Hânî" mahlasıyle şiir yazdığını, divân tertip ettiğini ve* Çağatay lehçesiyle beliğ manzûmeleri olduğunu söylediği gibi (c. VII, s. 605), **Gülbün i Hânân** müellifi de "Arif" mahlasıyla bazı ilâhileri ve Türk vezniyle bazı şiirleri mevcut ise de, yazmaya değer olmadığını kaydediyor. Bahsettiği her şâir hakkında daima çok mubâlağalı medihler ibzal eden, bilhassa lûtuf ve ikramını gördüğü ricale karşı çok sitayişkâr davranan Evliya'nın medihlerine daima inanmak doğru değildir. "**Gülbün-i Hânân**"ın ifadesine gelince, klâsik tarzda güzel şiirler yazan Gazi Giray gibi, Resmî gibi Kırım'ın şâir hükümdarları için haklı sitâyişler yağdıran müellifin, Mehmet Giray'ın şiirlerini nakle bile lâyık görmemesi, onların hece vezniyle ve halk şiirleri tarzında yazılmış olmasındandır.

Yalnız burada halli icap eden bir nokta vardır: Mehmed Giray'ın "Kâmil" *yahut "Kâmilî" mahlasını kullandığı eserleriyle* malûmdur. Nasıl oluyor da **Gülbün-i Hâsân** müellifi onun mahlasını "Ârif" olarak gösteriyor? Ben bu yanlışlığın sebebini şu suretle izah ediyorum: Yukarıda zikretiğimiz manzûmenin son kıt'asında "ârif" kelimesi vardır; **Gülbün-i Hânân** müellifi, belki bu manzûmeyi görmüş ve "ârif" kelimesi şâirin mahlası olarak hatırında kalmıştır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği "Hânî" mahlasına ve Çağatayca şiirlere gelince, bunlar hakkında şimdilik başka hiçbir malûmât yoktur. Kırım hanları arasında

daha Mehmet Giray'dan evvel hem Çağatayca, hem de Anadolu lehçesiyle şiir yazan muhtelif şâirler yetiştiğinden, Evliya Çelebi'nin bu rivayeti tamamıyle ihtimal dahilindedir. Ancak, Mehmet Giray'ın elimize geçen eserleri, münhasıran Anadolu lehçesiyle ve sazşâirleri ile tekke şâirleri vâdisinde yazılmış mahdut parçalardan ibaret bulunuyor. Onun Çağatayca eserlerinin de, daha ziyade, Yesevi ve muakkiblerini takliden yazılmış sofiyane halk şiirleri olduğu kolayca tahmin edebiliriz.

Filhakika onun sofiyane mizaca mâlik, daima mutasavvıflarla düşüp kalkar, sülûk sahibi bir adam olduğunu Evliya Çelebi söylediği gibi, **Gülbün-i Hânân**'da da Mevlevîliğe intisap ederek, külah ve hırka giydiği, hâttâ bâzen içki meclislerinde bile sema'a kalktığı ve Bağçe saray civarında bir Mevlevî tekkesi inşaa ettirdiği yazılıdır. İşte bu temayül onu ilâhiler yazmaya, halk veznini ve halk lisanını kullanmaya sevketmiştir. Mâmafih, o devirlerde moda olan bu zâhirî tasavvuf cilâsına bakarak, onu tam manâsıyla bir zâhit, bir derviş, bir tekke şâiri addetmek çok yanlış olur. Her mânâsıyle harîs, siyasî mevkie ve paraya düşkün olan Mehmet Giray, sâir sazşâirleri gibi aşk şiirleri yazmaktan geri kalmamıştır. Onun:

Gûş eyle sevdiğim dinle vâhımı
Hiç bundan ziyade âh ü zâr olmaz
Sakın hazer eyle alma âhımı
Bendesin ağlatan berhüdâr olmaz

kıt'asıyle başlayan güzel manzûmesi, sonradan-büyük şöhreti dolayısıyle-Gevherî'ye isnat olunmuştur (Sadettin Nüzhet Bey'in neşrettiği şiirler arasında, 47. numarada). Bu manzûmenin esasen Gevherî'ye âit olup da yanlışlıkla Mehmet Giray'a isnat edilmesi pek varit değildir: Çünkü, Mehmet Giray zaman itibariyle Gevherî'den evvel olduğu gibi, hiçbir zaman da Gevherî'nin şöhretine yaklaşabilecek bir şöhrete mâlik olmamıştır. İsmi unutulan eski şâirlere âit manzûmelerin, muahharan büyük şöhret kazanan san'atkârlara isnadı ise, âdeta umumî bir kâidedir.

Mehmet Giray'a âit olan bu Kâmil mahlaslı manzûmeler arasında Bursa'dan bahseden bir manzûme vardır ki, şâirin bir aralık Bursa'da bulunduğunu gösteriyor. Mehmet Giray'ın Bursa'da oturduğuna dair malûmatımız yoksa da, bu onun Bursa'yı görmüş olmasına bir mâni teşkil edemez. Onun aşağıya naklettiğimiz bir manzûmesinde, şâirin sofiyâne temayülleri de göze çarpmaktadır:

Dertliyim derûnum gam ile doldu
Aşk elinden hâlim yamandır benim
Tutuştu vücûdum püryâna döndü
Büküldü kametim kemandır benim

Bir fidan irişti rûy-i zeminden
Mürde hayat bulur emse lebinden
Bir âhu gözlünün derdü gamından
İflâh olacağım gümandır şimdi

Aşkın düşeli kılarım zârî
Bırakmam dilimden ism-i Settârı
Sual edersen bu garip diyârı
Çevre yanım alan dumandır şimdi

Ezelden Kâmil'in aşkı ziyâde
Muhabbet önünde kaldım piyâde
Kerem kıl yâ Ganî irgör murâda
Senden istediğim imândır benim

Bu manzûme, belki de ihtiyar şâirin Kafkasya'nın dumanlı dağları arasında, ihtiyarlık ve felâketle dinî hislerinin büsbütün kuvvetlendiği bir sırada yazmış olduğu şiirdir. Eserlerinde zarâfet, safvet ve samimîlik eksik olmayan Mehmet Giray, Kuloğlu yahut Gevherî gibi büyük bir şöhret kazanamamış, şâirliği az zamanda unutulmuştur. Fakat, bir hükümdarın halk zevkine göre şiir yazması garip bir hâdiseyi temsil ettiğinden dolayı da, ona ayrı bir makele tahsis etmeyi fazla görmedik.

Hayat Mecmuası, Sene 1929,sayı 134

İLİM VE TENKİT

Güzel san'atların inkişâfında, hakikî ve geniş mânasıyle ''tenkid''din bir rolü olup olmadığı meselesi, çok münakaşa edilmiştir. Bu role büyük bir ehemmiyet atfedenler olduğu gibi, büsbütün inkâr edenler, hattâ san'at tenkidini tamamiyle mânasız ve zararlı bulanlar da yok değildir. Bence hakikat bu iki zıt iddianın ortasında bulunuyor: Münekkidin de bir san'atkâr olduğunu düşünmek, bu hakikatı anlamaya kâfidir.

Tenkidin san'at sahasında faydalı veya faydasız olduğunu iddia edenler münakaşalarında devam ede dursunlar. Fakat meseleyi ilim

sahasına nakledereк tenkidin ilmî hayatın inkişâfı için lâzım olup olmadığını soracak olursak,buna hiç kimse menfî bir cevap veremez. İlmi tenkid olmadan, ilim hayatının inkişâfına, ilmî cereyanların meydana çıkmasına, hakikî ilim adamlarının yetişmesine imkân yoktur. Misâl aramağa hiç lüzum yok: Etrafımıza bir göz gezdirmekle bu hakikatı derhal anlayabiliriz.

Bizde, san'at sahasında olduğu gibi ilim sahasında da hakikî mânasıyle tenkid yoktur. Meydana çıkan herhangi bir eser, herhangi bir tetkik hakkında yazılan şeyler, eserden ziyade müellifin şahsına âittir: Müellifi ya yedi kat göğün üstüne çıkarırız, yahut yedi kat yerin dibine indiririz. Yani, tenkid namına yazdımız şey, hakikatte ya bir takriz yahut bir hiciv'dir. Tanzimat'tan evvel ve sonra edebiyatımızda pek makbûl olan bu iki nev'i, yani Orta-zaman zihniyetinin bu iki iptidaî mahsûlü, aramızda hâlâ kıymetini kaybetmemiştir. San'at tenkidi namına yazılan yazılar gibi ilim tenkidi altındaki mahsûller de, hâlâ bundan başka bir şey değildir.

San'at tenkidinde sübjektif unsur oldukça mühim bir yer alabilir; fakat ilmî tenkidde birinci şart objektif olmaktadır. Bir eserin yanlışlarını, eksiklerini, gösterip, tamamlamak münekkid için nasıl bir vazife ise, onun kıymetini, ehemmiyetini tebârüz ettirmek, meydana koyduğu yenilikleri anlatmak da o vazife cümlesindendir. Bunu lâyıkıyle yapabilmek için, münekkidin o meseleler üzerinde çok geniş bilgisi ve hususî tetkikleri olmak şarttır. İşte bundan dolayıdır ki ilim hayatında tenkid, yeni başlayan gençlere değil, muayyen sahalar üzerinde yıllarca müsbet mahsûller vermiş ve salâhiyeti kabûl edilmiş insanlara düşen bir iştir. Yoksa, mahiyetini ve kıymetini lâyıkıyle anlayamayacağı bir eser hakkında yalan yanlış hükümler vermek, yazanın ciddiyetsizliğini ve bilgisizliğini göstermekten başka bir şeye yaramaz. Hakikî mânasıyle ilmi tenkidden çok uzak olan böyle işlere kalkışacak yerde sadece kısa bir tahlil ile iktifa ederek hükümden sakınmak en doğru yoldur.

Bizim ilim âlemimizde, hattâ en geniş ve en yeni fikirli geçinmek isteyenlerimiz bile, şarkın kötü itiyatlarından kendilerini hâlâ kurtaramamışlardır; bundan dolayı, en objektif tenkidlere karşı derhal sinirlenirler, asabî müdafaalara kalkarlar; en objektif bir meselenin münakaşası, derhal şahsî bir sögüşme mahiyetini alır. Her iki taraf da kendisini medhe ve karşısındakini techile kalkışır. İşte eski şark zihniyetinin ve şark ahlâkının hâlâ kurtulamadığımız meş'um bir mirası.... Halbuki garpta, birbirini çok takdir eden iki âlim, birbirlerinin fikirlerini,

nazariyelerini, eserlerini samimî bir surette tenkid ederler; uzun münakaşalara girişirler; hattâ bazı defalar çok sert hükümler de verebilirlir. Fakat bundan dolayı münakaşanın söğüşme ile ve techil ile neticelenmesi icap etmez. Çunkü orada bir ilim ahlâkı, bir ilim an'anesi vardır.

Memleketimizde ilim hayatının inkişâfı için birinci şart, hakikî mânasıyle ilmî ve objektif tenkidlerin meydana gelmesidir. Bunun için, yüksek ilim müesseselerindeki gençlerimize şimdiden, objektif münakaşalara sükûnetle girişebilmek için lâzım olan fikrî ve ruhî terbiyeyi vermeye çalışmalıyız.

Ülkü Mecmuası, Eylül 1939, sayı 79

MİLLİYETÇİLİK VE IRKÇILIK

İçtimâî ve mânevî bir realite olan milliyet ile teşrihî ve zoolojik bir realite olan ırk mefhumları arasındaki derin fark antropoloji ve sosyoloji âlimlerinin bütün gayretlerine rağmen, hâlâ birbiriyle karıştırılmaktadır. Siyasetle ve tarihle uğraşan sathî bilgili bir çok müellifler, bazı bilmeyerek, bazı da eski bir alışkanlık neticesi olarak ırk ve millet kelimelerini birbiri yerinde kullanırlar: Türk milleti yerine Türk ırkı tâbirini kullananlarımız hâlâ yok değildir. Yine bunun gibi Slav ırkı, Cermen ırkı, Lâtin ırkı gibi ıstılâhlara da, yalnız bizde değil, garp müelliflerinin yazılarında da sık sık tesadüf olunur. Hâlbuki asıl antropolojik mânasıyle bir Slav, bir Cermen, bir Lâtin ırkı mevcûd olmadığı ve bu tâbirlerin sadece bir dil âilesini ifade ettiği artık bir müteârifedir. Bunu bilmemelerine imkân olmayan birtakım âlimlerin yazılarında bu tâbirlere hâlâ tesâdüf edilmesi, fena bir alışkanlık neticesinden başka bir şey değildir.

Tarihî birer teşekkül olan milletlerin, ne gibi maddî ve mânevî unsurların kaynaşmasıyle vücûde geldiğini, burada izaha kalkışacak değilim. Büyük âlim ve mütefekkir E. Renan'ın yine bu sahillerde neşredilen çok mühim bir makalesi, bu mes'eleyi en güzel, en vâzıh bir şekilde anlatmıştır; ve onu dikkatle okumuş olanlar, milletlerin teşekkülünde ırk'ın rolüne de pek iyi öğrenmekle beraber, millet mefhumunun ırk mefhumundan tamamiyle ayrı olduğuna kat'i surette idrâk etmişlerdir.

XIX. asırın ikinci yarısından başlayarak Almanya'da büyük bir ehemmiyet alan ve bügün Alman nasyonal-sosyalist ideolojisinin temelini teşkil eden ırkçılık, ilim bakımından ne kadar yanlış ise, siyasî

ve ahlâkî bakımlardan da, doğurduğu neticeler itibâriyle çok korkunç bir dalâletten başka bir şey değildir. Cermen ırkını yer yüzündeki bütün ırkların üstünde gören bu ideolojiye göre "dünya hâkimiyeti münhasıran bu yüksek ırka âit olmalıdır; ve başka ırklara mensup milletler derece derece onun tâbiî, mahkûmu, esiri mertebesine inmelidir! Daha imparatorluk zamanında, Alman emperyalizmini körükleyen bir takım filozofların, tarihçilerin siyasetçilerin inceden inceye işledikleri bu mütecaviz ırkçılık nazariyesi, Almanya'da nihayet nasyonal-sosyalizm dalâletini doğurmuş ve dünyanın başına bugünkü korkunç harp felâketini getirmiştir!

Türk milliyetçiliği, dar ve müteassıp ırkçılık nazariyesine tamamiyle muhalif telâkkilere mâlik ve tamamiyle meşru' ve insanî mâhiyette bir milliyetçiliktir. Çünkü yer yüzündeki bütün milliyetlerin müsâvî haklarını tanımakta hiçbir milletin başka milletlerden üstünlüğü ve başkalarına tahakküm ve tecavüzünü kabul etmemektedir. Yer yüzündeki bütün demokrat milletlerde gördüğümüz bu meşru' milliyetçilik telâkkisi ile, ırkçılık dalâletine dayanan mütecaviz ve gayr-ı insanî telâkkiler arasında ne müthiş bir tezat olduğunu izaha bile lüzûm görmüyoruz.

Ülkü Mecmuası, Nisan 1940, sayı 86

TÜRK DİLİ HAKKINDA NAMIK KEMAL'İN BAZI DÜŞÜNCELERİ

Nâmık Kemal, bir fikir adamı için çok kısa sayılabilecek hayatında, memleketin bütün mes'eleleri gibi dil mes'elesi ile uğraştı; ve muhtelif zamanlarda, muhtelif vesilelelerle yazdığı bir çok yazılarda, zaman zaman, türlü düşünceler ileri sürdü. Vatanını ateşli bir aşkla seven büyük edibin, devrinin bütün içtimâî mes'eleleriyle uğraştığı hâlde, en sevgili mevzu'u olan dil ve edebiyat sahaları üzerinde uzun uzun durmamasına imkân yoktu. Ne yazık ki, onun, muhtelif edebi mes'eleler hakkındaki fikirleri az çok tahlil ve tespit edildiği hâlde,dil hakkındaki düşünceleri pek az mâlûm bulunuyor. 1928'de çıkan **Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşirleri** adlı kitabımda, bu mes'eleye biraz temas etmiştim; lâkin mevzû'un ehemmiyeti, onu başlı başına, etraflı bir sûrette tedkike mecbûriyet göstermektedir.

Dil bayramı münasebetiyle yazdığımız şu küçük müsâhabede böyle bir tetkike girişmek imkânı olamayacağını söylemek bile fazladır. Nâmık Kemal'in dil hakkındaki umumî düşünceleri nedir? Türk dilinin umumî tekâmülü hakkında neler düşünmüştür? Alfabe mes'elesinden başlayarak edebî dilin ıslâhı dâvâlarına kadar bir yığın dil ve edebiyat mes'eleleri hakkında ne gibi mütalâalarda bulunmuştur? Kemal'in bu hu-

suslardaki fikirlerinde bir âhenk, bir ıttırad, bir muntazam tekâmül var mıdır? O devrin müşterek ve hâkim düşünceleriyle Kemal'in fikirleri arasındaki alâkaların mâhiyeti nedir? Kemal'in umumî ideolojisi içinde dil hakkındaki düşüncelerinin mevki'i nasıldır? İşte bir yığın mühim sualler ki, küçük bir makale çerçevesi içinde bunları izâha kalkışmak elbette imkânsızdır. Nâmık Kemal hakkında şimdiye kadar yazılan şeyler, ya mübalâğalı medhiyelerden, ya mânasız hücumlardan, yahut birtakım sathi ve umumi fikirlerin bayağı tekrarından ibâret olduğu için bu suallerin cevabını onlarda aramak abestir. Biz burada henüz düşünülmemiş ve üzerinde çalışılmamış olan bu mes'elelerin ehemmiyetini tebârüz ettirdikten sonra, Kemal'in dil mes'elesi hakkında-nedense, şimdiye kadar kimsenin dikkatine çarpmamış-bazı esas düşüncelerini meydana koymakla iktifa edeceğiz.

Kemal'a göre, insan cemiyetlerinin terakkisi, herşeyden evvel dil ve edebiyatlarının ilerlemesine bağlıdır. Mezhep, din, milliyet ayrılıkları, ticaret, san'at, ziraat sahalarındaki gerilik, bunların hiçbiri bir *cemiyet için hakikî bir inhitatın sebebi değil, neticesidir; asıl sebep dil*deki kusurdur, geriliktir. Leibniz'in "Bana mükemmel bir lisan ver, sana büyük bir millet teşkil edeyim" sözünü tekrar eden Kemal, Osmanlı devletinin başlıca inhitat sebebini dilde buluyor. Ona göre, eski âlimlerin yalnız Arapçaya ve yüksek ilimlere (kelâm ve fıkıh gibi) ehemmiyet vermeleri, Türkçeye hiç ehemmiyet vermeyerek, hattâ bir gramer vücûde getirmemeleri, *maârifin geniş bir tabakaya yayılmasına* mâni olmuş ve böylece milleti harâb etmiştir; kelime oyuncuklarıyle, yabancı kelimelerle dolu olan eski dil, "Türkçe addolunabilmek selâhiyetinden bile mahrumdur... Rumeli'de memleketlerimiz bulundu ki âlimleri din ilimlerini Arapça tahsil eder, halka Rumca anlatırdı. Devletin resmî dili olan Türkçe, bu suretle, Müslümanlar arasında bile umumî bir hâl alamadı; ihtiyaçlar ve menfaatler birbiriyle bağlanamadı. Her kavmin bir hususiyeti olduğundan, hey'et-i içtimâiyeden ayrılmak, o hususiyete kuvvet vermek itibarında tutuldu. Umumî vatan, müşterek vatan hissinin gönüllerde hiçbir te'siri olmadı... Hülâsa, mükemmel bir lisana mâlik lmadığımız için büyüklüğümüzü muhafaza edemedik. Millete lisansızlık, muvaffakiyetsizliği ve muvaffakiyetsizlik kuvvetsizlikği intaç etti."...

Nâmık Kemal'in dil mes'elesine çok büyük ehemmiyet verdiği, milletlerin yükselmesinde onu en esaslı âmil addettiği, şu yukarıdaki düşüncelerinden pek iyi anlaşılıyor. Bu fikirler tamamiyle doğru mudur? Milletler için en büyük terakki âmili dil midir? Burada bunları araştıra-

cak değiliz. Maksadımız, sâdece, büyük edibimizin millî dil mes'elesi hakkındaki-herhalde içinde büyük bir hakikat hissesi saklayan-ana düşüncelerini ortaya koyarak, bu hususta ne mühim araştırmalar yapılabileceğini göstermektir.

Ülkü Mecmuası, Eylül 1940, sayı 91

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYÂTININ BAŞLANGICI

1. Türkler Arasında İslâmiyetin İnkişafı

''Mâverâünnehir'' dışında kalan Türk zümreleri arasında İslâmiyetin kuvvetle yayılması, ''Sâmânîler''in hâkimeyeti devrine tesâdüf eder. Sâmânî hükümdarları "Seyhun'' sahasındaki Türk memleketlerine seferler yaparak ''Talas: Taraz'' şehrini zapt ettikleri gibi, Türklerin devamlı saldırılarını önlemek için ''Seyhun''un ötesinde bir istihkâmlar silsilesi vücûde getirdiler. Maamafih bu askerî çarpışmalardan ziyâde, asıl medenî ve iktisâdi münasebetler Türklerin İslâmlaşması üzerine tesirli oldu: ''Mâverâünnehr'in İslâmlaşmış tâcirleri henüz İslâm olmamış ''Oğuzlar''a tâbi bulunan Seyhun'un aşığı kısmında, onların muvâfakatiyle ''Cend, Yeni-kend'' gibi epey mühim ticâret merkezleri vücüde getirdiler. Gerek ''Talas''dan, gerek ''Yeni-kend''den ''İrtiş'' nehri havâlisindeki Türklere kadar giden muntazam ticâret yolları vardır. Türk zümreleri arasında İslâm medeniyetini yayan diğer bir merkez de eskidenberi göçebelerle hem-hudud olan ve onlarla çok faal iktisâdi münasebetlerde bulunan ''Hârizm'' idi; fakat Hârizmliler daha ziyade batı ve kuzeybatı sahalarındaki Türklerle yani ''İdil'' havzasındaki ''Hazer'' ve ''Bulgar''larla temasta idiler. Bilhassa ''İdil Bulgarları'' ''Hârizm'' ile bu sıkı münasebetler neticesinde pek erkenden İslâm medeniyeti dâiresine girdiler. M. 921'de Abbasî halifesi ''Muktedir'''e Bulgar elçileri gelerek kal'eler yapabilecek askerî mütehassıslarla din âlimleri istediler ki bu talebe karşı ''Buhârâ-Hârizm'' yoluyla gönderilen sefâret heyetinden ''İbn Fadlân'ın seyahâtnamesi pek mühimdir; X. yüzyıl Bulgarlarının sikkelerinde bile ''Sâmânî'' tesiri göze çarpar. Bir taraftan bu iktisâdî bağlar, diğer taraftan ''Tarikat''lerin teşekkülü ile İslâm sûfilerinin dinin yayılması için göçebe Türkler arasında faal bir propagandaya başlamaları, bu İslâmlaşmak cereyânını kuvvetlendirdi. İslâm dininin, sâde bir millete mahsus olmayıp daha ziyâde ''âlem-şümûl'' bir mâhiyette olması ''basitleştirilmiş İslâmiyet'' mefkûresinin muhtelif bakış noktalarından göçebe Türklerin eski dinî tasavvurlarıyla ve içtimâi an'aneleriyle uyması ve hep-

sinin üstünde olarak, o asırda İslâm medeniyetinin-yalnız "Sâmânî" değil "Nesturî, "Budî", "Mani" medeniyetlerinden de ileri gitmiş bulunması, bu büyük hâdiseyi açıkça izâh edebilir. İşte bu gibi âmillerin te'siri ile M. 960 - H. 349'da "Taşkend" ve "Fârâb" arasındaki müdâfaa hattının ötesindeki ikiyüzbin çadır halkından meydana gelen büyük bir Türk zümresinin İslâmiyeti kabul ettiğini bildiğimiz gibi, yine aynı yüzyılda, "Seyhun"un aşağısında oturan bir kısım "Oğuzların" da Müslüman olarak o zamana kadar Müslüman olmayan göçebe Türklere muntazaman vergi veren hudud şehirlerini bu vergiden kurtardıklarını biliyoruz.

2. H. IV.-V.Yüzyıllarda Türk Lehçeleri

Muhtelif târihi âmiller sebebiyle Türkçenin ayrı ayrı lehçelere ayrıldığı ve onlardan bazısının "Edebi dil" hâline getirildiğini yukarıda söylemiştik (İkinci bölüm, paragraf 2). Tıpkı eski Çin kaynakları gibi, İslâm devri coğrafyacılarının ve tarih yazarlarının Türk lehçeleri hakkında verdikleri bilgiler de umûmiyetle çok karışık ve mübhemdir. Meselâ "İstahrî" "Dokuzoğuz, Kırgız, Kimak, Oğuz, Karluk" Türklerinin bir lisanı olup birbirleriyle anlaştıklarını söylüyorsa da, Türkçe bilmeyen İslâm coğrafyacısının bu mutâleası henüz birbirleriyle temâsını kaybetmemiş olan bu Türk zümrelerinin, aralarında pek kolayca anlaştıkları tarzında tefsir olunmalıdır. Muhtelif Türk lehçeleri hakkında nispeten en sarih ve en itimad edilir bilgileri Kâşgarlı bir Türk olan "Mahmud Kâşgarî"nin H.V. yüzyılda yazdığı "**Divânü Lügât'it Türk**"te bulabiliyoruz. Buna göre, V. yüzyılda Türk lisânını "Doğu" ve "Batı" olarak başlıca iki büyük zümreye ayırmak lazımdır. Doğu Türkçesi veya "Mahmûd'un tabiri ile Türkçenin" "Kâşgar, Balasagun" ve havalisinde yâni "Karahanlılar devletinin nüfûz sahasında kullanılan "Edebî dil" dir ki "Karluk, Çigil, Yağma, Argu, Tohsî, Uygur Türklerinin lehçelerinin bununla büyük yakınlığı vardır. "Mahmud"a göre, Türkçenin en fasihi, ancak bir dil bilen, Acemlerle karışmayan şehirlere inmeyenlerin lisânıydı; halbuki o yüzyılda, Türkçeyi öğrenmekle beraber henüz kendi eski İrânî lehçelerini unutmayan "Balasagun"daki "Taraz" ve "Sayram"daki "Soğdlular", Doğu Türkistan'da epeyce bir ekseriyet teşkil eden "Gencaklar" sonra "Argular" tabiatıyle saf ve hâlis Türkçeye mâlik değildiler. Bu ifâde V. yüzyılda bile Doğu Türkistan şehirlerinde "Türkleşme" işinin henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Yine aynı müellif göçebelerden "Cumul, Kay, Yakubu, Basil, Tatar" kabilelerinin Türkçe'yi iyi bilmekle beraber

ayrı dilleri de olduğunu söyleyerek, yalnız şehirlerde değil göçebeler arasında da"Türkleşme" nin devâmı ettiğini anlatıyor. "Mahmud" a göre "Kırgız, Kıpçak, Oğuz, Tohsi, Yağma, Çiği, Uğrak, Caruk" ların dili hâlis Türkçedir; "Yimek, Başkırd" lehçesi bunlarınkine yakın olup, batıya doğru uzayan, "Bulgar, Savur, Peçenek" lisanı Türkçe ise de biraz hafifletilmiştir. Bu çeşitli lehçeler arasında en hafifi Oğuzlarınki, en doğrusu "Yağma, Tohsi"lerle"İlâ, İrtiş, Yamar, idil" nehirleri kenarında yaşayanlarınki en fasihi de"mülûk-i Hâkâniye"nin onlarla beraber bulunanlarınkidir. Hülâsa Hicri IV.-V. yüzyıllarda biri "Oğuzca" diğeri "Hâkâniye Türkçesi" olmak üzere başlıca iki büyük zümre vardır ki bunların birincisi eski Kuzey Türkçesi'nin (Gök Türkçe) ikinci ise Güney Uygur lehçesinin (Hâkâniye Türkçesi) bir nevi devâmı demektir.

3. Hakaniyet Türkçesi ve Oğuzca Arasındaki Farklar

Bu iki büyük zümre arasında daha H. V. asırda bile "Morfoloji" ve "Fonetik" bakımından açık farklar vardır. "Divânü Lügât"ın bir çok yerlerinde verilen tafsilât bunu açıkça gösteriyor. Meselâ müellif, lehçe ihtilâflarından bahsederken, Doğu Türkleri arasında "Y" ile başlayan kelimelerin Oğuz ve Kıpçaklarda "Elif" veya "C", bunun gibi Doğu Türkleri'nin "M" ile başlayan kelimelerindeki "M"nin Oğuz, Kıpçak, Suvar'larda "B"ye "D"nin "T"ye dönüştüğü, Doğu Türkleri'nde "Fa'i Türkiye" denen ve "F" ile "B" arasında bir ses veren üç noktalı "F"lerin Oğuz Türkmenleri'nde "V"ye dönüştüğünü söylüyor.

Bu ayrılık isim, zaman ve mekânlarda da masdar-ı mîmîlerde (mimli mastarlarda) muttarid bir surette mevcuddur. Meselâ, Hâkâniye Türkleri, Çiğiller, Yağmalar, Tohsiler, Argular,Uygurlar "bir gu yir: varacak yer" dedikleri halde, "Oğuz, Kıpçak, Peçenek Bulgarlar "barası yir" diyorlar. Bunun gibi doğu lehçelerinde "bu turgu yir irmas: bu duracak yer değil" denildiği halde batı şubeleri bunu "bu turası yir tekül" şeklinde söylüyorlar. Bu ayrılık âlet isimlerinde de mevcuttu. Hâkâniye Türklerinin, "yıgaç biçgu nanım:ağaç biçecek şey" demelerine mukabil, Oğuzlar "yıgaç biçası namun" diyorlar. Bundan başka Oğuzlarla Kıpçakların kelime ortasındaki "ga"ları kaldırdıklarını meselâ diğer Türkler "tamgak:tamak" dedikleri halde bunların "temak" onun gibi "bargan:varan" yerinde "bârân" dediklerini biliyoruz. Keza lûgatlarda da"Mahmud Kâşgarî" yalnız Oğuzlara veya sadece Türk zümrelerinden birine veya birkaçına âid olan kelimeleri açıklamak su-

retiyle ''lügat'' bakımından mevcut ayrılıkları da gösteriyor. Daha bu yüzyılda bile ''Oğuzlar'' Acemlerle fazla karıştıklarından dolayı, birçok eski Türkçe kelimeleri unutarak onların yerine Acem kelimeleri almışlardır.

4. Türkçenin Gelişmesinde İslâmiyetin Tesiri

Bir kavim yeni bir dini kabul ettiği zaman; yeni dinin mefhumları ile beraber o dinin mukaddes kitâblarının lisânî tesirini de kabul etmek mecburiyetinde kalır. Yeni bir din ve yeni bir medeniyetin baskısı altında eski mânevi kıymetlerin değiştirilmesi, yeni mefkûreler ve yeni kıymetler kabulü demektir. Türkler meselâ ''Maniheizm''i kabul ettikleri zaman nasıl ''sogd'' medeniyetinin ve bu dinin mukaddes lisânı olan ''sogd'' lehçesinin tesiri altında kalmışlarsa, ''Budist'' eserlerini Çin veya Hind asıllarından tercüme ederken nasıl o lisanlara aid terimleri kullanmışlarsa, İslâmiyetten sonra da ''Kur'an'' lisanı olan ''Arabça''nın ve Arab-Acem tesirlerinden mürekkep İslâm medeniyetinin baskısı altına düştüler. Millî lisan hazinesinin ifâde edemediği mefhumları, ister istemez, Arapça veya Farsçadan aldılar. Bilhassa İslâm medeniyeti merkezlerinde medreseler ve hankâhlar tesis ettikten sonra, din lisanı olan Arapça ile edebiyat lisanı olan Farsçasının nüfûzu günden güne çoğaldı. Edebiyatımızın gelişme safhalarını tetkik ederken bu nüfûzların günden güne nasıl ve niçin arttığını daha açık olarak anlayabiliriz.

5. Orta-Asya'da Lisanlar Mücadelesi

İslâmi'yetin Orta-Asya'da gelişmesi, Müslüman İran'ın bu sâhada yeniden nüfûz kazanmasını mucib oldu. Çünkü ''Selefekivan''dan sonra ilk defa olarak İran ile Mâverâünnehir İrânîleri siyasî bir hâkimiyet altında birleşiyorlardı. İslâm istilâsı neticesi olarak İranîlerden büyük bir kitle ''Mâverâünnehr''e gelip yerleşti.Orta-Asya'nın eski İrânî lehçeleri ve bilhassa eski edebî ''Sogd'' lisanı yerine yavaş yavaş ''Farisî'' geçti. İdare ve medeniyet sâhasında Farsçanın en büyük rakibi, ''Arabça'' idi. Farsça eski ''Zerdüştîlîk'' hâtıralarını uyandırdığı için ''Tâhiriler'' zamanında takibe uğramış İran, Horasan ve Mâveraünnehir'de Arab lisan ve edebiyatı fevkalâde yayılmıştır.

Hicrî III. yüzyıl sonlarında ''Sâmâniler'' bir aralık Farsçayı idâre işlerinde kullanmaya başlamışlarsa da, bu pek az sürmüş ve tekrar ''Arabça'' resmî lisan olmuştur. ''Gazneli'' devleti de, saray ve kısmen ordu lisanı Türkçe olduğu halde, resmî lisan olarak ''Arabça''yı kabul etti. ''Farsça'' kısa bir müddet idâre işlerinde kullanılmakla be-

raber derhal terkedildi. Lâkin buna rağmen H. IV. yüzyıldan başlayarak , Farisî edebiyatının ilerlemesi, yavaş yavaş Arabçanın mevkiini sarsmaya başlamıştı. Vaktiyle "Sâmânîler" zamanında Arabça yazılmış olan eserler, halkın o lisana rağbet etmemesinden, Farsçaya tercüme edildiği gibi, medreselerde de din öğretimi Farsça olarak yapılmaya başlandı.

Selçuklu hükümdârı "Alp Arslan"ın veziri "Amîdü'l-Mülk Ebû Nasr Künderi" Farsçayı resmî lisan haline koydu ki, muârızları bunu Arabçadaki kudretsizliğine verdiler. Böyle olmakla beraber, Doğu Türkistan'daki İslâm merkezlerinde din ve ilim lisanı olarak, Arabçanın ehemmiyeti sarsılmamıştı. "Kâşgar" ve "Balasagun"da Karahanlıların mahkeme ilâmlarında Arabça ve bazen Türkçe, kullanıldığı gibi, oralarda "Mahmud Kâşgari" gibi Arab lisanını çok iyi bilen âlimler de yetişiyordu. İlim ve medeniyet lisanı olarak "Farsça" ilkin mahallî İran lehçelerini ortadan kaldırdı, hattâ Arabçayı da -daimâ artan bir surette- başarı ile sıkıştırmaya başladı ise de, halk lisanı olmak üzere büyük ve kuvvetli rakibi "Türkçe" ile başa çıkamadı; müthiş bir temsîl kuvvetine ve çok zengin halk edebiyatına mâlik olan Türkçe, bir taraftan Doğu Türkistan'daki İranlıları Türkleştirdiği gibi onun arkasından Mâverâünnehr" aynı işi başarı ile tatbike başladı. İlerdeki bölümlerde, İslâmiyetin ilk asırlarından bugüne kadar muvaffakiyet ile devam eden bu "Türkleştirmek" ameliyesini asıl "İran" "Azerbaycan" "Elcezire" "Anadolu" sahalarında da bütün sebepleri ve neticeleriyle adım adım takip edeceğiz.

KARAHANLILAR DEVRİNDE TÜRK EDEBİYATI

I

SİYASİ VE MEDENİ HAYAT

1. Karahanlılar Devleti

"Gazneliler" gibi *yalnız* hükümdar hânedânı değil, devletin dayandığı halk kitlesi de Türk olmak üzere ilk kurulan Türk devleti "Karahanlılar"dır. İlk devirleri hakkında daha ziyâde menkıbelere mâlik olduğumuz bu devletin herhalde iki yüzyıldan fazla (H. 380-609)" Doğu Türkistan"da ve "Sâmânîler"den *zaptettiği* "*Mâverâünnehr*"de *hüküm sürdüğü ve* bunların Türkleşmesine hizmet etmekle beraber Türkler arasında İslâm medeniyetinin yayılmasına muvaffak olduğu ve "Uygurlar, Basmıllar, Yabakular" gibi daha doğudaki "Budist" Türklerle mücadele ettiği de muhakkaktır. Birbirinden epey farklıca muhtelif yazma şekilleri bulunan *bir menkıbeye göre, bunların ceddi "Abdülkerim Satuk Buğra Han"* İslâmiyeti kabul ederek sonradan "Kâşgar" halkına da kabul ettirmiş ve orada bir devlet kurmuştur. Bu Türklerin H. 389'da İslâmiyeti kabul ettikleri söylenen ikiyüzbin çadır halkından mürekkep büyük zümre olması ihtimali vardır; bunların: "Karluk, Yagma, Argu" Türklerinden *olduklarını tahmin edebiliriz.*

Saltuk Buğra Han'ın torunları H. 389'da Sâmânî devletini mahv ile Ceyhun kıyılarına kadar Mâverâünnehr'i elde ettiler. Sâmânîler, Oğuzların yardımıyla, tekrar buraları zaptetmeye çalıştılar; lâkin bu gayret neticesizdi. Mâverâünnehr'in içtimâî şartları tesiriyle, halk, çiftçiler, âlimler yeni hâkimiyeti iyi karşıladılar. "Karahanlılar" *bundan* sonra *Horasan'ı da elde etmek istedilerse de "Gazneliler"*'e karşı *yenildiler* ve iç durumları bakımından da bundan vazgeçtiler. Nihâyet bu devlet "Tiyenşan"ın her iki tarafında başlıca "Doğu" ve "Batı" olmak üzere ikiye ayrıldı; doğudakilerin merkezi ilkin "Balasagun" ve sonra da "Kâşgar" idi. İslâm medeniyetinin ve dininin âdeta doğu bek*çisi olan bu şube,* H. VI. *yüzyılın ilk yarısında* "Karahıtay"lar tarafından "Selçuklular"a "Karahıtaylar"a ve sonra da "Hârizmşahlar"'a vergiye bağlı yaşayarak, son hâkanının başşehir olan "Semerkand" da idâmı üzerine yıkıldı.

2. İdare Teşkilatı ve İçtimai Sınıflar

Kendilerini "Âl-i Efrâsyâb"dan yani Türk hanları silsilesinden sayan "Karahanlılar", yukarıda anlattığımız gibi, etnoloji bakımından "Karlık" veya "Yağma" Türklerinden olup vaktiyle "Tu-kiie" Hâkanlığı birleşik topluluğuna dâhil idiler. Bunların devlet hakkındaki telâkkileri eski "Tu-kiie"lerinkine benzediğinden devlet,saltanat âilesinin müşterek malı sayılıyordu. en başta âilenin büyüğü demek olan "Hâkan" bulunmakla berâber, hânedânın muhtelif âzası çeşidi yerlerde âdeta mustakil suretle hüküm sürüyorlar, isimlerine sikkler bastırıyorlardı. Hükümdar, kavim üzerinde "Babalık velâyeti"ni hâiz olduğu için, halka, bayramlarda-Acemlerin "Hân-ı Yağma" dedikleri umûmi bir ziyafet yani "Şölen" yapıyor, yemek yendikten sonra sofradaki bütün kab kacaklar yağma ediliyordu. Ordu teşkilâtı pek muntazamdı. Erzak ve isim defteri mevcûd olduğu gibi, akıncı tertibâtı gece düşman karakollarını yakalamaya mahsus süvâri kuvvetleri, orduyu baskından korumaya mahsus tertibler,düşmanın gelişini haber vermek için, dağların tepesinde minâre şeklinde ateş kuleleri vardı ki "Kâşgar" Hâkâniye mülûkünde pek mükemmel olan bu teşkilât tamamiyle eski Türk an'anesinden alınmıştır. Hâkânın bayrağı "Al" denilen turuncu ipek kumaştan yapılır ve dokuz tane olurdu; başında dâimâ aynı kumaştan bir çadır tutulduğu gibi, karşısında da, yine eski Türk devletlerinde olduğu gibi "Kös"ve "Davıl"yani növbet (nöbet) çalınırdı. Hâkândan sonra "Yugruş" lâkabını hâiz ve hanedâna mensup olanlara ipekten bir siyah çadır verilir ve yaz kış başında tutulurdu, "Âl-i Efrâsyâb"dan olan erkeklere "Teğin" kadınlara "Katun Hatun"; ahâliden olan vezirlere "Noyin" derlerdi. Tarihi vesikalar o devirde" "Kâşgar"daki Türk cemiyetinin her suretle yükselmiş olduğunu, "Mülki memurlar; Tapukçu" ve "Kumandanlar; Subaşı"dan başka "Tiyangu; Hâcib", "İmga: Tahsildar" gibi birçok saray ve mâliye memurları bulunduğunu hükümdarın hattâ "Döşemeci Başısı" bile olduğunu, "Ulağ" denilen posta düzeninin varlığını, tâcirlere, ekincilere, sanâyi' erbâbına, efsûnculara, hekimlere tesâdüf edildiğini gösteriyor.

"Semerkand" Hanları üzerinde Arab-Acem medeniyetinin daha belirli ve daha kuvvetli izleri olduğu halde, "Kâşgar" Hâkanlarında, kuvvetli İslâm tesirleri ile berâber milli husûsiyet ve kısmen Çin-Hind tesirleri daha fazladır.

3. Mâverâünnehir'de Medenî Müesseseler

"Mâverâünnehr" Hâkanları âsâyişi korumaya dikkat, âlimlere ve şâirlere riâyet ettikleri gibi, memlekette birçok medenî müesseseler de vücûde getirdiler. Şehirlerde yaptıkları medrese ve türbeler, câmiler, saraylardan başka, yollarda da kervansaraylar, köprüler yapmaya gayret ettiler. "Tamgaç İbrahim"in "Semerkand"da ve "Şemsü'l-Mülk"ün "Buhârâ"da yaptırmış oldukları saraylar, pek muhteşem olduğu gibi, sonradan "Ahmet"de ayrıca bir saray yaptırmıştı. Bu sülâleden bilhassa "Arslan Han"ın yaptırdığı medenî müesseseler pek çoktur. M. 1080'de "Şemsü'l-Mülk"ün yerine geçen "Hızır Han"ın Saray hayatı, söylentiye göre, fevkalâde muhteşem, şâirlere ve âlimlere iltifâtı da pek büyüktü. Aynı yüzyılda yaşamış olan bir müellif pâdişâhın ziyâretçileri kabul ettiği husûsî dâirede altın ve gümüş dolu tepsiler bulunduğunu ve "Hızır'ın bir gün, herbirinde ikiyüz dinar bulunan dört tepsiyi bir şâire hediye ettiğini ehemmiyetle kaydediyor. Mühim günlerde ve bayramlarda büyük kabul törenleri ve alayları da pek parlak olurdu.

4. Fikir ve San'at Hayatı

"Karahanlılar" zamanında Türkler arasında oldukça geniş bir fikrî faaliyet vardı, yalnız Batı Türkistan'da değil hattâ "Balasagun" ve "Kâşgar" gibi doğru sahalarda bile İslâmi ilimleri iyi bilen büyük âlimler yetişmişse de çeşitli istilâlar ve harpler sebebiyle bunlardan ancak pek azının isimleri ve eserleri bize kadar gelebilmiştir; bunların zamanında "Buhârâ" ve "Semerkand" medreselerinde binlerce talebe islâmî ilimler tahsil ederlerdi. Buhârâ'daki Hanefîü'l-mezheb "Sadr-ı Cihân"lar, tahsil ve geçim masrafları sırf kendi ceplerinden olmak üzere binlerce talebe okuturlardı. "Semerkand" Hâkanları Acem şâirlerine bir çok bağışlarda bulunduklarından "Reşidî-i Semerkandî" "Muhtari-i Gaznevî, Suzenî-i Semerkandî" gibi birçok şâirlerin bunlar vasfında muhtelif kasîdeleri vardır. Bilhassa bu sülâleden "Kılıç Tamgaç Han İbrahim" nâmına tarihe, edebiyâta, siyâsiyâta âid birtakım mühim eserler de yazılmıştır. Kâşgar Hâkanları zamanında devletin resmî lisânı Türkçe olduğu gibi "Yarlıg: Ferman"larda defterlerde kullanılan yazı da-Arab yazısının malûm olmasına rağmen-Uygur yazısı idi. Hattâ Türkçe haberleşmeleri idâre eden memura "İlmiga" derlerdi. Bu devirde birçok Türkçe eserler yazıldığı muhakkak ise de, yazık ki bize bunlardan pek azı gelebilmiştir (Dokuzuncu bölüm, 23. pa-

rağraf). Maamafih "Sem'âni-nin "**Kitâbül-l Ensâb'ıyla** "Cemâl Karşi'nin "**Mülhakatüs-Sarah**" adlı eseri "Karahanlılar" devrinde Doğu Türkistan'da İslâmi ilimlerin mühim bir gelişmeye eriştiğini buralardaki büyük medeni merkezi merkezlerde Türkler arasında müfessirler, muhaddisler, lisan ve edebiyat mütehassısları yetiştiğini göstermektedir. İleri de yapılacak tetkikler sonunda bu devrin fikir hayatı hakkında daha açık bilgiler edinilebileceği tabidir.

2
HALK EDEBİYATININ DEVAMI

1. Divanü Lügâti't-Türk'deki Manzumeler

Daha İslâmiyetten evvel halk arasında çok kuvvetle yaşayan ve yalnız eski an'aneleri değil her günkü hayâtı da terennüm ettiği için yabancı dinlerin ve onlara âid "Dinî Edebiyat" verimlerinin yanında - daha doğrusu üstünde-canlı kalan "Halk Edebiyâtı", Müslüman Türkler *arasında da kıymet ve ehemmiyetini kaybetmedi.*

"Mahmud Kâşgarî"nin 466'da Bağdad'da tamamladığı **Divânü Lugâti't-Türk**'de misâl olarak, birçok Türkçe manzûme parçaları vardır ki, V. yüzyıldaki Müslüman Türk zümreleri arasında bunlar yaşıyordu. Bunları sıralayıp düzenleyerek., kısmen toplu ve büyük parçalar hâlinde incelemek için başladığımız çalışmaya sonradan Profesör Brockelmanın da katılmıştır. Bunların zamanı ve hangi Türk şubesine âid oldukları hakkında kesin olarak bir fikir edinebilmek imkânsızdır: Meselâ "Alp Er Tunga" adında bir kahraman için söylenmiş olan mersiyeyi "Mahmûd Kâşgarî" Acem destanındaki Turan hükümdârı "Efrâsyâb'a isnad etmek suretiyle, bu mersiyenin eski bir zamana âid olduğunu anlatmaktadır; demek oluyor ki o zaman Doğu Türkistan'ın Müslüman Türkleri "Alp Er Tunga"nın hâtırasını unutmayarak, onu İran destanının "Efrâsyâb"ıyla karıştırmışlardı. Meselâ "Karahanlılar" sülâlesinin, İslâmî İran tesiriyle, millî an'aneyi unutmamakla berâber kendilerini "Efrâsyâb" torunları saymaları da bunu gösterir. Esasen yukarıda (Üçüncü bölüm, 6. paragraf) Türkler arasında "Alp Er Tunga" menkıbesinin, ehemmiyetini ve devamını ayrıca göstermiştik. O sırada, belki de, İslâm tesirinin dışında kalan göçebe Türkler dahî *henüz "Tunga Tekin"in an'anesini, bu mersiye* ile berâber muhafaza ediyorlardı.. Diğer taraftan "Yabaku"larla "Karahanlılar" ailesinden "Gazi Arslan Tegin" arasındaki harbe âid bir manzûme vardır ki, "Mahmûd"un zamanından uzak olmayan bir devre âiddir. Bu bakımdan "Divânü Lugât"daki muhtelif manzûmelerin İslâm devri de dahil olmak üzere çeşitli devrelere ve kezalik, Müslüman Türk zümrelerine âid olduğunu kabul edebiliriz.

2. Edebi Nev'iler: Mersiye, Destan, Av Şarkıları, Aşk ve Şarab Şiirleri, Hikemiyat

Bu manzûmeleri, ihtiva ettikleri esas unsur bakımından edebî nevilere ayıracak olursak, oldukça büyük bir çeşitlilik göze çarpacaktır. O zamana gelinceye kadar yüzyıllarca edebî faaliyetlerde bulunan, epeyce eski bir 'Yazılı Edebiyat'' vucûde getiren Türkler için bunu fazla görmemeliyiz. ''Mahmûd''un ayrıca ''Cücü'' isminde bir Türk şâirinden bahsetmesi, Türkler arasında bazı tanınmış şâirlerin de mevcûdiyetini anlatıyor. Mevzûları bakımından, bu manzûmeler arasında, mersiyeler, cenk hikâyelerini tasvir eden destanlar, sonra hayatın hergünkü hâdiselerinden ilham alınmış olan av şiirleri, aşk ve şarab şiirleri, hikmetler, *darb-ı meseleler, ayrıca büyüklere verilen* ''Koşuk: Kasîde''ler vardır. ''Divanü Lugât''da epeyce bir yekûn tutan tabiat tasvirleri, hattâ meselâ yaz ve kış arasında münâzara tarzında yazılmış bâzı şeyler, müstakil eserler değil mersiyelerden veya aşk şiirlerinden ayrılmış parçalardır. Bütün bu eserlerde, hattâ bugün Türklerin halk edebiyatında gördüğümüz umumî müşterek seciyeler tamamiyle mevcûddur. Yukarıda İslâmiyet tesirinden evvelki şiirlerimizden bahsederken (Dördüncü bölüm, 7.paragraf) tespit ettiğimiz vasıflar ve o devir hayatı hakkındaki mutâlealar bunlara da tatbik edilebilir.

Cenk vak'alarını anlatan destanların biri ''Tangut'larla'' Katın Sini'' arasındaki bir harbe, ikincisi Müslüman Türklerin Budist Uygarlarla ve diğer ikisi de yine ''Arslan Tegin'' kumandasındaki Karahanlılar ordusunun ''Yabaku''larla harbine dâirdir. Bunlarda Orhun Kitâbelerindeki *cenkçi, ateşli ruh tamamiyle göründüğü gibi,* ''*Budist Uygurlar*''ın putlarına ve ma'bedlerine karşı Müslüman "Türkün müdhiş bir düşmanlık beslediği de anlaşılıyor. Diğer av, aşk ve şarab şiirleri de, derin ve samimî bir ''lirizm'' ile doludur. Bütün bunlarda, göçebe Türk hayatının bütün husûsiyetleri, hattâ arada eski ''Şâmâni'' itikâdlarının izleri göze çarpıyor. Bütün tabiat tasvirlerinde, yaz kış mün âzaralarında âzamî derecede ''hakikî'' ve ''Âfâkî'' lik fakat onunla uygun olarak tahassüs tarzı itibariyle derin bir ''enfüsî'' lik duyulmaktadır.

Hulasa, gerek ''görüş ve duyuş'' gerek ''anlatış'' bakımından yabancı din ve medeniyetlerin telâkkilerinden hemen büsbütün azâde olan bu şiir, tamamiyle ''orjinal'' ve tamamiyle "Türk"tür. Kopuzlarla terennüm edilen bu nağmelerde, genç, zevk ve hayat dolu gururlu ve kuvvetli bir kavmin ruhu kaynamaktadır. ''Lirizm'' ile alâkası olmamakla beraber nasihat tarzındaki parçalar darb-ı meseller, muhtelif

Türk şubelerinde hâlâ mevcûd olan bu cins verimlerden farksızdır diyebiliriz. Ekserisi mevzûn olan bu darb-ı meseller, belki de eski manzûmelerden kalmış bakiyelerdir. Vezin, şekil, kafiye itibâriyle dördüncü bölümde verilen izahâttan fazla birşey söylemeye lüzum yoktur.

3. Manas Destanı

Karahanlılar devrinin en belirgin bir husûsiyeti olan "İslâm Medeniyeti dâiresine giriş" olayı, o devri Türk hayatı için çok büyük ve derin bir inkılâptı; "Şamanizm"den hattâ onun çeşitli şekillerinden başlayarak "Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık" gibi muhtelif dinlere sâlik ve ma'nen tamamiyle "Gayr-ı mütecânis" bir halita haline gelen "Doğu Türkistan" ve "Yedi-su" Türklerinin bütün bu dinlerinkinden üstün yeni bir medeniyet yaratan "İslâm dini" dâiresine sokmak, şüphesiz, kolayca ve kendi kendine vücuda gelmiş basit bir hareket sayılamaz. Bu dinî ve medenî inkilap, Türk cemiyetinin içtimâî bünyesinde elbette büyük sarsıntılar, buhranlar doğurmuş ve bu yeni mefkûrenin tahakkuku için, elbette bir takım kahramanlar çalışmıştı. Aşağıda göreceğimiz üzere " Satuk Buğra Han" gibi hükümdarlar, birtakım "Veli" lerle beraber "Ermanas" kabîlinde kahramanlar da işte bu hâtıraların "menkıbevî-târihî"birer kalıntısıdır. Bunlardan bilhassa "Manas", "Doğu Tiyenşan"dan tâ "Kırım"a kadar bütün Türk sâhalarında, hattâ "Çungarya"da, "Kuzey Kafkasya"da, "Anadolu"da hâtırası yaşamış en büyük kahramandır: "Talas'ın baş tarafındaki bir mezar-aslı olmayarak-hâlâ ona nispet edildiği gibi, yukarıda zikrettiğimiz Türk sâhalarında da onun ismine tesadüf olunuyor. "Mahmûd Kâşgarî" zamanında henüz teşükkül etmemiş bulunan bu destan "Cengiz" devrinden evvel teşekkül etmiştir ki, bu itibarla, onu M.S. 11-12 yüzyıllar arasında vücûda gelmiş saymak zarurîdir. Bugün yalnız "Kara Kırgızlar" arasında yaşayan ve bazı parçalarına ayrı ayrı "Kazaklar" arasında da tesadüf olunan "Manas Destanı"nın başlangıçta bütün orta Türklerin müşterek destanı olduğu kabul olunabilir. İlkin "Radloff" tarafından toplanıp yayımlanan ve daha sonra başka rivâyetleri de zapt ve tespit edilen, bu destan "Cengiz" evlâdı ismiyle alâkadar olmayan bütün tarihî ve menkıbevî kahramanlara ait parçaları ihtivâ eden karışık bir eserdir. Sonradan bu destan M.S. 16-17 yüzyıllara âid bâzı "Noğay" ve "kalmuk" kahramanlarının menkıbeleri de girmiş ve hattâ 'Radloff' eserdeki "dinî" seciye"yi sonraki zamanların mahsûlü saymışsa da, doğru değildir. Bugünkü "Kara

Kırgız'' rivâyetlerinde bile ''Ermanas'Karahanlılar devletine hizmet eden bir kahraman, bir ''Subaşı'' olduğu gibi, onun İslâmiyet nâmına kâfir ''Türk-kalmuk''larla mücâdeleleri kabîlinden birçok husûsiyetler de, eserin şüphesiz o devre âid oluşunu gösteriyor. Hakikatte ''Kara Kırgız''ların 16-18 yüzyıllardaki içtimâî hayatı, tıpkı ''Manas'' destanında olduğu gibi Müslümanlık (Sartlık) ile ''Kalmukluk'' arasında devamlı çarpışmalardan ibaret ise de Karahanlılar zamanındaki ''Yedi-su Türklerinin'' vaziyeti de aynen böyle idi. Bundan dolayı bu eseri, İslâm medeniyeti ile diğer İslâm olmayan medeniyetlerin ve göçebe hayatıyla medeni şehir hayatının mücâdelesini gösteren bir destan olarak kabul etmek zarureti vardır.

''Manas Destanı'' bugün bilhassa ''Kara Kırgızlar'' arasında çok zengin ve kıymetli rivâyetler hâlinde yaşamaktadır. Onların ''Akın'' adı verilen şâirler sınıfı, bunu inşâdda ustadırlar. ''Tiyenşan'' da tam bir göçebe hayatı süren ve coğrafî menkıbenin de yardımıyla uzun müddet komşularının tecavüzlerine karşı istiklâllerini koruyan bu ''Kara Kırgız''larda, bu eski destanın canlı bir halde devam etmesi gayet tabiidir. Onların destanî hayâtı, bütün halk şiirlerini umumî bir destan şeklinde ''Batur: Bahadur, kahraman, er'' Manas'ın etrafında toplanmıştır. ''Manas'' bütün dünya kahramanlarının en kuvvetlisidir. ''Çura'' (arkadaş hâdim) larıyla beraber bütün dünyâyı dolaşır; her yerde her kavme karşı gâlip gelir, Çinliler, Sartlar, İranlılar onun kılıcını tecrübe etmişlerdir. Manas'ın atı ''Ak boz''dur ki dünyada eşi yoktur. Kahraman dâima demir zırh giyer, kendisine hiçbir ok işlemez. Onun önünde yalnız düşmanları değil, ak sakallı babası, sevgili annesi titrer. Ona küfv olabilecek yegâne kahraman, Mecûsiler reisi "Eryulay" dır, bu da harikulâde kuvvete mâlik ve oburdu. Bir defa oburlukta sonra derin uykuya daldı ve Manas'a mağlub oldu. Bunun atı olan ''Açbudan'' da çok üstün vasıflara mâlik biri hayvandır. Asıl mevzuu İslâm uğrunda mücadeleden ibaret olan, bu destanda daha birçok İslâm ve putperest kahramanlarının adları ve menkıbeleri zikrolunur; lâkin destan başlıca ''Manas'', ''Yulay ve Ertüştük'' parçalarından ibaret sayılabilir.

Radloff topladığı rivâyetleri ''Manas''ın hayat safhalarına göre sıralayıp düzenlemeye çalışmıştır: İlkin Manas'ın doğumu, sonra ''Almambet''in İslâmiyeti kabûlü ve Manas'a intisabı, Manas ile Almanbet'in eski putperest arkadaşı ''Ergökçe'' arasındaki muharebe, Manas'ın evlenmesi ve vefatı; bu münasebetle ailesinin sergüzeşti ve sonra tekrar dirilmesi, ilk parçaları teşkil eder, Dördüncü parça, İslâm ve putperest kahramanlarının hazır bulundukları bir ziyâfet meclisini tasvir

eder. Beşinci parça, "*Manas*"*ın vefatı sebebini îzâh etmektedir*: Kahraman, zevcesinin karşı koymasına rağmen, babasına "Kalmuk"dan gelen kardeşini *kabul etmiş ve işte bunun neticesinde helâk olmuştur*. 6. ve 7. fıkralarda "Manas"ın vefâtı ve oğlu "Simatay"la torunu "Seyetek"in başından geçenler tasvir olunur. Bunu takip eden "Eryulay" parçası ile "Ertüştük" kısmı, Radloff neşrinde o kadar mufassal değildir. "Ertüştük" diğer Türklerde meselâ "Tobol" Tatarlarında bir hikâye şeklinde mevcud ise de Kara Kırgız'larda tamamiyle destânî mâhiyettedir.

Yeraltı kahramanı olan Ertüştük'ün yeraltı seferileri "Tobol" Tatarlarının rivâyetlerinde, oldukça zengin ve canlı olduğu halde Radloff neşrinde renksiz ve hattâ biraz can sıkıcıdır. Nazım itibariyle, yedi heceli "Cır, Yır, Türkü" vezniyle söylenen bu destanda diğer Kırgız ve Kazak *destanlarında mevcud* husnsiyetlere tesadüf olunur: Kafiyeler bazen fasılalı bir şekilde ve yarım kafiyeler hâlinde olduğu gibi bâzen de "*Redif*"*li ve* çok *mısra başlarında* "*Allitération*" *mahiyetinde* mevcuddur. Tasvirler göçebe Kara Kırgız hayâtının bütün hususiyetlerini pek canlı bir surette içine alır. *İslâmdan evvelki Türk halk şiirinin* bütün hususiyetlerini bu destanda da buluruz. Kırgız "Akın"ı vak'aları hikâye ederken, süratli bir sesle söyler; lâkin meselâ *kahramanların* konuşmaları, alçak sesle fakat yavaş ve azametli bir ahenkle "anlatılır; arada bir şâir doğrudan doğruya kahramana hitap ederek söyler. Destanın bütün teferruatına ait şiirler, şâirin dimağında yaşamaktadır: Kahramanın doğuşu, büyümesi, harb âletlerinin medhi, mücadele hazırlıkları, çarpışma sahneleri, kahramanların karşılıklı konuşmaları, onların şahsî seciyeleri, atları hakkında tafsilât, sevgililerin medhi, yurdların tavsifi, tabiat manzaraları, vefat ve matem sahneleri, v.b... Hülâsa iç ve dış hayata âid bütün bu safhalar hakkında şâirin dimağında, birçok parçalar mevcuddur. Tecrübeli şâir kendisine ilham gelince, bütün bu parçaları birbirine ekliyerek irticalen destanını söyler. Esasen *gerek Kırgızlarda*, gerek Kazaklarda, şâirin "Arvağ" denilen bir ruh koruyucusunun yardımına mazhar olduğu kanaati vardır. "Akın" *herhangi bir sebeple şiir söylemek istidâdını* duymadığı zaman, bu ruhun ilhamına eremediğini söyler. Hülâsa bu Kara Kırgız destanı; Şekil ve lisan bakımından - hâlâ *destan devrinin yaşayan-Kırgızların bugünkü* hayatına ve lisanına hiç yabancı olmamakla berâber, mevzu itibâriyle M.S. XI-XII. yüzyıllarda çok zengin ve çok değerli bir Türk destanıdır.

Türk Edebiyatı Tarihi 1926 IV (1980)

TÜRK EDEBİYATINDA ÂŞIK TARZININ MENŞE VE TEKÂMÜLÜ

Sazşâirleri, bugün ve dün: Anadolu'nun muhtelif köşelerinde hattâ bugün bile Âşık ünvanını taşıyan ve çaldığı sazla kendisinin veya başkalarının şiirlerini terennüm eden şâir-çalgıcı'lara, yâni saz şâirlerine tesadüf olunmaktadır. panayırlarda, kahvehânelerde, düğünlerde, bir kelime ile umumî toplantılarda eskiden daha sık rastlandığı halde, son senelerde gittikçe azalan, içtimâı mevkilerini ve ehemmiyetlerini kaybeden bu âşıklar, Osmanlı imparatorluğu memleketlerinde, hattâ Tanzimat'tan sonra bile, XX.asır başlarına kadar, mühim bir meslekî zümre halinde devam etmekte ve imparatorluğun her tarafında bunlara tesâdüf olunmakta idi. Araştırmalarımızı daha evvelki asırlara doğru uzatacak olursak, maddî ve mânevî mütecânis bir medeniyet sistemi içinde, yaşayan bu büyük imparatorluğun içtimâî yapısı içinden bu saz şâirlerinin, hükûmetin kontrolü altında teşkilâtlanmış hususî bir zümre teşkil ettiğini ve cemiyetin bâzı belli sınıflarının bediî ihtiyaçlarını karşılayan hususî bir organizma mahiyetinde olduğunu çok açık bir surette görürüz.

XIX. asır sonlarında, garp emperyalizminin siyâsî ve iktisâdî tazyiki altında maddî ve mânevî müesseseleri bozulmaya başlayan ve yeni bir hayat şekli arayan Osmanlı cemiyetinde, Ortaçağ an'anelerini saklayan bu âşıklar zümresinin de artık o şekilde yaşayamayacağı pek tabiî idi; İkinci Meşrûtiyet hareketinin ve bilhassa Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan sonraki maddî ve mânevî inkılâblar bu zümreyi yaşatan içtimâî şartları kökünden sarsmıştır. Tanzimât'tan beri merkezden muhite doğru yayılmaya çalışan yeni ideolojiler, mektep ve gazete hattâ şu son senelerde sinema ve radyo-gibi çok kuvvetli ve te'sirli yeni telkin ve terbiye vasıtaları, eski hayat görüşünü tamamiyle değiştirmeye başlamıştır. Memleket içinde her türlü münakale şebekelerinin ve vasıtalarının mütemâdî çoğalması, bir takım merkezlerde devlet kapitalizmine dayanan büyük sanayileşme faaliyetinin kuvvetle başlaması, medrese ve tekke gibi Ortaçağ an'anelerini saklayan eski müesseselerin kaldırılması, halk terbiyesine gittikçe daha büyük bir ehemmiyet verilmesi, bütün memlekette maddî ve mânevî yeni bir hayat görüşünün başladığını ve yeni bir içtimâî nizamın kurulmak üzere olduğunu kat'i surette anlatmaktadır.

İçtimâî bünyenin bu derin değişmeleri karşısında, Ortaçağ Osmanlı esnaf teşkilâtı kadrosu içinde hususî bir sınıf teşkil eden ve kendisine hâs ideolojik ve edebî an'aneleri saklayan âşık zümresi artık yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Esasen daha XX. asır başlarında meslekî teşkilâtları tamamiyle bozulmuş ve büyük merkezlerde ehemmiyetlerini kaybetmiş olan bu âşıklar, ancak, memleketin daha içerilerinde, henüz Ortaçağ hayat şartlarını saklayan küçük merkezlerde, ölmüş bir mâzinin kalıntıları hâlinde yaşamakta idiler. Medrese ve tekkenin devam ettirdiği İslâm kültürü XIX. asırdan kalan âşıkların yaşatmaya çalıştığı edebî an'ane, bu zümrenin büsbütün inkılâplarından sonra, bu yeni hayat şartları içinde, Ortaçağ yâdigârı olan bu zümrenin ve âşık tarzı dediğimiz-belli kaidelere ve mefhumlara bağlanmış, kendi nev'i içinde âdeta klâsik bir mâhiyet almış şiir nev'inin o şekilde devamına artık imkân kalmamıştı. Esasen her san'at şeklinin, maddî ve mânevî muayyen içtimâî âmiller te'siriyle vücûda geldiğini ve hayatının, o şartların devamına bağlı olduğunu düşünürsek, bunu daha iyi anlarız; benzer şartlar altında, aynı hâdiseye başka edebiyatlarda da tesâdüf edildiğini söyleyebiliriz.

Halk kitlesinin Âşıklar hakkındaki telâkkîsi: Âşık kelimesinin tarihî bir ıstılâh olarak asırlardan beri Türk edebiyatının muhtelif şübelerinde ne gibi mefhumlar ifâde ettiğini ileride göreceğiz. Ancak burada, bu kelimenin XIX ve XX. asırlarda Osmanlı imparatorluğu memleketlerinde ifâde ettiği umumî mânayı kısaca anlatalım. Âşık, halk arasında, umumiyetle saz şâirlerine verilen bir isimdir. Yine halk arasında dolaşan birçok menkıbeler,bunların maddî ve cismânî aşktan mânevî ve ruhânî aşk derecesine yükseldiklerini, saz, çalıp şiir söylemeyi de ilâhî vasıtalarla-yâni ya bir mürşidin, pîr'in yahut Hızır Peygamber'in rüyada, veya hakikatte tecellisi ile-öğrendiklerini anlatır. Görülüyor ki bunlar, halkın telâkkîsine göre Hak Âşıkları'dır ve ilham kaynakları dâima ilâhidir. Çok serseri ve sefîh bir hayat geçiren ve bundan dolayı medrese âlimlerinin şiddetli hücumlarına uğrayan bir takım âşıklar hakkında bile, ölümlerinden sonra-hattâ bâzen hayatlarında bu türlü halk menkıbelerinin teşekkül ettiğini, tarihî şahsiyetlerinin bir kudsiyet hâlesiyle çerçevelendiğini biliyoruz. İleride tafsilâtıyla göreceğimiz gibi, bütün bunlar, âşıkların tasavvuf tarikâtlarıyle-ve bilhassa Bektaşilikle-sıkı alâkalarından dolayı vücûde gelmiş telâkkilerdir ki, onların halk nazarındaki içtimâî mevkilerini göstermek bakımından çok dikkate değer.

Münevver sınıfın âşıklar hakkındaki telâkkîsi: Âşıklara karşı halkın beslediği bu takdir ve hürmet hislerine, yüksek sınıfın asla iştirak edemeyeceğini söylemek bile fazladır. Fikir ve zevk seviyesi bakımından halktan tamamiyle ayrılmış olan bu sınıf, medresede, İslâm ilimlerinin, Arap ve İran edebiyatlarının en yüksek mahsûllerine iyiden iyiye alışmış bulunuyordu. Daha XI. asırda İran edebiyatı örneklerine göre klâsik edebiyat süratle inkişâfa başlamış ve klâsik Türk şiiri XVI-XVII. asırlarda en yüksek eserlerini yaratmıştı. Bedîî ihtiyaçlarını pek tabiî olarak bu klâsik edebiyat mahsûlleriyle tatmin eden yüksek kültür sahipleri, İslâm medeniyetinin Ortodoks ideolojisinden ve dünya görüşünden, şüphesiz ayrılamazlardı. Halbuki, Ortaçağ İslâm filozoflarının ve ahlâkçılarının nazarî sistemlerine göre, avam sınıfı, yâni geniş halk zümresi, sâdece bir koyun sürüsünden ibârettir; onları adâletle idâre etmek, yâni çobanlık, yüksek sınıfın vazifesidir.

Bütün hâkimiyetin ve bütün kudretin, kendisini Allah'ın gölgesi ve bütün halkı kendi kulu sayan mutlak bir hükümdârın şahsında toplandığı bir Ortaçağ imparatorluğunda, geniş halk tabakasına karşı bundan başka türlü bir telâkkî mümkün olamazdı: Halk mûsikisine ve halk şiirine mahsus her türlü şekiller (ezgi, deyiş, türkü, türkmâni, varsağı v.s), halk arasında rağbet kazanan mevzular (Geyik destanı, Hamza ve Battal hikâyeleri v.s.) halk şiirlerinin umumî ölçüsü olan hece vezni dâima hakir görülmüştür. Şiirlerinin geniş halk tabakası arasında okunması ve anlaşılması klâsik bir şâir için âdeta bir hakaret vesilesi oluyordu. Büyük Fransız ihtilâlinin yaydığı demokratik prensiplere yabancı olmayan Tanzimat devri mütefekkir ve şâirlerinin hattâ bu arada Ziya paşa gibi "millî dil ve edebiyat" mes'elelerinde ileri ve geniş düşüncelere sâhip olduğunu göstermiş bir adamın bile sazşâirleri ve onların şiirleri hakkında tezyif ve hakir görücü hisler besledikleri düşünülürse, bu hususta açık bir fikir edinilebilir.

Âşıkların kendi haklarındaki telâkkîleri: Âşıklar arasında son zamanlara kadar devam eden bir telâkkîye göre, umumîyetle şâirler iki kısma ayrılır:

a) Kalem şâirleri; yâni, yüksek sınıfa mahsus şiirler yazan klâsik şâirler.

b) Meydan şâirleri; yâni, halk toplantılarında irticâlen de şiirler tertip eden ve onları sazları ile çalıp söyleyen sazşâirleri.

Sazşâirleri, kendilerini, türlü bakımlardan, klâsik şâirlerden üstün sayarlar: Evvelâ herhangi bir mevzû üzerine herhangi bir kafiye ile derhal bir manzûme söyleyivermek kudreti, onların başka övünme sebepleridir. Hakikaten, klâsik şâirler arasında, irtical denilen bu kudret, çok

nâdirdir; Klâsik nazım kaidelerinin bütün inceliklerine riayet şartıyle irticâlin gayet müşkil olduğunu, gerek İran, gerek Türk edebiyat müellifleri daima itiraf etmişler ve her iki edebiyatta da, bu kudrete mâlik olan pek az şâir gösterebilmişlerdir. Halbuki bu kadar sıkı ve zor kaidelere bağlı olmayan, vezin ve kafiye kusurlarını tabiî gören sazşâirleri arasında, irticâl, bir istisnâ değil, âdeta bir kâidedir. İleride sebeplerini ve mâhiyetini uzun uzadıya izah edeceğimiz bu hususiyetten dolayı Azerbaycan Türkleri bir kısmı halk şâirlerine bedyeci adını verirler ki bu bediheci (yâni bi'bedâhe şiir söyleyen) kelimesinin halk dilinde bozulmuş şeklidir. Sazşâirlerinin klâsik şâirlere üstünlük iddiasında bulunmalarının ikinci sebebi de, şiirlerini sazları ile çalıp söyleyebilmeleridir. Gerçi XIX. ve XX. asırdaki bâzı âşıkların saz çalamadıklarını biliyorsak da, bunun daha çok, meslekten yetişmeyenlerde rastlanan müstesna bir hâl olduğunu derhâl ilâve etmeliyiz. Esasen saz şâirleri tâbirinden de çok iyi anlaşıldığı gibi, meslekten yetişmiş asıl âşıklar arasında sazı olmayan, saz çalmayan bir şâir tasavvur olunamaz. Klâsik şâirlerimizden Sünbül-zâde Vehbî'nin Manisa'da, Keçecizâde İzzet Molla'nın da Keşan'da başlarından geçen mâcerâlar, bunun çok açık delilleridir. Sazşâirleri, ileride görüleceği gibi, muhtelif devirlerde türlü çalgılar (meselâ kıbuz, kara düzen, bozuk, tanbura, v.s.) kullanmakla berâber, XVII. XVIII. asırlarda en ziyâde çöğür'e rağbet ettiklerinden âşık ve sazşâirleri tâbirleri ile aynı mânada olarak çöğürcü kelimesi de dilimizde uzun zamandan beri yerleşmiştir.

Kahvehânelerde, bozâhânelerde, mesirelerde, panayırlarda, hülâsa, kalabalık ve hayran dinleyici zümresi karşısında çalıp söylediklerinden birbirleriyle karşılıklı şiir okumalarında bulunduklarından dolayı da âşıklar kendilerini klâsik şâirlerin üstünde tutarlar. Geniş halk tabakası içinde âşıkların kazandıkları şöhret ve rağbet, eserleri çok mahdut bir sınıf arasında yayılmış klâsik şâirlerden daha fazla olmuştur. XVII. asırdan başlayarak, imparatorluğun büyük merkezlerinde yetişen sazşâirlerinin, klâsik şâirlere benzemek ve onlardan geri kalmamak gayretiyle, oldukça kuvvetli klâsik edebiyat kültürüne sâhip olmaları, arûz veznini (bilhassa kullanılması nisbeten kolay olanları) ve bâzı klâsik nazım şekilleri (gazel, murabba, müseddes, müstezad gibi) kullanmaya başlamaları, yabancı terkip ve kelimelere ve klâsik şiire mahsus mefhumlara manzûmelerde gitgide daha geniş bir yer vermeleri, âşıklar arasında kendilerinin artık bu cihetlerden de klâsik şâirlerden geri kalmadıkları kanaâtini doğurdu; bu kanaât, onlar arasında, yavaş yavaş büsbütün kuvvetlendi.

Âşıklar, hangi içtimâî muhitlerde ve nasıl yetişir? Muhtelif içtimâî tabakalar arasında nasıl bir gözle görüldüklerini kısaca anlattığımız âşıklar hakkında daha etraflı bir fikir edinebilmek için, bunların hangi içtimâî çevrelerde, ne gibi içtimâî şartlar dahilinde yetiştiklerini, meslekî yetişme tarzlarını, edebî terbiyelerinin mahiyetini bilmek icap eder. Herhangi bir san'at şeklini anlamak için, her şeyden önce, konu yaratan içtimâî çevreyi maddî ve mânevî bütün şartları ile öğrenmek zarureti, edebiyat tarihinin bir müteârifesidir. Bu bakımdan, Âşık tarzı (yahut Âşık edebiyatı, Âşık şiiri) dediğimiz san.at şeklini daha iyi anlamak için bunu yaratan saz şâirlerinin hangi içtimâî çevrelerde ve nasıl şartlar altında yetiştiklerini izah edelim:

Şehir muhitinde Âşıklar: XVII-XVIII. asırlardan son yıllara kadar, Osmanlı imparatorluğunun her köşesinde gördüğümüz âşıklar ve âşık tarzı, bilhassa şehir hayatının verimidir. Muazzam imparatorluk idaresi Anadolu'da ve bilhassa Rumeli'de şehir hayatını büyük nisbette inkişâf ettirmiş askerî ve siyasî merkezler imparatorluğun azametiyle mütenâsip şekilde büyümüş, iç ve dış ticaret hayatının ve hiç eksik olmayan askerî münakalelerin can damarları olan büyük kervan yolları üzerinde yeni yeni kasabalar kurulmuştu. Balkan yarımadasında yaşayan bütün Hristiyan kavimlerin "şehir hayatına âit maddî kültür kelimelerini" Türklerden almış olmaları, bunun açık delillerinden birisidir.

İslâm medeniyetini bilhassa Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kurulduğu XI. asırdan beri iyice benimsemiş, temsil etmiş ve o medeniyetin umumî çerçevesi içinde Anadolu'da yeni bir Müslüman Türk kültürü yaratmaya başlamış olan Anadolu Selçuklularından sonra Osmanlı İmparatorluğu bunu kuvvetle geliştirerek Balkanlar'a da yaymıştı. İslâm dini ve Türk dili gibi iki büyük temsil vâsıtasına dayanan imparatorluğun büyük merkezlerinde, ilk mektepler, medreseler, tekkeler, kütüphâneler, asker ocakları, Müslüman Türk kültürünü halkın muhtelif tabakalarına yaymak hususunda büyük faaliyet gösteriyorlardı. XVI.-XVIII. asırlarda imparatorluğun Asya ve Avrupa'daki büyük şehir ve kasabalarında oldukça kalabalık münevver bir sınıf vardı ki, İslâm ilimlerini ve edebiyatlarını lâyıkıyle kavramıştı; maddî refah ve servetle birlikte bu yüksek kültür havası, uzun asırlar boyunca, daha aşağı seviyedeki diğer içtimaî sınıflara da geçerek, umumî zevk ve fikir seviyesini yükseltmişti: Buralarda, muntazam bir tahsil görmedikleri, hattâ bâzen hiç okuyup yazma bilmedikleri hâlde, bu kültür çevresi içinde inkişâf eden fıtrî istidatları sâyesinde aruz ile klâsik nazım kaidelerine uygun oldukça güzel şiirler yazan ümmî şâirlere de tesâdüf olunuyordu.

Şehir ve kasabalarda, muhtelif içtimâî tabakalara mahsus ayrı ayrı kahvehâneler, bozahâneler, meyhâneler gibi umumî, yerler vardır. Bâzı büyük kahvehânelerde çalgı ve köçek takımları da bulunurdu. İşte, bu kahvehânelerden bâzıları,bilhassa âşıkların toplantı yerleri idi. Onlar, belli mevsimlerde buralarda toplanırlar, sazlarla şiirler terennüm ederlerdi. Büyüklerin ve zenginlerin konaklarında, saraylarında da çöğürtücülere tesâdüf edilirdi. Hükûmetin kontrolü altında muntazam bir teşkilâta mâlik olan bu âşıklar, panayırlar gibi geçici toplantı yerlerinde kurulan kahvehânelerde bulunurlar, memleketi dolaşırlar, tekkelerde-ve bilhassa her köşeye dağılmış olan Bektaşî tekkelerinde-büyüklerin ve zenginlerin konaklarında misafir olurlardı. Başka esnaf teşekküllerinde olduğu gibi, âşıklar teşkilâtında da çıraklıktan başlayarak âşık oluncaya kadar geçirilmesi icab eden birçok dereceler vardı. Bilhassa büyük, şöhretli Âşıkların etrafında, sazşâirliğine meraklı, istidatlı bir çok gençler çırak olarak toplanırlar, üstattan mâhlas-yâni şiirlerinde kullanacakları bir ad- alırlar, Âşık olmak için zarurî olan edebî ve meslekî terbiyeyi gördükten sonra fasıllara girmeye başlarlar, memleket içinde uzun seyahatlere çıkarlar, nihayet âşık olurlardı. Ekseriyetle küçük esnaf tabakasından, şehir ve kasabada günlük çalışması ile yaşayan fakir halk arasından, yâhut muhtelif askerî sınıflardan yetişen bu âşıklar, bir tahsil görmemekle beraber, şehir hayatının kültür havası içinde, istidatlarına göre, klâsik şiire ve mûsikîye, tasavvuf felsefesine, İslâm dinine ve tarihine, evlîyâ menkıbelerine, İran ve Türk edebiyatlarında çok kullanılan mitolojik ve lejander motiflere âit birçok bilgi edinirler. İran edebiyatının Hâfız, Sa'di gibi büyük şahsiyetlerinin eserlerine bile yabancı kalmazlardı, Aralarında, az çok tahsil görenler, küçük idâre işlerinde ve kâtiplik vazifesinde, bulunanlar da olurdu. XVII. asırdan başlayarak, -esasen yabancı olmadıkları tabiatiyle yapmacıkla karışık bir hayranlık besledikleri-klâsik şiirin bunlar üzerinde çok büyük bir câzibesi olmuştur ki, sonraki asırlarda bunun büsbütün arttığını birçok örnekler ile görüyoruz.

Köy ve aşiret çevrelerinde Âşıklar: Büyük kültür merkezlerinden uzak köylerde ve göçebe yâhut yarı göçebe aşiretler arasında yetişen âşıklara gelince, bunlarla şehir hayatının ve kültürünün yarattığı âşıklar arasında mühim bir ayrılık olacağı pek tabiîdir. Asıl halk edebiyatı zevkine daha yakın olan, başka bir ifâde ile, içinden yetiştikleri ve kendisine hitabettikleri köylü sınıfının duygularına ve telâkkîlerine tercüman olmak mecburiyetinde bulunan bu köy ve aşiret şâirleri, klâsik şiir tesirinden ve arûz vezninden oldukça uzak kalmışlardır; lâkin, içtimâî muhit farklarının büyüklüğüne bakarak, bu yaptığımız ayırmayı

mübalağalı ve yanlış bir tarzda tefsir etmemelidir: Şehir ve köy âşıklarını birbirlerinden ayıran çok açık içtimâî muhit farkına karşı, biribirine yaklaştıran diğer bir takım kuvvetli âmiller de vardır.

1- Köy, hiçbir zaman civarındaki şehir ve kasabalardan tamamiyle ayrı bir hayata mâlik değildir; bunun gibi aşiretler de yaylak ve kışlakları mıntakalarında bulunan şehirlerin tesirinden uzak kalamazlar; iktisâdi zaruretlerin doğurduğu bu kuvvetli râbıtalar, uzun asırlar esnasında, maddi ve mânevî kültür teirleri de yaratır.

2- Şehir hayatının ve kültürünün yarattığı Âşık, nasıl klâsik şâirin ve *klâsik şiirin çekiciliğine ve mânevî nüfûzuna kapılmışsa*, *köy ve aşîret* çevresinde yetişen sazşâiri de daha yüksek bir kültürün sahibi ve temsilcisi olan şehirli âşıkı kendisine ideâl bir örnek saymaktan kendini alamaz. Bu hâdiseye yalnız bizde değil, bütün milletlerin edebiyat tarihlerinde dâima tesâdüf edilir.

3- Köy ve aşîret çevresindeki Âşık *muhtelif seyahatlerinde* şehir ve kasabalardaki meslekdaşları ile mutlaka münâsebete girmiş o şehir hayatına ve kültürüne yabancı kalmamış olduğu gibi, şehirli Âşıklar da, devamlı seyahatleri ile, her muhitte bağlar tesis etmişler, tesirlerini her tarafa yaymışlardır.

4- Tekkelerin ve bilhassa Beştaşilik gibi hetérédoxe tarikatlere mensup tekkelerin verdiği edebî ve tasavvulî kültür, muhtelif içtimaî çevrelerde biribirinin aynıdır: Köylerde ve göçebeler arasında çok yayılmış olan Kızılbaşlık tâlimatı da bundan çok farklı değildir. Hangi muhitte yetişirse yetişsin, umumiyetle Âşıklar üzerinde Bektaşîlik tesiri bulunduğunu ise yukarıda söylemiştik.

İşte, bütün bu gibi âmiller, köy ve şehir sazşâirleri arasındaki farkların derinleşmesine mâni olmuş ve XVII. asrın ilk değilse bile, son yarısında âşık tarzı, âşık şiiri dediğimiz, belli kaidelere mâlik yâni ''kendi nev'i içinde, âdeta klâsikleşmiş'' husûsi bir edebiyâtın vücûde gelmesine pek çok yardım etmiştir.

Âşık tarzı ne demektir? Yanlış bir telâkkiye yer bırakmamak için hemen şu ciheti tasrih edelim ki, daha XIV-XVI. asırlarda da Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde sazşâirleri vardı; araştırmalarımızı diğer Türk memleketlerine ve daha eski asırlara kadar genişletecek olursak, Müslümanlığın zuhurundan evvel Asya'da kurulmuş eski Türk imparatorluklarında da bu şâir çalgıcılara tesâdüf ederiz. Ancak, biz âşık edebiyatı dediğimiz zaman sadece, XVI-XX. hattâ XVII-XX. asırlar esnasında Anadolu'da yetişen ve oldukça mebzûl eserleri ve edebî an'aneleri zamanımıza kadar devam edip gelen sazşâirlerine mahsûs şiir

tazını kasdetmekteyiz. Daha eski sazşâirlerine âit olarak bundan önceki devirlerden kalan edebî metinler yok denecek kadar az olduğu için, o hususta, metinlere dayanan müsbet ve tarihî mahiyette edebî izahlara *girişmeğe imkân yoktur. bu menşe'ler mes'elesi* hakkında bu kısımda, edebî-sosyoloji bilgilerinin neticelerine ve Türk edebiyatının umumî tekâmülü hakkındaki tetkiklerimize dayanarak, tarihî esaslara müstenid, oldukça kuvvetli faraziyeler ileri sürmekle iktifa edeceğiz.

Türk edebiyatını, "eski ve yeni bütün Türk şûbelerini göz önünde bulundurarak mukayeseli bir sûrette ve bir bütün şeklinde tetkik etmek" lüzûmunu kırk sene önce ilk defa ortaya atan bir adamın hattâ sâdece Osmanlı edebiyatına mahsûs mes'elelerden bahsederken bile, üzerinde dâima çok kıskanç davrandığı bu prensipten ayrılması, elbette tasavvur olunamaz; lâkin, asıl mevzuumuzu teşkil eden ve üzerinde uzun uzun durulan mes'ele, Osmanlı imparatorluğu memleketlerinde yetişen sazşâirleri ve bilhassa onların vücûde getirdikleri-bizim kısaca Âşık tarzı, Âşık edebiyatı dediğimiz-belli kaidelere, kalıplara, belli ideolojiye bağlı, hususî-oldukça zengin-şiir tarzıdır.

Âşık tarzının asıl Halk edebiyatı'ndan ayrıldığı ve onu terkib eden başlıca unsurlar: Yukarıdan beri verdiğimiz izahat, Âşık tarzının, Osmanlı imparatorluğundaki şehirlerde teşekkül ettiğini anlatmıştır. Galiba XVI.asırda inkişâfa başlayarak, XVII. asrın son yarısında artık iyice teekkül etmiş olan âşık tarzının sonraki tekâmül safhalarını ve *merkezden muhîte yâni şehir ve kasabalardan köylere ve göçebe aşiretler* arasına doğru icrâ ettiği tesiri ileriki bölümlerde bütün teferruatiyle göreceğiz. Burada şimdilik onun tarihî teşekkülünü ve bu san'at şeklini vücûda getiren başlıca unsurların menşe' ve mahiyetlerini kısaca izah ederek, böylece, Âşık tarzının umumî karakterlerini ve hakikî hüviyetlerini kavramak imkânını hazırlamak istiyoruz.

Her şeyden önce şu ciheti tebârüz ettirmek lâzımdır. Âsık tarzı, birçoklarının hâlâ zannettikleri gibi, bir halk san'atı değildir; doğrudan doğruya folklor-yâni halkbilgisi-denilen disiplinin tetkik sahasına giren anonim halk edebiyatı ile Âşık edebiyatını mahiyetleri bakımından birbirlerinden ayırmak lâzımdır. Bu mes'eleler hakkında daha 1914-1915'de neşrettiğim muhtelif yazılarda, bu lüzûmu gayet açık olarak gösterdiğim gibi, sonraki yazılarımızda da, fırsat düştükçe, bu ayırma lüzûmu hakkında ısrar etmiştim, Bütün bunlara rağmen, bu mevzua âit yazılan birçok yazılarda, Âşık edebiyatının mâhiyetini iyice kavrayamamak yüzünden, bunların birbirine karıştırıldığını ve hattâ bâzı muharrirler tarafından buna karşı haklı itirazlarda bulunulduğunu görmekteyiz. Âşık ve Âşık tarzı hakkında yukarıda verilen ve

onların bilhassa içinde inkişâf ettikleri içtimâî muhitleri gösteren umumî izahat, bu noktayı lâyıkıyle aydınlatmıştır sanıyorum. Büyük şehir ve *kasabalardan uzak* köylere ve aşiretler arasına, büyüklerin, ve zenginlerin saray ve konaklarından tekkelere, kahvehânelere, asker kışlalarına, sınır kalelerine kadar muhtelif içtimâî muhitlere yayılan ve kendisine dinletici zümreleri temin eden Âşık edebiyatı ve mûsikîsi yaptığı içtimâî vazifenin muhtelif cepheli olmasından da kolaylıkla anlaşılabilir ki, *türlü menşe'lerden gelme-yalnız* edebî değil, aynı zamanda müzikal-muhtelif san'at unsurlarının birleşip kaynaşmasından vücûda gelmiş kendisine mahsûs yeni karakterlere mâlik yeni bir terkiptir.

Âşık tarzında eski Halk Edebiyatı unsurları: Bu yeni terkibi vücûde getiren muhtelif unsurlar arasında, en başta eski Türk halk edebiyatı ve *halk mûsikîsi unsurlarını* zikretmek icap eder. Bir defa Âşık tarzında müzikle şiirin birbirini tamamlayıcı mâhiyette devam etmesi, asıl halk edebiyatının-çok eski bir geçmişten gelen-değişmez bir karetterinin devamını göstermek bakımından çok mânâlıdır.

Metrik bakımından da Âşık tarzında halk edebiyatının büyük tesiri göze çarpar: *evvelâ hece vezni, bütün Türk şûbelerinin halk şiirinde* olduğu gibi, Âşık şiirinde de hâkimdir. Gerçi, biraz aşağıda izah edeceğimiz gibi XVII. asırda, bilhassa ikinci yarısından başlayarak, arûz vezninin de Aşıklar tarafından kullanıldığını biliyoruz; fakat buna rağmen, Klâsik şâirlerin parmak hesabı diye küçültüp hakir gördükleri millî vezin *dâima hâkimiyetini muhafaza etmiştir. Kafiye hususunda* da, Âşıklar, klâsik şiir nazariyecilerinin fikirlerine değil, eski halk edebiyatı an'anelerine uymuşlar, yarım kafiyeleri uygun görmüşlerdir. Nazım şekillerinde yine aynı tesiri görüyoruz. Türkü, türkmânî, varsağı, ezgi, deyiş, kayabaşı, üçleme gibi sırf müzik bakımından verilen ve bazıları bu havaların *etnik menşe'ini gösteren şekiller, sonra, koşma,* mani gibi diğer şekiller hep bunu kuvvetlendirmektedir. İleride bu şekillerden ayrı ayrı bahsederken, bu cihetleri gerek edebî, gerek tarihî bakımlardan etrafıyla izah edeceğiz. Şekle ve mânaya âit edebî san'atlar bakımından da Âşık tarzında yine kuvvetli halk edebiyatı unsurlarını bulmaktayız: *Âşık edebiyatının, allitération, cinaslar, teşhis ve* intak, münâzara, ata sözleri kullanmak gibi, bir çok hususuyetleri, muhtelif Türk şûbelerinin halk edebiyatlarında eskiden beri vardır. Umumiyetle ifâde tarzında pek çok mecazlarda, lisan ve üslûpta eski halk edebiyatından gelen bir takım hususiyetleri, Âşık tarzı mahsûllerinde açıkça görmekteyiz.

XVI. asırda ve XVII. asrın ilk yarısında yetişen Âşıklarda, bu halk edebiyatı unsurlarının daha kuvvetli, daha göze çarpar mâhiyette ol-

duğu muhakkaktır. Eski Oğuz kabileleri arasında İslâmiyetin kabûlünden önce ve sonra gördüğümüz ozan adlı saz şâiri tipinin, yavaş yavaş, türlü türlü içtimâî âmillerin tesiri altında nasıl değiştiğini ve o tipin yerine şarkî ve garbî Anadolu'nun büyük şehir ve kasabalarında Âşık tipinin yer aldığını, sonraki bahislerde bütün tafsilâtıyle göreceğiz. Bu bakımdan Âşık edebiyatında eski Ozan'lara mahsus edebî an'anelerden bir çoğunun-tabiî muhitin ve zamanın icaplarına göre az veya çok bazı değişikliklere uğramakla beraber-devam etmesi, içtimâî bir zarurettir. Ancak, XVII.asrın ilk yarısında, bilhassa Gevherî ve Âşık Ömer'den sonra, bu eski halk edebiyatı ve halk müziği unsurlarının zayıfladığını, azaldığını, şimdi bahsedeceğimiz, diğer unsurların yâni tekke edebiyatı ve klâsik edebiyat unsurlarının-ise kuvvetlendiğini göreceğiz.

Âşık tarzında Tekke Edebiyatı unsurları: Âşık tarzını vücûda getiren unsurlardan bir kısmı da, XIII-XVI. asırlar arasında Türk memleketlerinin her tarafında büyük inkişâf gösteren tasavvuf tarikatlarına âit tekkelerdeki-az çok popüler mâhiyette-Türk edebiyatından geçmiş unsurlardır. Mensuplarını topladıkları içtimâî muhitlere göre, bunlardan bâzıları daha ziyade şehir ve kasaba tarikatı olarak, bazıları ise köy ve aşîret tarikati olarak vasıflandırılabilirler. Göçebe Türkmenler arasında, bu tarikatlerden bazılarının-faaliyet çevrelerinin maddî ve mânevî şartlarına uymak mecburiyetiyle-büyük değişiklikler gösterdikleri, meselâ şehirlerde hükûmetin dinî siyasetine uyarak Ortodoks yâni Sünnî akidelerine uygun-bir mahiyet gösterdikleri hâlde aşîretler arasında tamamiyle Heteredoks yâni müslümanlık akidelerinden uzaklaşmış-bir hüviyet alarak dinî zümreler teşkil eyledikleri malûmdur. Türklerin dinî tarihine âit bir çok yazılarımda etrafıyla izâh etmiş olduğum hâdiseler hakkında burada en küçük bir istitrada bile kalkışmayacağım. Bilhassa Anadolu'nun, XIII. asrından başlayarak XVII. asır başlarına kadar çok mühim tarikat faaliyetlerine ve hareketlerine sahne olduğu ve Rumeli futûhatından sonra bu faaliyetlerin Balkanlar'a da yayıldığı bilinmektedir. Yesevî, Kalenderî, Babaî, Edhemî, Şemsî, Câmî, Bektaşî gibi daha çok heretedoks bir mahiyet gösteren tarikatlarla, Mevlevî, İshâkî, Kâdirî, Halvetî gibi tarîkatların, Osmanlı İmparatorluğu'nun her sahasında, her sınıf halk arasında tasavvuf akidelerini yaymak hususunda büyük rolleri olmuştur. Propagandalarını köy ve aşîret çevrelerinde daha fazla bir kuvvet ve başarı ile yayan heteredoks tarîkatlarda daha XII. asırdan başlayarak, Türk dili ve hece vezni ve Türk halk edebiyatı örneklerine uygun bir şekilde yeni bir şiir nev'i vücûda gelmişti.Orta-Asya'da Ahmed Yesevî ile başlayan bu tek-

ke edebiyatı, XIII.XIV. asırlarda Anadolu'da büyük bir inkişâf göstermiş ve bilhassa büyük mutasavvif şâir Yunus Emre'den sonra kuvvetli bir mânevî nüfuz kazanarak, Ortodoks tarikatlere mensup derviş şâirler tarafından o tarzda şiirler yazılmıştır; maamafih bu şiir tarzında en ziyade heteredoks tarikatler arasında inkişâf ettiği ve bedîî kıymet *bakımından en orjinal, en kuvvetli mümessillerini-Kaygusuz Abdal, Hatâyî,* Pîr Sultan Abdal gibi-Bektaşîler ve Kızılbaşlar arasında bulduğu muhakkaktır.

Dil, vezin, nazım şekilleri ve hususiyetleri, ifâde tarzı bakımlarından Türk halk edebiyatı'nın birçok unsurlarını almış olan bu tekke edebiyatı, ideoloji itibariyle, doğrudan doğruya klâsik İslâm kültürüne *bağlıdır. Âşık Yunus sâde bir dille ifade ettiği fikirler, meselâ Mevlâ*nâ'nın Farsça şiirlerindeki fikirlerden başka bir şey değildir: Her ikisi de, neoplatonizm (yeni eflâtunculuk) felsefesinin İslâm mutasavvıfları arasında doğurduğu panteizm idealist mesleğinin prensiplerine bağlı kalmışlardır. Bu fikirlerin ya medresede İslâm felsefesini tahsil edenler, yâhut bir tasavvuf tarikatine intisap ederek, yıllarca tekke muhiti içinde dervişlik yolunun erkân ve âdabını öğrenenler *lâyıkıyle anlayabilirler*. İşte bu ikinci kısım insanlar arasında, ümmî oldukları hâlde, tasavvuf felsefesinin bütün inceliklerini öğrenmiş olanlar pek çoktu. Her tarikat mensupları, kendi mesleklerinin propagandasını mümkün olduğu kadar geniş bir nisbette yapmak için imkân derecesinde sâde bir dille ve halk edebiyatı an'anelerine uygun eserler yazıyorlardı. Her tarikatın edebî mahsulleri, kendilerine mahsus erkân ve âdabı ve kendi velilerinin menkıbelerini terennüm eden hususî birer propaganda vasıtası idi; fakat, ister Ortodoks, ister Heteredoks, bütün tarikatların bir takım müşterek ve umumî felsefi-ahlâkî prensipleri, evliya menkibelerine âit müşterek an'aneleri vardı ki, işte bu müşterek telâkkiler, şehirlerden köylere ve aşîretlere kadar memleketin bütün çevrelerinde her türlü tasavvuf propagandalarını kolaylıkla karşılayacak psikolojik bir vaziyet yaratmakta idi. Bütün bu âmillerin tesiri altında muhtelif halk tabakaları arasına yayılmış olan tekke edebiyatının bu popüler mahsullerinden başka, bir de arûz ile ve klâsik şiir kaidelerine uygun olarak vücûde getirilmiş yüksek sınıfa mahsus bir kısım tekke edebiyatı mahsulleri daha varsa da, bunun mevzuumuzla yakın bir alâkası yoktur.

İşte, mâhiyetini ve tekâmülü üzerinde müessir olan içtimâî şartları en umumi tarzda hülâsaya çalıştığımız bu tekke edebiyatından geçen muhtelif unsurlar, Âşık tarzının teşekkülü üzerinde âmil olmuştur: Meselâ XVI. asırdan sonra sazşâirleri için artık umumîyetle Âşık

kelimesinin kullanılması ve eski oğuz şâir-çalgıcılarına verilen ozan tabirinin ancak *tezyif ve tehzil ifâde etmesi* tekke edebiyatının tesiri altında olmuştur; Çünkü mutasavvıf şâirler, daha XIII. asırdan beri, kendilerini diğer şâirlerden ayırmak ve bu suretle ilham kaynaklarının kudsî ve ilâhi mâhiyetini göstermek için Âşık ünvanını kullanıyorlar, beşeri ve dünyevî ihtirasları terennüm edenlere verilen şâir ünvanını kabûl etmiyorlardı. Türkçe yazan tekke şâirlerinin kendi manzûmelerine şiir demeyerek ilâhî, nefes adını vermeleri de, hep bu düşüncenin mahsûlüdür. XVI-XVIII. asırlarda, maddi ve mânevi kültür seviyesi yükselmiş tekkelerin yaydığı tasavvuf havasıyla dolmuş , büyük şehirlerde yetişen sazşairleri, iptidâi köy ve aşiret çevrelerinde yetişen eski seleflerinin taşıdığı ozan adını elbette kabûl edemezlerdi. Binaenaleyh, kendilerine yabancı saymadıkları mutasavvuf şâirler arasında zaten kullanılmakta olan Âşık ünvanını kullanmaya başladılar. Esâsen bu sazşâirleri, o devrin umumi modasından ayrılmayarak, mutlaka birer tarîkate mensup bulunuyorlardı. Bilhassa askeri sınıflar arasından yetişen âşıklar, umumiyetle Bektaşı idiler. XVI-XVII. asırlarda Bektaşilik'in ve Bektaşi tekkelerinin bütün imparatorluk memleketlerinde, büyük askeri ve iktisadi merkezlerden, ıssız dağ başlarına kadar nasıl kuvvetle yayıldığını düşünürsek, bunu daha iyi anlarız. Bu asırlarda birtakım âşıkların isimlerinin başında kul lâkabını kullanmaları da meselâ Kul Mehmed gibi, yine tasavvuf ve bilhassa Bektaşilik tesiriyledir: Çünkü Yesevi, Nakşıbendî ve Bektâşı âirlerinin ekseriyetle bu kul lâkabını kullandıklarını biliyoruz. Âşık tarzının tekke edebiyatından aldığı unsurlar en ziyade tasavvuf felsefesine ve ahlâkına âit bir takım umumi telâkkilerle, *Hallac-ı Mansûr ve Nesimi gibi facialı âkibetleri* umumi muhayyiye üzerinde derin izler bırakmış, büyük velilere ait menkıbelerden ibaret gibidir. Maamafih klâsik şiir üzerinde tasavvuf tesiri nasıl sathi kalmışsa, âşık tarzı üzerinde tekke edebiyatı tesiri de çok dışta, zayıf bir boya mahiyetinde kalmış, onun asıl ruhuna, girememiş, *lâdini mâhiyetini bozamamış, hayatın her günkü hâdiselerine karşı o*lan derin ve samimi alâkasını kesmemiştir.

Âşık tarzında Klâsik Edebiyat unsurları: Âşık tarzının teşekkül ettiği XVI-XVII. asırlar, Türk klasik edebiyatının en yüksek inkişâf derecesine vardığı, asırlarca örnek olarak kullandığı İran edebiyatına karşı beraberlik ve hattâ üstünlük dâvasına kalkacak kadar şuurlandığı bir devirdir. İmparatorluğun büyük merkezlerinde, şehir ve kasabalarında, yalnız yüksek sınıf değil, orta halk tabakaları bile bu edebiyatın

bir takım mahsûllerine yabancı kalmıyorlardı: Daha XIII-XV. asırlar arasında bu edebiyatın az çok popüler mâhiyette manzûm eserleriyle-meselâ Âşık Paşa'nın **Garip-nâme**'si, Süleyman Çelebi'nin **Mevlid**'i, Yazıcı Oğlu'nun **Muhammediye**'si gibi-birçok tanınmış şâirlerin nisbeten sâde, hattâ terkipsiz bir dille yazdıkları gazeller ve murabbalarla ünsiyet kazanmış umumî toplantılarda onları dinlemeye alışmış olan şehir halkı, hele sonraki asırlarda, bu edebiyata hiç yabancı değildi. Meddahlar, kıssahanlar, şehnâmeciler, umumî yerlerde, İslâm tarihinin ve İran destanının kahramanlarına âit hikâyeler ve şiirler okuyorlar, klâsik musikî kaidelerine göre bestelenen gazel ve murabbalar, eğlence meclislerinde, düğünlerde, toplantılarda terennüm olunuyor, şehir ve kasaba halkının dillerinde dolaşıyordu. **Veys ü Râmin, Varka ve Gülşâh**, *bilhassa* **Leylâ ve Mecnûn, Ferhâd ile Şirin** *gibi* İran romanları, şehirlerde halk arasında pek yayılmıştı. Klâsik İslâm kültürünün ve klâsik edebiyatın büyük Osmanlı merkezlerindeki bu kuvvetli tezâhürleri aynı içtimaî ve edebî muhitlerin yarattığı Âşık tarzı *üzerinde şüphesiz tesirli olacak, ona birçok unsurlar verecekti.*

Hakikaten, Âşık tarzının teşekküle başladığı XVI. asır sonlarından beri, gerek dış unsurlar, yâni vezin ve şekil bakımından gerek iç unsurlar yâni mefhumlar, mecâzlar, dil, üslûp bakımından, bu klâsik şiir *tesirinin daima daha kuvvetlenerek kendini gösterdiğini ve XIX. asrın* ikinci yarısından evvel bunun artık son haddine geldiğini açıkça görüyoruz. Arûz vezninin hece veznine çok yaklaşan ve kullanılması, nisbeten kolay olan-meselâ fâilâtün fâilâtün fâilün veya mefâilün mefâi*lün mefâilün veyahut mef'ûlü mefâilü mefâilü* feûlün gibi-cüzleri, XVII-XIX. asır âşıkları tarafından sık sık kullanılmıştır. Klâsik nazım şekillerinden gazel, murabba', müstezad, muhammes (beşlik), müseddes (altılık) ve bilhassa bunlardan ilk ikisi âşıklar arasında büyük bir rağbet buldu. Gazellerin eskidenberi bestelenerek klâsik mûsikî fasıllarında terennüm edilmesi, bu şeklin âşık tarzına girmesinde âmil olmuştur. Murabbalara gelince, bunlar, hece vezninin-bestelerine göre türkü, türkmânî v.s. gibi türlü adlar alan- dörtlüklerinin tesiri altında, daha XIV. asırdan beri klâsik Türk şiirinde büyük bir yer tutmuştu ve bestelenmeye mahsus manzûmeler hemen hemen umumiyetle bu şekilde yazılıyordu: XIV-XVI. asır metinlerinde murabba' bağlamak tâbirinin dâima "Türkü bestelemek" mânasında kullanılması bunu açıkça gösterebilir. Bu asırlardaki şâirlerin gazel ve murabba'larında kabil olduğu kadar sâde bir dil kullanmaları da bunların "bestelenip halk ara-

sında terennüm edilmek'' maksadiyle yazıldığını anlatan bir işarettir. Görülüyor ki, Âşık tarzına geçen klâsik şiir unsurları, klâsik şiirin esâsen ''geniş halk kitlesine en yakın bulunan, umumî zevki en fazla okşayan'' unsurlarıdır.

Saz şâirleri, ayrıca, klâsik şâirler arasında bilhassa XV. asırdan sonra yayılan ebced hesabı ile tarih düşürmek an 'anesini de almışlarsa da, bu Âşıklar arasında o kadar yayılmamış dar bir dairede kalmıştır. Buna karşılık XVI. asır klâsik şâirleri arasında çok büyük bir rağbet kazanmış olan ve o devir edebî bilgileri arasında hususî bir yer tutan muamma ve lûgaz sonraki asırlarda âşıklar arasında çok yayıldı; bilhassa XIX. asırda- hattâ, büyük bir ihtimalle XVIII. asırda da-Âşık fasıllarında muamma asmak, şaşmaz bir kaide halinde yerleşmiştir. Ancak, klâsik şiirde birbirinden tamamiyle ayrı olan bu iki san'at, muamma ve lûgaz, Âşık şiirinde birbirinden ayrılmış ve birbiriyle karışık olarak muamma ismi altında devam etmiştir. Bütün milletler gibi, Türkler arasında da halk kitlesi içinde dâima mevcut olan bilmece ve karşılıklı bilmece söyleşmek an'anesi edebiyatta san'atların meydana gelmesinde nasıl tesirli olmuşsa, bunların sonradan âşık tarzına geçmesinde de aynı suretle âmil olmuştur.

Klâsik edebiyatın âşık tarzı üzerindeki tesiri yalnız ona bazı dış unsurlar vermekten ibaret kalmadı: Bu tarzı teşkil eden iç unsurlardan büyük bir kısmının da yine klâsik edebiyattan geçtiğini açıkça görüyoruz. Diğer bir ifâde ile, klâsik edebiyat unsurlarının yalnız şekilde değil esasda da kuvvetle kendini hissettirdiğini söyleyebiliriz. Klâsik edebiyatta hâkim olan ideoloji, Âşık tarzında da XVII. asırdan XX. asra kadar gittikçe artmak suretiyle, büyük bir mikyasta hâkim olmuştur. Âşıkların yalnız aruz ile yazdıkları şiirlerde değil, hece vezni ile yazdıkları manzûmelerde bile, klâsik edebiyattan geçen basma kalıp mecazlara, muayyen mefhumlara, İslâm tarihinden ve İran mitolojisinden gelen kahramanlara ve lejander yahut mittik motiflere sık sık tesadüf olunmaktadır.

Âşıkların edebî terbiyelerine, çevrelerine, zamanlarına, rûhî temâyüllerine göre, bu klâsik edebiyat unsurlarının nisbeti azalır veya çoğalır; fakat Âşık tarzının umumî tekâmülünü göz önüne alırsak, bu unsurların gittikçe arttığını görürüz. Fuzûlî'nin çok kuvvetli tesiri altında kalan Gevherî ve Âşık Ömer'den sonra, XVIII. XIX.asırlarda şehir muhitlerinde yetişen âşıklar ve bilhassa XIX. asrın büyük saz şâirleri, klâsik edebiyatın mânevî çekiciliği altında, bu unsurların devamlı olarak artmasına sebep olmuşlardır. Klâsik şiirde Nedim, Enderunlu

Fâzıl, Vâsıf gibi mühim mümessiller bulan mahallileşme cereyanlarının kuvvetlenmesine ve büyük şehirler halkı arasında az çok yayılmasına karşılık Âşık tarzı da eski halk edebiyatı unsurlarını atmak ve klâsik şiir unsurlarını çoğaltmak sûretiyle ona yaklaşmaya çalışıyordu.

Bu mes'eleler hakkında burada fazla tafsilâta girişmek istemiyoruz. Yalnız kısaca şu ciheti belirtelim ki, klâsik edebiyattan Âşık tarzına geçen unsurlar, bu yeni terkip içinde bozuk, mütereddî bir şekil almış ve çoğaldıkça eski halk edebiyatı unsurlarını atmak sûretiyle onun tabiîliğini, lirizmini, mücerred tasvirlerini, bir kelime ile canlı ve orjinal taraftarlarını gittikçe bozmuş, azaltmış, klâsik şiirin mefhumculuğunu Âşık tarzına da sokarak, onu da belli örneklerin taklidiyle meşgûl, kemikleşmiş ve cansız bir san'at hâline getirmek sûretiyle gerilemeğe uğratmıştır. Aşağıda bu soysuzlaşmanın içtimâî sebepleri Âşık tarzının tarihi tekâmülü içinde daha açık olarak gösterilecek bu san'atın bilhassa XIX. asırda büyük merkezlerdeki semâî kahvelerinde aldığı soysuzlaşmış şekil tafsilâtıyle anlatılacaktır.

Mahdud bir Zümre Edebiyatı değil, muhtelif zümreler arasında müşterek bir edebiyat mahiyetinde olan Âşık tarzı: Şimdiye kadar verilen umumî bilgiler açıkça göstermiştir ki, Âşık tarzı, yalnız bir içtimaî sınıfa veya dinî taifeye ait hususî bir zümre edebiyatı değil, birbirinden farklı muhtelif çerçevelere, hayat ve geçim şartları ayrı muhtelif gruplara, muhtelif tarikat ve meslek mensuplarına, fikir ve zevk seviyeleri birbirinden çok farklı insanlara hitâbeden, muhtelif zümreler arasında müşterek bir edebiyattır. Asıl inkişâfını, büyük şehir ve kasabaların küçük burjuvazi denilen orta sınıfı arasında göstermekle beraber, köylere ve aşiretler arasına kadar yayılan bu edebiyatın, asıl halk edebiyatı ile yüksek sınıfa mahsus klâsik edebiyat arasında mutavassıt bir mâhiyet almasının sebeplerini ve bunu vücûda getiren muhtelif edebî ve ideolojik unsurları yukarıda izah etmiştik.

Ortaçağ İslâm medeniyetinin imparatorluk devrindeki Osmanlı kültürünün mahsûlü olan Âşık tarzı, XVI. asır sonlarından başlayarak, XVIII. asır başlarına kadar, muhtelif menşe'lerden gelen muhtelif edebî ve fikri unsurların kaynaşmasından hâsıl olmuş yeni bir terkib idi XVIII asırdan XIX. asrın ikinci yarısına kadar geçirdiği edebî tekâmülü, şematik bir tarzda izah için eski halk edebiyatı unsurlarının yerini gittikçe klâsik şiir unsurlarının bozulmuş, tereddiye uğramış bir şekilde alınmış olduğunu söyleyebiliriz.

İlk safhalarında halk edebiyatı unsurlarını daha açık bir şekilde gös-

terdiği halde, sonraları bu hüviyetini kaybederek, klâsik edebiyatın çok fena bir taklidi mahiyetini alan bu küçük burjuvazi edebiyatı tıpkı klâsik edebiyat gibi, tekkeye, medreseye, daha açık bir ifade ile, Ortaçağ İslâm ideolojisini yaşatan eski müesseselere dayanıyordu. Eski bir iktisâdi ve içtimâî nizamın yarattığı bu müesseseler, temsil ettikleri Ortaçağ ideolojisi ile beraber, Tanzimattan sonra hayat kabiliyetlerini yavaş yavaş kaybetmeye başlayarak, içtimaî atâlet kanununun tesiriyle, sâdece bir kalıntı halinde Cumhuriyet devrinin son inkılâplarına kadar sürüklendiler. İşte XIX. asrın ikinci yarısında Âşık tarzı dediğimiz edebiyat da klâsik edebiyatla beraber, cemiyet yapısının bu devamlı değişmeleri ile âhenkli olarak gerilemeye, soysuzlaşmaya başladı; Sultan Abdülâziz zamanında Bektaşî tekkelerinin yeniden açılmasını da intac eden kısa bir irtica devresinde geçici bir inkişaf göstermeye çalıştıysa da, içtimâî ve iktisâdî zaruretlerle devamlı olarak değişen içtimâî bünye, ölüme mahkûm olan eski ideolojinin ve onun yarattığı eski san'at şekillerinin dirilmesine imkân bırakmıyordu. Büyük merkezlerde Âşık kahvelerinin yerini tutmaya çalışan semaî kahveleri, esasen bozulmuş, soysuzlaşmış ve eski müşterek mâhiyetini kaybederek, dar bir zümre edebiyatı karakterini almaya yüz tutmuş olan Âşık tarzının mukadder âkıbetine mani olamadı ve üç buçuk asır kadar süren bir hayattan sonra, eski klâsik şiir ve tekke şiiri gibi, Âşık tarzı dediğimiz-kendi nev'inde âdeta klâsikleşmiş olan-bu Ortaçağ edebiyatı da ihtişamlı Osmanlı imparatorluğunun sair müesseseleriyle beraber, geçmişe karıştı.

Âşık tarzının tarihi ve bedîî kıymeti: Ne gibi âmillerin tesiri altında, nasıl teşekkül ettiğini, umumi karakterlerini, tarihi tekâmülünün ana hatlarını, eski Osmanlı cemiyetinin içtimâî şartları dairesinde izah ettiğimiz Âşık tarzı, bugün artık geçmişe karışmış olmakla beraber, bize bıraktığı oldukça zengin mahsuller, edebi servetimizin mühüm bir parçasını teşkil etmektedir. Bu bakımdan, Osmanlı Türklerinin mânevî kültür tarihini tetkik ederken, Osmanlı Türk edebiyatının bu hususî şubesini asla ihmâl etmemek, sâde edebî tarih değil, içtimâî tarih araştırmalarının bütünlüğü için de bir zarurettir.

Dört asra yakın, Osmanlı imparatorluğunun geniş memleketlerinde, muhtelif halk tabakaları arasında yaşayan, saraylarda, vezir dairelerinde, asker ocaklarında, sınır kalelerinde, kahvehane ve bozahanelerde, panayırlarda, köylerde ve göçebeler arasında zevk ve heyecanla dinlenen bu edebiyat, birbirinden çok farklı menşelerden gelen

muhtelif unsurlardan terekküp eden muhtelif ve çeşitli mâhiyetiyle imparatorluğun aynı mâhiyetteki içtimâî yapısını ve manevî havasını, büyük bir kuvvetle aksettirmektedir; büyük tarihi hâdiseler karşısında halk kitlesinin birdenbire coşup kabaran sevinçlerini ve ümitsizliklerini, büyük şahsiyetler hakkındaki sevgilerini veya nefretlerini terennüm eden ve o hâdiseleri safvetle hikâye eden birtakım destanlar ve türküler vardır ki dar mânasıyla tarihi bir vesika mahiyetini gösterir; fakat yalnız bunlar değil, bu edebiyatın bütün mahsûlleri, imparatorluk halkının muhtelif devirlerinde, muhtelif içtimâî sınıfların psikolojilerini doğrudan doğruya bize anlatan canlı şahitlerdir. Bunlar sair tarihi vesikalar kabilinden sadece "geçmiş bir hayatın izleri" sayılamaz. Bilakis bütün san'at eserleri gibi, bizi eski Osmanlı cemiyetinin zevkleri, heyecanları, ihtirasları, düşünceleriyle karşı karşıya getiren, bizim de o manevî hava içinde *yaşamamıza imkân veren hayat parçalarıdır*. Eski Osmanlı cemiyetinin muhtelif içtimâî sınıflar arasındaki benzeyiş ve ayrılış noktalarını ve bunun sebeplerini, onların birbirleriyle *münasebet ve alâkalarını, hayat dinamizminin bu muhtelif tabakalar* arasında yarattığı karşılıklı hulül ve nüfuzları, hülâsa edebiyat, hatta daha geniş bir ifade ile manevî kültür tarihimizin birçok esaslı mes'elelerini, ancak bu Âşık tarzının sağlam usullerle tedkiki sayesinde öğrenmek mümkün olacaktır. Yalnız edebiyat tarihi, değil edebî sosyoloji bakımından da, klâsik edebiyat mahsullerinden çok daha geniş bir çevreye yayılmış olan bu Âşık edebiyatının büyük bir ehemmiyeti vardır ve ancak bunun bilinmesi sayesindedir ki, klâsik edebiyatın tarihini içinde doğduğu geniş ve şümullü içtimâî muhit çerçevesi içinde bugünkü tarih telâkkilerine uygun olarak tedkik imkânı elde edilecektir.

Sırf edebi-yani bedii-bakımdan da Âşık edebiyatı mahsullerinin kıymeti küçük görülmemelidir. Hakim karakterleri itibariyle daha çok, küçük burjuvazi çevresinde inkişaf ettiği pek açık olan bu edebiyatın hakiki mahiyetini anlamayarak, bunu folklorik bir mânada, asıl Türk halk edebiyatı sanan bazı yazıcılar, bunları "Türk milli zevkinin yabancı tesirler altında kalmamış saf ve orjinal mahsulleri" olarak tasavvur ediyorlar. *XVIII. asır Alman nazariyecilerinin XIX. asırda milli destanların* tedkikinde büyük bir ehemmiyet kazanan romantik telâkkilerinden mülhem bu yanlış düşünce, tamamiyle bir tarafa bırakılmalıdır. *Herder'in halk türküsü hakkındaki mütalâalarından beri bu hu*susta hâlâ devam eden münakaşaları, milli destanların ne bakımdan müşterek ve ne bakımdan ferdi mahiyette olduğu hakkında daima ta-

zelenen türlü görüş tarzlarını burada tekrarlamaya lüzum yoktur. Yukarıdan beri verdiğimiz kısa ve toplu bilgi, Âşık tarzı mahsullerinin hakiki mahiyetini göstermiştir sanıyorum; fakat, tekâmülünün ilk safhalarında daha büyük nisbette halk edebiyatı unsurlarını içine alan, köy ve aşiret çevrelerinde ise, bu hususiyetleri oldukça uzun bir müddet saklayan bu edebiyat, sonraları başka unsurlarla fazla karışmış olmakla beraber, bilhassa ilk devirlerde, bediî bakımdan, kendine mahsus bir hüviyet göstermektedir;maâmafih Âşık tarzının daha sonraki mahsülleri arasında bile orijinal ve canlı eserler büsbütün yok değildir.

Türk cemiyetinde nasyonalizm cereyanının kuvvetlenmesinden sonra, yeni Türk şiiri üzerinde türlü şekillerde tesirli olan, birçok mahsülleri hâlâ büyük bir okuyucu ve dinleyici kitlesi arasında zevk ve heyecan uyandıran Âşık edebiyatı, bedii bakımdan milli edebiyat servetimizin mühüm bir kısmını teşkil etmekte ve her suretle sistematik ve ilmi bir tedkike layık bulunmaktadır. Hissi ve mübalağlı bir romantizme asla kapılmadan tamamiyle mâkul ve itidalli bir düşünce ile hareket ettiğimiz taktirde de, bunu kuvvet ve kat'iyetle söyleyebiliriz.

Türk Şairleri I, Ankara 1962

KARACA OĞLAN

HAYATI: Anadolu'nun Suriye'ye komşu Cenup vilâyetleri'nde ve Türkmen Oymakları arasında hâlâ eserleri ve menkibeleri yaşayan, şiirlerine XVII. asırdan beri yazılmış eski mecmualarda daima tesadüf edilen bu meşhur halk şâirinin hayatı hakkındaki müsbet bilgilerimiz çok az ve çok şüphelidir. Onun hangi asırda ve nerede yaşadığını bile -dar mânâsiyle- tarihî kaynaklardan değil, kendi eserlerinden ve bâzı edebî kaynaklardan istidlâl edebiliyoruz. Bu istidlâlleri ona âid menkabelerle de karşılaştırmak suretiyle vardığımız neticeler şunlardır:

Türkmenler arasındaki bâzı rivayetlerin daha Abbâsiler zamanına kadar çıkarmak istedikleri Karaca Oğlan, yıllarca önce söylediğim gibi, XVII. asrın ikinci yarısında şöhret kazanmış bir sazşâiridir. Cenup vilâyetlerimizde halk arasında hâlâ yaşayan bâzı rivayetlerde ve bâzı şiirlerde onun Hicrî 1015 (Milâdî 1606)'da doğmuş ve Hicrî 1090 (Milâdî 1679), yahut Hicrî 1100 (Milâdî 1689)'da ölmüş gösterilmesi bunu te'yit etmektedir. Esasen bir manzûmesindeki ''Haleb'i Osmanlı aldı / Dağı taşa katar bir gün'' beyti, evvelce söylemiş olduğum, Halep valisi Abaza Hasan Paşa'nın Hicrî 1068 (Milâdî 1658)'deki isyaniyle ertesi sene istîsâl ve katline bir işaret olduğu gibi,(tafsilâtı **Naîmâ Tarihi**'nde ve **Evliya Çelebi Seyâhatnamesi**'nde) Nemse kralına hitaben ''Ahmed Paşa'nın yer götürmez askerle geldiği'' hakkında yazdığı destan da Köprülü zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine bir telmih gibi telâkki olunmalıdır.

Bunu te'yit eden en kuvvetli delil, Şâirin,eserlerine, XVII. asır saz şâirlerinin manzûmelerini ihtiva eden mecmualarda tesadüf edilmesidir: Bu asrın Kâtibî, Gevherî, Âsık Ömer, Kayıkçı Mustafa, Kul Oğlu, Öksüz Dede, Gedâ Muslu, Gedâyî gibi meşhur sazşâirlerinin eserlerine tesadüf ettiğimiz mecmualarda, Karaca Oğlan'ın şiirlerine de rastgeliyoruz. Âşık Ömer'in **Şairnâme** adlı uzun manzûmesinde, onu da unutmayarak, hakkında:

Karaca Oğlan ise eski meseldir
Ezkisi çığrılır keyfe keseldir
Biz şâir saymayız öyle ozan'ı

tarzında tezyif kâr bir edâ kullanması, Karaca Oğlan'ın XVII. asırda yaşadığına yeni bir delil teşkil edebilir. Bütün bu delillere en kuvvetli ilâve olarak, şâirin eserlerindeki üslûp ve edâ'yı gösterebiliriz: Bir manzûmesinde Köroğlu ile Ayvaz'dan bahsetmesi, birçok manzûmelerinde XVII. asrın yukarıda isimlerini saydığımız meşhûr saz şâirlerinin sarih te'sirlerinin gözükmesi, bu hususta en ufak bir şüpheye bile yer bırakmaz.

Karaca Oğlan'ın nerede doğduğunu kat'î surette söylemek imkânsızdır. Cenup vilâyetlerinde yaşayan muhtelif mahallî rivayetler, bu hususta birbirinden çok farklıdır: Bahçe kazasının Farsak karyesinde hâlâ yaşayan Sâil Oğlu ailesine mensup olduğunu iddia edenler olduğu gibi, Kozan'a bağlı Feke kazasının Gökçe köyünden olduğunu söyleyenler de vardır. Bâzı manzûmelerinde buna muhalif bâzı kayıtlara tesadüf edilmekte ise de, bunların, esasen şâirimize mi âid olduğu, yoksa, ağızdan ağıza tahrif edilerek mi o şekillere girdiği kestirilemez. Barak Türkmenleri, sair bâzı meşhûr halk şâirleri gibi, Karaca Oğlan'ın da kendi aşîretlerine mensup olduğunu iddia ediyorlarsa da, buna pek tabiî, kat'î olarak hükmedilemez. Anadolu'nun Cenup vilâyetleri'nde halk arasında eskidenberi bu kadar büyük şöhret kazanmış türlü türlü menkabeleri teşekkül etmiş bir şâirin, muhtelif memleketler tarafından bu sûretle benimsenmiş olması pek tabiîdir. Hattâ, Kırım'da tesbit edilerek W.Radlof tarafından neşredilen bir menkbenin onu Belgrad'lı olarak göstermesi, belki de bu Kırım rivayetininin Rumeli'den, Tuna boylarından intikal etmiş olmasından ileri gelmektedir.

İşte rivayetlerin bu kararsızlığı ve müsbet bir vesîkanın elde bulunmaması sebebiyle, şairimizin doğduğu yeri tesbitten vazgeçmek îcap ediyor. Fakat, buna mukabil, bir taraftan yerli an'aneler, diğer taraftan, ona isnat edilen manzûmelerde sık sık geçen ve şâirimizin içinde yaşadığı tabiî ve içtimâî muhîti gösteren kayıtlar, tasvirler, mecazlar, onun herhâlde Anadolu'nun göçebe aşîret an'anelerine yabancı olmıyan ve Arap çölleriyle de münasebeti bulunan Cenup vilâyetlerinden yetişmiş olduğunu açıktan açığa meydana koymaktadır: Maraş, Elbistan, Ayintap, İçel, Beylân, Münbüç, Göksun Deresi, Gâvur Dağı, Gündeş Ovası, Afşar köyleri ve yine bu sâhalara âid daha birçok isimler buna açık bir delildir. Dumanlı dağlar, kayalıklardan akan seller, yaylâya çıkan aşîretlerin göçleri, onun şiirlerinde daima zikredilir. Eserlerinde sık sık tesâdüf edilen giyim tâbirleri -yâni mahallî kıyafetler- hâlâ bugün de Kilis ve Ayintap havâlisinde ve Cenup Türkmen aşîretleri arasında kullanılmaktadır.

Karaca Oğlan'ın hayatı hakkında, *menkabelerdeki türlü rivayetlerle*, Esmi Han ve Kara Kız adlı sevgilileriyle geçen aşk mâcerâları istisna edilecek olursa, hiçbir mâlûmatımız yoktur. Yalnız, şiirlerinden istidlâl olunabildiğine göre, çok yaşamış, çok gezmiş, Aydın, Niğde, Bor, Tokat, Ankara, Kayseri, Konya, Karaman, Adana, Diyarbekir, Halep, Mardin, Mısır, Hama, Trablus gibi birçok Osmanlı memleketlerini dolaşmış; Tuna'dan ve Avusturya harplerinden bahsetmesine bakılırsa, galiba Rumeli'de de bulunmuştur. O zamanki sazşâirlerinin serseri hayatı ve şâirimizin uzun zaman yaşadığı *düşünülürse, buna pekâlâ ihtimâl* verilebilir. Maamâfih, Karaca Oğlan mahlâsını taşıyan bütün manzûmelerin mutlaka şâirimize âid olacağını kimse kat'iyetle söyleyemiyeceğinden, bu ihtimâli bir hakikat gibi telâkkiye de imkân yoktur, onun Osmanlı ordusiyle bâzı seferlere iştirâk edip etmediğini de kat'î olarak kestiremeyiz.

Karaca Oğlan'ın Molla Hünkâr -yâni Mevlânâ- dan ve Hacı Bektaş Velî'den bahsetmesine bakarak, onu Mevlevî yahut Bektâşî addetmek *ne kadar yanlış ise, bâzı mecmualarda Hatâyî'ye isnat edilen bir manzumeyi* şâirimize mal ederek ve Pîr Sultan Abdal'a nazîre söylediğini düşünerek Hurûfi ve Kızılbaş olduğunu ileri sürmek de o derece hatalıdır. Tasavvufî düşünceler ve bâtınî akideler, şâirimizin fikir ve ruhunda kuvvetli bir yer tutmamış, muhafazakâr ve umûmî mâhiyette dinî telâkkilerle iktifa etmiştir, sanıyorum: Onuiki İmam'dan ve Hacı Bektaş'tan bahseden manzûmeleri, hiçbir zaman, onun umûmi telâkkilerden ayrıldığına bir delil olamaz.

KOŞMALAR

8

Elâ gözlüm ben bu ilden gideyim
Zülfü perişanım kal melil melil
Kerem et aklından çıkarma beni
Ağla gözyaşını sil melil melil

Yiğin ey sevdiğim sen seni düzet
Karayı bağla da beyazı çöz at
Doldur ver bâdeyi bir dahi uzat
Ayrılık şerbetin ver melil melil

Elvan çiçeklerden sokma başına
Kudret kalemini çekme kaşına
Beni unutursan doyma yaşına
Gez benim aşkımla yâr melil melil

Karaca Oğlan der ki ölüp ölünce
Ben de güzel sevdim kendi hâlimce
Varup gurbet ile vâsıl olunca
Dostlardan haberim al melil melil

9

Çıkıp ücesine seyran ederken
Gördüm ak kuğulu göller perişan
Bir firkat geldi de durdum, ağladım
Öpüp kokladığım güller perişan

Hayal hayal oldu karşımda dağlar
Eşinden ayrılan ah çeker ağlar
Dökülmüş yapraklar bozulmuş bağlar
Bülbülün konduğu dallar perişan

Yıkılmış dilberin mâmur illeri
Susmuş bülbül söyler her dem dilleri
Dağılmış sünbülü, solmuş gülleri
Yüzüne dökülmüş, teller perişan

Karaca Oğlan der ben toy avlamadım
Arap ata binip boylatamadım
Küstürdüm dilberi huylatamadım
Dilberi küstüren diller perişan

10

Elâ gözlerini sevdiğim dilber
Niçün benden böyle şübhelenirsin
Bizlere gelince nâz üstüne nâz
İllere gelince cilvelenirsin

Kışlar arasında böyle yaz olmaz
Her şahinin avladığı baz olmaz
Eğer nâz edersen böyle nâz olmaz
Her zaman darılıp öfkelenirsin

Karaca Oğlan der ki boş yere yorma
Feleğe darılıp sen beni vurma
Vefasız dilberin kahrım çekme
Yazık gönül sana örselenirsin

11

Çukurova bayramlığın giyerken
Çıplaklığın üzerinden soyarken
Şubat ayı kış yelini kovarken
Cennet dense sana yakışır, dağlar

Ağacınız yapraklarla donanır
Taşlarınız bir birliğe inanır
Hep çiçekler bağrınızda göğerir
Pınarınız çağlar, akışır dağlar

Rüzgâr eser, dallarınız atışır
Kuşlarınız birbiriyle ötüşür,
Ören yerler bu bayramdan pek üşür
Sünbül niçin yaslı bakışır, dağlar

Karaca Oğlan size bakar sevinir
Sevinirken kalbi yanar göyünür
Kımıldanır hep derdlerim devinir
Yas ile sevincim yıkışır, dağlar

12

Aman Tanrı'm bana yârim gücenmiş
Beni görse yoldan çıkar yan gider
Gönül suyu gözlerimden akıyor
Ah ettikçe yüreğimden kan gider

Cesedimi göz yaşiyle yusunlar
Mezarımı yol üstüne kosunlar
Gelen, geçen garip ölmüş desinler
Dünya bir yol, gedâ gider, han gider

Ecel eli ömür ipin düğümler
Kıyamettir bana bugün düğünler
Karaca Oğlan döğüş günü bugünler
Kirpikler var gönül ile cenk eder

13

Seherde uğradım bülbül sesine
Ötüşen bülbülü dile getirir
Yiğit olan kimse saklar sırrını
Kötü kalbindekin dile getirir

Yoldaş olma yolun bilmez yolsuza
Komşu olma sözün bilmez densize
Meyil verme edebsize, arsıze
Âkıbet ırzına hiyle getirir

Bir körün gözüne girsem de olmaz
Bir yiğite sırrın versem de olmaz
Bir kötü dilim var irahat durmaz
Kötü dil başına belâ getirir

Karaca Oğlan der ki müşkülüm halde
Garip bülbül konar öter mi dalda
Çokça keramet var şu tatlı dilde
Del(i) olup gideni yola getirir

14

Bülbül ne yatarsın bahar erişti
Ulu sular bulandığı zamandır
Kat kat oldu gül yaprağa katıştı
Gene bülbül kul olduğu zamandır

Gene bahar oldu açıldı güller
Figana başladı gene bülbüller
Başka birhal olup açtı sünbüller
Âşıkların del(i) olduğu zamandır

Gene bülbül bilir gülün hâlinden
Yeter deli oldum yârin elinden
Aşup aşup gelir yaylâ belinden
Yârden bize gel olduğu zamandır

Gene geldi türlü baharlar, bağlar
Bülbül figan edip kamuyu dağlar
Türlü çiçeklerle bezenmiş dağlar
Ulû dağlar yol olduğu zamandır

Karaca Oğlan eydür geçti çağlarım
Meyve vermez oldu gönül bağlarını
Aklıma geldikçe durmaz ağlarım
Gözüm yaşı sel olduğu zamandır

15

Ben bugün yârimden ayrı düşeli
Her günüm bir yıla döndü gidiyor
Gene zindan oldu dünya başıma
Sînem ateşlere yandı gidiyor

Hâyal hayâl oldu şu bizim iller
Dostun bahçesinde açıldı güller
Her seher her sabah öter bülbüller
Aşkı bu serime kondu gidiyor

Aktı dîdem yaşı oldu revane
Bir ateş koyuldu şimdi cihane
Bir selâm iletin bizim gülşene
Hâlim bir Mevlâ'ya kaldı gidiyor

Karaca Oğlan söyler durmam burada
Gül yüzlüm fikrime düştü bu ilde
Gayet fikre daldım gönlüm ak yarde
Gözlerimden kan yaş aktı gidiyor

16

Aşam dedim karlı dağlar başından
Yüce dağlar koç yiğite dağ m(ı) olur
Ağrır bedenlerim sızılar yaram
Bu yarağı çeken yiğit sağ m(ı) olur

Sıra sıra dikemedim söğüdü
Ben başıma viremedim öğüdü
Elleri göğsünde görün yiğidi
Yiğit mağrur gezmek ile bay m(ı) olur

Öğüt verme bana öğüt kâr etmez
O yârin hayâli karşımdan gitmez
Kemendle bağlasam kolum bağ tutmaz
Yârin züllüfünden özge bağ m(ı) olur

Karaca Oğlan der ki fâni dünyadan
Korkmaz mısın haram ile zinadan
Ayırırlar seni anan, babandan
Gurbet ile düşen yiğit sağ m(ı) olur

17

Gider oldum kömür gözlüm elvedâ
Nazlım bize bu illerden göç oldu
Sinin ile zevk-u sâfâ sürdüğüm
Geldi, geçti cümle işler hiç oldu

Ak yâr melil mahzun bakma yüzüme
Bir od düştü yanar tatlı özüme
Dünya zindan görünür gözüme
Nazlım senden ayrılması güç olur

Zâlim felek devre çalmış kalemi
Ah-ü zârim tuttu bütün âlemi
Gurbet ilde eksik etme selâmı
Geçti senden yâr başıma taç oldu

Karaca Oğlan Mevlâ'm yazmış fermanım
Semaya set çekti ah-ü figanım
Lûtf edip ağlatma nazlı gülşanım
Bize bu ayrılık Hak'dan iş oldu

18

Ağlayı ağlayı düştüm yollara
Karışayım boz bulanık sellere
Adı sanı bilinmedik illere
Gitmeyince gönül yârdan ayrılmaz

Âhım kaldı şu gelinin ahdinde
Deremedim güllerini vaktinde
Karanlık gecede kolum altında
Yatmayınca gönül yârdan ayrılmaz

Gözüm kaldı şu kaplanın postunda
Azrail de can almağın kastında
Döne döne teneşirin üstünde
Yunmayınca gönül yârden ayrılmaz

Hadini de Karaca oğlan hadini
Aramazlar gurbet ile gideni
Ak göğsün üstünde çakır dikeni
Bitmeyince gönül yârden ayrılmaz

19

İndim seyran ettim Frengistan'ı
İlleri var bizim ile benzemez
Levin tutmuş gonçeleri açılmış
Gülleri var bizim güle benzemez

Göllerinde kuğuları yüzüşür
Meşesinde sığırları böğrüşür
Güzelleri şarkı söyler çığrışır
Dilleri var bizim dile benzemez

Seyr idüben gelir Karadeniz'i
Kanları yok sarı sarı benizi
Öyün etmiş kara domuz etini
Dinleri var bizim dine benzemez

Akılları yoktur küfre uyarlar
İymanları yoktur cana kıyarlar
Başlarına siyah şapka giyerler
Beyleri var bizim beye benzemez

Karaca Oğlan eydür dosta darılmaz
Hasta oldum hatırcığım sorulmaz
Vatan tutup bu yerlerde kalınmaz
İlleri var, bizim ile benzemez

20

Kulak verdim dört bir yanı dinledim
Arkan sıra gıybet eden çoğimiş
Çok yaşayıp mihnet ile ölmeden
Az yaşayıp devran sürmek yeğ imiş

Tükendi cümbüşüm yoktur gıybetim
Bir yatsıya kaldı benim mühletim
Bilemedim ana baba kıymetin
Arkamızda karlıca bir dağ imiş

Karşıki görünen yapraklı dağlar
Hastanın derdinden ne bilsün dağlar
Her nere vardımsa dertliler ağlar
Aradım cihanı dertsiz yoğ imiş

Her daim böyledir Felek'in işi
Zehirden acıdır engelin aşı
Tırnağın var ise başını kaşı
Kimseden kimseye vefa yoğ imiş

Karaca Oğlan der dünyaya gelmeden
Ben usandım il işine yelmeden
Gurbet ilde padişahlık sürmeden
Vatanında züğürt olmak yeğ imiş

21

Sabah kalktım bir güzele uğradım
Dedim güzel uykuların kaçtı mı
Hayli zaman ilimizden gideli
Senin gönlün başkasına düştü mü

Oturmuş hocalar ismini yazar
Söylemem ağyara değmesin nazar
Giyinmiş kuşanmış serbestçe gezer
Nazlı yârim bâdeleri içti mi

Kaşları benzer de eğri kaleme
El pençe de divan duram selâma
Bilmem ay mı doğdu gün mü âleme
Nazlı yârim düğmelerin çözdü mü

Karaca Oğlan der ki yol büke gelin
Yönümü döndürdüm çığırdım Hakk'a
Ağyarın elinden gül koka koka
Nazlı yârim yaylasına göçtü mü

23

Başı al balalı küçücek gelin
Seherde açılan güle dönmüşsün
Başına takmışsın altın çelengi
Turnadan alınan tele dönmüşsün

Yüce dağ başında sığınlar gezer
Derindin göllerin bahrîler yüzer
Dilin şeker olmuş şerbetten ezer
Altın tas içinde bala dönmüşsün

Sarı çiçek sarvan kurmuş oturur
Türlü çiçeklerle haber yetirir
Cennet-i a'lâdan koku getirir
Ilgıt ılgıt esen yele dönmüşsün

Karaca Oğlan der ki içtim, bulandım
İçip içip aşkın meyinden kandım
Dünyalar başıma yakıldı sandım
Derdini söylemez kula dönmüşsün

24

Nasıl medhedeyim şöyle güzeli
Elinde bergüzâr gül ile oynar
Elma yanak, kiraz dudak, diş sadef
Espir ala gözler mil ile oynar

Cennet'e misâldir göğsünün ağı
Sîneme bastın da ateşten dağı
Korkarım ki yâd il bekler bu bağı
Bülbül eğlencesi gül ile oynar

İnci'den, mercandan beyaz yanağı
Meles gömlek koç yiğidin konağı
Seher vakti ıssız koyma sulağı
Telli yeşil turnam gôl ile oynar

Salavat getirsin cemâlin gören
Bakışın turna da sekişin ceyran
Uğradığın yeri edersin viran
Bülbül has bahçede gül ile oynar

Karaca Oğlan der ki kılayım nazar
Bilezik takmağa kolları güzel
Giyinmiş, kuşanmış sallanır gezer
Gümüş kemer ince bel ile oynar

Türk Sazşairleri II, 1962

ERZURUMLU EMRAH

HAYATI: Emrah'ın hayatından bahsedenlerin hemen hepsi onun Erzurumlu olduğunu söylerler. Kendisi **Dîvân**'ında Erzurum'dan çıktığını bir gazelinin sonundaki,

Ne âşıklar çıkuptur Erzurum'dan lîk Emrâhî
Bu esnada hakikat bezminin üstâdı çıktım

beytiyle açıkça anlattığı için, bunda hiç şüphe yoktur. Şâirin Erzurum'dan Pavi'ye giden yol üzerinde ve Erzurum'a birkaç saatlik mesâfede Tanbura adlı bir köyde doğduğu rivayet ediliyorsa da doğduğu tarih hususunda ihtilâf vardır. Bâzıları Tokatlı Nûrî ile muâsır olduğuna bakarak, 1814, 1819 seneleri arasında, bâzıları da yetmişbeş-seksen yaşında ölmesine göre, 1777-1780 seneleri arasında doğduğunu tahmin ediyorlar. Bu tahminlerin böyle sâdece beş yıllık bir müdded arasına konmasının hiçbir esâsı yoktur. Onun yetmişbeş-seksen yaşlarında vefat ettiği de, galibâ halk rivâyetlerine dayanıyor. Emrah **Dîvânı**'ndaki,

Hubb-ı den Emrâhi müşkil mâcerâdır gâlibâ
Geçti sinnin illiyi bu mâcerâdan geçmedin

beyti, şiirlerinin küçük bir kısmını herhâlde elli yaşından sonra yazmış olduğuna bir delil olabilir. Buna bakarak, onun XVIII. asrın son çeyreğinde doğduğunu söyleyebiliriz.

Emrah'ın bundan sonraki hayatı büyük bir karanlık içindedir. Onun hayatından bahsedenler, vesikaların azlığı karşısında, daha çok halk rivâyetleri'ne dayanıyorlar: Erzurum'da tahsil ve Nakşbendî tarikatine sülûk ettiğini, bir müddet Sivas, Kastamoni, Konya, Niğde taraflarında dolaştıktan sonra Sivas'ta oturduğu ve nihâyet 1840'da Niksar'a giderek hayatının sonuna kadar orada kaldığını söylüyorlar.

Biz, tarihî hakikatle halk rivâyetlerini birbirine karıştırmayarak, sâdece şâirin eserlerinden hayatına dâir alabildiğimiz bilgiyi nakledlyoruz. Şâire âit halk rivâyetleri arasında belki tarihî bir hakikati içine alanlar da vardır; fakat, vesikalarla te'yidine imkân olmıyan o rivâyetleri buraya karıştırmayacağız.

Şâirin, kendi eserlerinde,"Çocukluktan beri felek sillesini yiye yiye üstad olduğunu'' söylemesine rağmen, hayatının, daha ilk zamanlarından başlayarak, felâketlerle, acılarla dolu olduğunu anlamak mümkündür. Rûhundaki şâirlik isti'dâdı -kimbilir nasıl tesâdüflerle- inkişaf ederek sazşâirleri sırasına katıldıktan sonra, bu zümreye mensup ekser Anadolu şâirleri gibi, köyden köye, kasabadan kasabaya dolaşmağa başladı.

Onun -bu asrın, hattâ XVIII. asrın hemen bütün âşıkları gibi- bir şeyhe intisap ettiği muhakkaktır. Halk rivâyetleri daha Erzurum'da iken Nakşbendî tarîkatine girdiğini kuvvetlendiriyor. Kendisi de bir şiirinde:

Kemâlim fehmedenler eylesünler bu müseddesden
Bu feyzi almışım Emrâh bir Şeyh-i mukaddes'den

beytiyle buna işâret etmektedir; fakat bu şeyh acabâ kimdir? Hangi tarîkate mensuptur? Dîvân'ında Şâh-ı Nakşbend medhi ile başlayan bir muhammes vardır ki (s.9), ondan Hâlidiyye şûbesinin kurucusu olan meşhûr Şeyh Hâlid'e intisâbı anlaşılıyor.

Emrah'ın hangi şehirlerde yaşadığına dâir eserinde bâzı kayıtlar vardır. Meselâ, bir gazelinde Sivas güzellerinin bağrına yara açtıklarından bahsederek ''Gelmeseydim kâşki sağlık ile Sivâs'a ben'' diye şikâyet ediyor. Sivas şâirlerinden ve onlar arasında da bilhassa Sıdkî isminde o devirde Sivas'ta şöhret kazandığı anlaşılan bir şâirden bahsediyor.

Emrah'ın Kastamoni'de epeyi zaman kaldığı, gerek halk rivâyetlerinden, gerek eserlerinden anlaşılmaktadır. B Ziyâeddin, **Açık Söz'**-deki makalesinde, Emrah'ın 1837'de Erzurum'dan çıkarak Kastamoni'ye geldiğini ve orada -şüphesiz, halk rivâyetlerine göre- evlenip yerleştiğini zikrettiği gibi, yine o makalesinin zeylinde, şâirin, Hisaraltı'nda medfun Şeyh Şa'bân Velî hakkındaki medhiyesini neşrediyor. Bu da, şâirin, bir aralık Kastamoni'de ikametine kat'î bir delildir. B.Ahmed Tal'at, Emrah'ın Kastamoni şâirlerinden Feride Hanım'la müşâareleri olduğunu söyliyerek, bu rivâyeti kuvvetlendirmektedir.

Emrah'ın Kastamoni havâlesinde yaşadığına dâir basma **Dîvân'**ında pek mühim birkaç kayıt vardır. **Dîvân**'ın 43. sahifesinde gazel tarzında bir medhiye'nin son parçalarından, Âlişan Bey isminde birine taktim edildiği ve şâirin, bu medhiyesiyle, ona intisap etmek istediği anlaşılıyor. 48. sahifedeki bir medhiye de gene bu Âlişan Bey'e takdim edilmiştir kanaatindeyim. Basma **Dîvân**'da bu metin birçok yanlışlıklarla dolu olmakla berâber, şâirin onu İran Şâh'ından daha yüksek gördüğü, kerem ve sehâvetini medhettiği, fakat bu kerim, sahî, ve nüfûzlu zâtın birtakım düşmanları da olduğu anlaşılıyor. Herhâlde bu medhiye, Emrah'ın Âlişan Bey'e intisap ettiğini, onun lûtuf ve yardımını gördüğünü kat'i sûrette anlatmaktadır. Bunu kuvvetlendiren başka bir delil, 52 . sahifedeki bir gazeldir ki, mutlaka Âlîşan Bey'in ölümünden sonra söylenmiştir.

Hâmîsinin ölümünden şâirin bu kadar derin bir keder duyması, onun çok lûtuflarını gördüğüne açık bir delildir. Acaba, Emrah'ı bu kadar himâye eden bu Âlîşan Bey kimdir? biz bunun, Emrah'ın çağdaşı meşhûr Dertli'nin de başlıca hâmîsi olan Âlîşan Bey olduğunu kuvvetle söyleyebiliriz. (Tafsilât için: Ahmed Tal'at, **Âşık Dertli,** Çankırı 1928, s.17-19). Onun lûtufkârlığı, nüfûzu, sazşâirlerine karşı olan alâkası Dertli'ye gösterdiği lûtuflarla da sâbittir. Herhâlde Emrah Kastamoni havâlisinde bulunduğu sıralarda Âlîşan Bey'e intisap etmiş olmalıdır. Sazşâirlerinin o devir a'yanlar'ı tarafından himâye edildikleri ve onların konaklarında yıllarca misâfir kaldıkları mâlûmdur. Emrah'ın bu sıralarda Sinob'a da gelmiş olacağını, basma **Dîvân'**ında Bilâl Habeşî'ye âit gösterilen Sinob'taki türbe hakkında mevcut bir medhiye'den anlamaktayız. Âşıklar arasındaki bir an'ane, Emrah'ın altı ay kadar İstanbul'da, Tavuk Pazarı'ndaki Âşıklar Cemiyeti reisliğinde bulunduğunu tesbit etmekte ise de (**İkdam** da neşrettiğim **Sazşâirleri** başlıklı makalelerin yedincisine bakınız: 19 Nisan, 1330/1914), şâirin basılan eserleri arasında İstanbul'a geldiğini gösteren bir parçaya tesâdüf edemedik. Yalnız, **Dîvân'**daki meşhûr **Püskül destanı,** Mahmud II. tarafından fes'in umûmî serpuş olarak kabûlünden sonra, bu yeniliği halka beğendirmek maksadiyle yazılmıştır. Eğer şâirin İstanbul'a geldiği doğru ise, bunun bu sıralarda olduğu ve bu manzûmenin Sultan *Mahmud'a hulûskârlık maksadiyle İstanbul'a yazıldığı tahmin* olunabilir.

İşte, Emrah'ın gezip dolaştığı sâhalar hakkında kendi eserlerinden çıkarabildiğimiz mâlûmat bundan ibârettir. Halk rivâyetleri onun Konya, Niğde çevresinde de dolaştığını, muhtelif yerlerde evlendiğini bize bildirmektedir.

Anadolu'nun birçok yerlerini dolaşan bu derviş-şâir, bir rivâyete göre, 1840'ta Niksar'a gelerek, 1854'te orada ölmüş ve Karşı Bağ mahallesi civarında Tekke Bayırı denilen yerdeki kabristana, Ahî Pehlivan türbesi yakınına defnedilmiştir. Manzum kitâbesini Tokat ulemâsından Hacı Abdülkadir Hıfzî Efendi yazmıştır. Bu kitâbeye göre, şâirin 1854 tarihinde öldüğü anlaşılmaktadır. Başka bir rivâyete göre, Emrah'ın kabrini, bir aralık Niksar'da ahziasker şûbesinde bulunan mülâzim Halil Râmî Efendi isminde bir Nakşbendî şeyhi keşfetmiş ve bugün bilinen kitâbeyi Hacı Abdülkâdir Hıfzî Efendi'ye yazdırarak, taşı yerine koydurmuştur. Hıfzî Efendi'nin Birinci Cihan Harbi sırasında bile hayatta bulunduğuna göre, bu zâtın 1854'de bu kitâbeyi yazması mümkün olamayacağı pek tabiîdir. Herhalde bu izahlar, Emrah'a âit kitâbenin, vefâtından epeyce sonra yazıldığını kat'î sûrette anlatmaktadır; bununla berâber, bu rivâyet, 1854 tarihinin mutlaka yanlış olduğunu ispat edemez.

Şöhreti ve Tesiri : Emrah'ın, daha hayatında, çağdaşları üzerinde mühim bir te'sir icra ettiği muhakkaktır. Bu devir sazşairleri hakkındaki tedkikler henüz pek yeni başlamış olduğundan, bu hususta yeter derecede vesikalara malik değiliz. Ancak, bu devir sazşairlerinden Tokatlı Nuri üzerinde Emrah'ın büyük bir nüfuzu olduğunu, bu husustaki bütün kaynaklar kuvvetlendiriyor: Nuri birçok şiirlerinde kendisinin Emrah şakirdi olduğunu açıkça söylemekte ve üstadına büyük bir saygı ile bağlı olduğunu anlatmaktadır.

Esasen Nuri'nin gerek hece, gerek aruz ile yazılmış eserlerinde bu Emrah te'siri çok açıktır. Nuri'nin daha gençliğinde Emrah'a intisap ettiğini, Emrah'ın bir manzumesinin şu kıt'ası da göstermektedir:

Tıfl iken Emrahi vermiştim emek
Mir'ât-ı mecâzın eylemiş gerçek
Ne haddin Nûrî'ye pesend etmemek
Ânı yüzbin ehl-i mâ'nâ beğendi

Bu kıt'a, üstadın şakirdini pek çok takdir ettiğini anlatıyor. İki şâir arasındaki bu samimi münasebetleri gösteren parçalara Emrah'ın **Dîvân**'ında da sık sık tesadüf edilmektedir. Üstad ile şâkird arasındaki münasebetlerin samimiyeti bakımından, bazı cönklerde her iki şâirin eserlerinin birlikte bulunması da yukarıdaki mütâlealarımızı kuvvetlendirmektedir.

Biraz da serseriyane hayatından dolayı, şöhreti Anadolu'nun geniş *bir sâhasına (Erzurum, Sivas, Konya*, Niğde, Kastamonu havâlisi) yayılan, eserlerine muhtelif yerlerde yazılmış mecmualarda tesâdüf edilen Emrah'ın bu sahalarda birçok mukallit ve muakkipleri yetiştiği kolaylıkla tahmin olunabilir. Âşık fasıllarında son zamanlara kadar onun eserlerinin ve bilhassa **püskül** ve **perçem** destanlarının kalenderî bestesiyle okunması âdetti. Emrah'ın başka birçok manzumeleri gibi ''Âşık-ı ezelî âşıka ilham-ı Hudâ'dır'' mısrasıyla başlayan **müstezad'**ının da Çankırı'da âşık fasıllarında hâlâ okunduğunu Ahmet Tal'at kaydetmektedir. XIX. *asrın muhtelif sazşairlerinden* bahsettiğimiz sırada, Emrah'ın bu büyük te'sirini ve geniş şöhretini izah etmiştik.

KOŞMALAR

1

Elâ gözlerini sevdiğim dilber
Sen benim derdimden deva bilmezsin
Sen nasıl tabibsin, yoktur ilâcın
Yürekte yaramı sarabilmezsin

Sana derdim, sana, ey kalbi hayin
Kimseler çekmesin feleğin yayın
Alıp harab ettin gönül sarayın
Alıp bir taşını koyabilmezsin

Emrah eydür yalan oldu sözlerim
Mahabbeti can evinden gizlerim
Ne durursun ağlasana gözlerim
Gitti kaşı kara, görebilmezsin

2

Ne feryad edersin divane bülbül
Senin bu feryadın gülşene kalsın
Bu dünyada iremezsin murada
Huzur-ı mahşer'e divan'e kalsın

Nesin medhedeyim bir kaşı kare
Şu sineme açtı onulmaz yâre
Cümle tabib gelse derdime çâre
Derdimin dermânı Lokman'a kalsın

Bir yâr için geçti cân-ü serinden
Vücûdüm kül oldu aşkın nârinden
Emrah bûse ister nazlı yârinden
Bu bayram olmazsa, Kurban'a kalsın

3

Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim mahmûr musun dedi ki, yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır dedi ki, yok yok

Dedim inci nedir, dedi dişimdir
Dedim kalem nedir, dedi kaşımdır
Dedim onbeş nedir, dedi yaşımdır
Dedim daha var mı, dedi ki, yok yok

Dedim ölüm vardır, dedi aynımda
Dedim zulüm vardır, dedi boynumda
Dedim ak memeler, dedi koynumda
Dedim ver ağzıma, söyledi yok yok

Dedim Erz(u)rum nendir, dedi il'imdir
Dedim gider misin, dedi yolumdur
Dedim Emrah nendir, dedi kulumdur
Dedim satar mısın, söyledi yok yok

4

Bâd-ı sabâ selâm eyle o yâre
Mübarek hâtırı hoş mudur, nedir
N'ideyim yitirdüm bulamam çâre
Mestan elâ gözler yaş mıdır, nedir

Ol nazlı canana uğrarsa yollar
Bize mesken oldu kahveler, hanlar
Yârin meclisinde oturan canlar
Hesap etsin, yıllar beş midir, nedir

Eğil güzel eğil, saçın sürünsün
Aç beyaz göğsünü memen görünsün
Evvel benim idin, şimdi kiminsin
Gündüzün hoş geçen duş mudur, nedir

Emrah eydür can bülbülü kafeste
Benim hasb-i halim bildirin dosta
Kendim gurbet ilde, dost kara yasta
Gitmiyor kervanım kış mıdır, nedir

5

Münever cemalin ey kamer-tâl'at
Hep görenler mâşaallah dediler
İnsanda bulunmaz bu ahsen süret
Melek midir bu hüsnü mâh dediler

Cemâl-i pâkinde kâşifü'l-esrar
Güzellik kudretin eylemiş izhâr
Bu peykerne hûrî, ne gilmanda var
Bunu bir yaratmış Allah dediler

Açılmış yüzünden zülf-i siyâhın
Fesh olur ziyâsı mihr ile mâhın
Dergâh-ı lütfunda sen güzel şâhın
Âşık-ı sâdıktır Emrah dediler

6

Bâd-ı sabâ bir Mevlâ'yı seversen
Başın için nazlı yâra di gelsin
Vücudum şehrine düştü bir ateş
Yeter oldu sitemkâra di gelsin

Ak ellerin boğum boğum kınalı
Altın kemer ince belde minalı
Bir hûrî bakışlı melek simalı
Meftunuyum o dildara di gelsin

Emrah eydür yarin desti destime
Rakibler oturmuş benim kasdıma
Tâze merhem koyun yaram üstüne
Yaralarım azgın yara, di gelsin

7

Ne otlar bitirdin başımda felek
Ben ki bir Leyla'ya Mecnun olalı
Hayal oldu bize okşayıp sevmek
Güzellerde cefa oyun olalı

Tıfl iken büyüttüm yâri sinemde
Ayş-ü işretlerde safâ-yı demde
Sormaz hatırımı gûşe-i gamda
Kalbim kırık, gönlüm mahzûn olalı

Severler güzeli şivekârından
Candan geçer âşık, geçmez yârından
Geçtim bu cihanın gül-ü hârından
Emrah bir dildâra meftûn olalı

8

Sevdiğim, gurbette yeter yâd oldum
Gözlerim kan ağlar, dilim dâd eyler
Küçücükten, gözüm açıp gördüğüm
Bana senden gayri kim imdâd eyler

Ben de bilmem ne diyardan olduğum
Hasretinden sararıp da solduğum
El bağlayıp dîvânına durduğum
Ne öldürür beni, ne âzad eyler

Açılmadan şu dağların lâlesin
Yıktın, vîran ettin gönlüm kal'asın
Emrah eydür çok çekmişim belâsın
Beni koymuş yâd ileri şâd eyler

9

Dinliyelim dağ başında figânı
Güzelim ne demiş o Leylâ Leylâ
İkimiz de oturalım diz dize
Bir de hû çekelim hû Leylâ Leylâ

Felek çakmağını üstüme çaktı
Beni bir onulmaz derde bıraktı
Vücudum şehrini odlara yaktı
Yandım ateşine su Leylâ Leylâ

Felek kemendini eyledi çengel
Yâre varam diyom koymuyor engel
Ölürsem sevdiğim üstüme sen gel
Çeşmin yâşı ile yu Leylâ Leylâ

Dâim dilimizde Hakk'ın kelâmı
Uğra dost yanına eyle selâmı
İsmini sorarsan Emrah gulâmı
Dâim aklımızda o Leylâ Leylâ

10

Şimdengeru nazlı yâre küskünüm
Yıktı hâtırımı barışmam gayri
Âlem gelüp bana recâ ederse
Çevirdim yüzümü görüşmem gayri

Güzel keklik gibi kafeste olsa
Altun vezni ile cevâhir tartsa
Yârim Mahşer günü şefaat etse
Giderim Mahşer'e görüşmem gayri

Bu yıl da Emrahi yârsız kışlasın
Varır isem o yâr beni taşlasın
Şimdengeru bildiğini işlesin
Hiçbir umuruna karışmam gayri

11

Lisanımız çar gevher-i mücellâ
Bahr-i seyr-i aşkın dür-efşânıyız
Makâm-ı aşkımız olunmaz inşâ
Hakikat ehlinin bi-nişânıyız

Vahdette vâhidiz ey çeşm-i âhû
Ezkârımız Lâilâhe illâ-hû
Bigâne zannedip hor bakma yâhû
Biz de bu tekkenin dervişânıyız

Emrah dilde gevher kânımız vardır
Bir muazzam âdil hânımız vardır
Dehr içre adımız, şânımız vardır
Zümre-i uşşâkın âlişanıyız

12

Bugün keyfiyette dem-ü devranda
Meclisten meclise cim cim'e düştü
Okuduk elif'in satırlarını,
Geldik hecesine mim mim'e düştü

Bugün geçti güzellerin kervanı
Gönül sevd(i) öndeki sev-i revanı
Evvela sürdüğüm dem-ü dervanı
Şimdi tazelendi aklıma düştü

Emrah bu sözlerin hep vefaya say
Kaşlar mim çekilmiş olmuş kamer, yay
Birgün güzelleri edecekler pay
Gidelim, bakalım kim kime düştü

SÖZLÜK

ACEM	:	Arap olmayan, Araptan gayri olan kavim, İranlılar.
ADÛ	:	Düşman, yağı
ÂFÂKÎ	:	Havâi, dereden tepeden söz.
AĞYÂR	:	Gayrılar, başkalar, yabancılar.
AHVÂL	:	Durumlar.
ÂLİ EFRÂSİYÂB	:	Büyük İskender'den önce yaşamış Turan'lı bir yiğidin soyu.
ALELÂDE	:	Âdet olduğu üzere, bayağı, basbayağı.
ALÎ	:	(Ebû Talib'in oğlu ve) Peygamberimizin dâmâdı ve (amcazadesi,) IV. Halife
ALLİTERATİON	:	Ses tekrarlanması.
ÂMİYÂNE	:	Âdice, bayağı
ARGUN	:	İlhanlı hükümdarı olup, Abaka Han'ın oğludur (1250–1296).
ARÛZ	:	Araplardan ve İranlılardan Türk edebiyatına geçen klasik vezin
ÂŞIK ÖMER	:	1651–1707 yılları arasında yaşadığı sanılan halk şairi.
AYINTAB	:	Gazianteb'in eski adı.
BÂD-İ SABAH	:	Doğudan esen hafif, hoş rüzgâr, sabâh yeli.
BAHRİ	:	Denize ait, denize mensup, denizle ilgili.
BALGÂMİ	:	Balgamla ilgili olan.
BEÇ	:	Viyana'nın Osmanlı dönemi kaynaklarında geçen adı.
BEDİÎ	:	Güzel, güzellik.
BERHÜDÂR	:	Berhudar olan, mesut olan, onan.
BEYLAN	:	Belen
BEYİT	:	Divan Edebiyatında iki mısradan ibaret olan şiir veya şiirin bir bölümü.
BEYT	:	Mesken, hane, ev oda, oba.
BUDİN	:	Bugünkü Macaristan'ın başkenti, Budapeşte'nin Osmanlı dönemindeki adı.
CAZİBE	:	Cezbeden, çeken, sevimli alımlı.
CENT	:	Harezm'de eski bir Türk şehri.
CİDÂL	:	Karşılıklı kavga, savaş. Zorlu hareketli konuşma, savaş.
CİSMÂNİ	:	Bedenle ilgili ruhanî karşılığı dinî işlerden ayrı olan cisim. vücut.
CÛY–BÂR	:	Çay, dere, akarsu, ırmak, ırmak kenarı.
ÇAĞATAY LEHÇESİ	:	Türk dilinin Doğu Türkçesi'nde önemli lehçelerinden biri.
ÇARH–I FELEK	:	Sihir, talih, yanarken dönerek ateş saçan donanma fişeği.
ÇİĞİL	:	Bir Türk boyu.
ÇÖĞÜR	:	Çeşitli şekil ve boylarda kullanılan telli saz türü.

DÂR–ÜL–FÜNUN : Dârülfünûn, Üniversite.
DERÛNÎ : İçten, gönülden.
DEHR : Dünya, zaman, devir.
DİVAN–I HÜMAYÛN : Halkın dava ve şikâyetlerinin dinlenip hallolunduğu, devlet işlerinin görüldüğü padişah huzuru.
DÛR : Uzak.
EĞRİ : 1596 yılında Sultan III. Mehmed tarafından fethedilen Macar kalesi.
EHL–İ SÜNNET : Peygamberimizle sahâbelerine itikatla uyanlar.
EKALLİYET : Azınlık, bir ülkede hâkim unsurların dışında kalan ve ekseriyet teşkil etmiyen etnik varlıklar.
ELZEM : Em lâzım lüzumlu.
EMEL : Ümit, umma, arzu,hırs, tamah.
ENEL–BATIL : ''Ben batılım'' anlamına gelen bir tasavvuf deyimi.
ENEL–HAK : Hallac-ı Mansûr'un söylediği ''ben hakkım'' manasına meşhur söz.
ENFÜSÎ : Nefiste meydana gelen düşünülmüş şeye nipetle düşünene,ferdî zihne ait bulunan
ERNEST RENAN : Fransız yazar.
ESÂMİ : Namlar, adlar.
FÂRAB : Ünlü Türk bilgini Fârâbi'nin doğduğu köy.
FARSAK : Çukurova'da yaşıyan Oğuz boylarından bir aşiret.
FIKIH : Şeriat ilmi, şeriat'ın usul ve hükümleri, amelî ve şer'i meseleler bilgisi.
FITRÎ : Tabii yaradılış.
FİRKAT : Dostlardan ve saireden ayrılık, ayrılış.
FÜTÛHÎ : Osmanlı şairi.
GAYRİ MÜTECÂNİS : Aynı cinsten olmayan, değişik.
GEDÂ : Yoksul kimsesiz.
GEDÂÎ : Halk Şairi.
GIYBET : Kaybolma, Arkasından söyleme, çekiştirme, dediko-
GİRİFTAR : Tutulmuş, yakalanmış, esir.
GİRYE : Ağlama, ağlayış, gözyaşı.
GÜLBİN–İ HÂNÂN : Kırım tarihini ve bunların hayatını anlatan eser.
HADİKAT Ü'Ş-ŞÜHEDÂ : Tamışvanlı İbrahim Necmeddin'in ereri
HÂKİSÂR : Toz-toprak içinde kalmış, perişan.
HALİTA : Birkaç şeyin karışmasından meydana gelen, karma, alaşım.
HALVETİYE : Şeyh Ebî Abdullah Siracüddin Ömer İbn-i Eşşeyh Ekmelüddin -Ehci tarafından kurulan tarikat.
HAMSE : Mesnevi şekliyle yazılmış beş kitaptan ibaret bir takım.
HÂN–I YAĞMA : Fakirlere, yoksullara dağıtılan yemek.
HANEFİYÜ'L-MEZHEP : Hanefi mezhebine mensup.
HARİZM : Amuderya'nın aşağı mecrasında, nehrin her iki tarafında bulunan ülkenin adı.
HASBİHÂL : Görüşüp dertleşme, halleşme.
HERCAİ : Kararsız, sebatsız.
HETEREDOXE : Hak mezheplere aykırı, mezhep dışı.
HİSÂLİ : XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı şairi.
HÛB : Güzel, hoş, iyi.
HÛR : Hûri
HURÛFİ : Hurifilik tarikatine mensup.

HUŞ	Kulak.
İBTİDÂÎ	İlk ile ilgili, ilke mensup, basit
İBZÂL	Esirgemeyip bol bol harcama ve bol kullanma.
İÇTİMÂİYAT	Sosyoloji.
İHTİDÂ	Tevâzu, gönül alçaklığı.
İKDÂM	5 Temmuz 1894-31 Aralık 1928 tarihleri arasında yayımlanan, Ahmed Cevdet'in kurduğu bir gazete.
İKRAR	Saklamayıp söyleme, dil ile söyleme, bildirme, tasdik, kabul.
İLELEBED	(Ebede kadar,) sonsuza kadar
İNHİTAT	Düşme, aşağıya inme, gerileme
İNTİHAB	Seçme, seçim.
İRTİŞ	Orta Asya'da bir nehir.
İSTİÂRE	Ödünç alma (birinden eğreti bir şey alma, bir kelimenin manasını muvakkaten başka bir kelime hakkında kullanma.)
İSTİCAL	Acele etme.
İSTİNATGÂH	Dayanacak, güvenecek, sığınacak yer.
İŞTİGÂL	Meşgul olma, bir şeyle uğraşma.
İŞRET- NÂME	Şair Revânî'nin eseri.
KÂD	Boy, pos, sevgilinin endamı.
KÂMİL	IV. Murat'ın mahlası.
KARLUK	Müslümanlığı ilk kabul eden Türk boyu.
KASİDE	Onbeş beyitten aşağı olmayan, bütün beyitlerin ikinci mısraları en başta bulunan mısra ile kafiyeli bulunan ve daha çok büyükleri övmek üzere yazılan nazım.
KAYABAŞI	Türk Halk Müziğinde bir tür türkü söyleme tarzı.
KELÂM İLMİ	Allah'ın birliğine ve Allah ile ilgili bahisleri, akıl ve mantık ile ispat eden ilim.
KIRÂAT	Okuma.
KIZIL ELMA	Eskiden Roma şehri için Türklerin kullandığı muhayyel bir deyim.
KİMEK	Eski Türk boylarından birisi
KOPUZ	Bir çeşit saz
KOŞUK	Beyit.
KÖS	Büyük davul.
LÂLEZAR	Lâlelik, lâle yetişen yer, lale bahçesi
LEB	Dudak.
LEJANDER	Efsane ve masallarda bulunan, masallara özgü.
LİRİZM	Edebi akım, şahsi duyguların ilhamı ile ortaya çıkan coşkulu ve duygulu ifade biçimi.
MAHLAS	Eskiden şairlerin şiirlerinde kullandıkları ad
MANİ	Halk edebiyatında 4 mısradan oluşan konulu şiir türü.
MAVERÂÜNNEHİR	Orta Asya'da Ceyhun (Amuderya) nehrinin kuzeyinde bulunan ülkeye Araplar tarafından verilen coğrafi isim.
MAZBUT	Zabtolunmuş, ele geçirilmiş, sağlam
MAZHARİYET	Elde etme, nail olma.
MECAZ	Hakikatin, gerçeğin zıddı. Kendi öz mânasıyla kullanılmayıp, benzerlikle, benzetme yolu ile başka bir mânada kullanılan söz.
MEDİH	Övmeye sebep olan şey, övme konusu.

MEFKÜRE	:	Ülkü.
MENBA	:	Kaynak, Pınar.
MERBUT	:	Bağlı, bağlanmış.
MERSİYE	:	Ağıt, birinin ölümü üzerine duyulan üzüntüyü anlatmak için yazılan manzume.
MESÂBİH-İ ŞERİF	:	Kuloğlu Mustafa Efendinin eseri.
MEŞ'UM	:	Uğursuz.
MEZHEB	:	Yol, dinde farklı uygulamaları bulunan, ancak temelde birbirinin aynı olan din yolu.
MİHNET	:	Zahmet, eziyet, gam, keder.
MİKYAS	:	Kıyas edecek âlet, ölçek, ölçü âleti.
MİNYATÜR	:	İslâmî resim.
MUAHHAR	:	(Tehir edilmiş) sonraya, geriye bırakılmış (sonraki. Kıç).
MUAKKİB	:	Takipçi, arkasından koşan, ardından gelen.
MUHARRİK	:	Tahrik eden (yakan).
MUHAYYEL	:	Hayal kurulmuş.
MURASSA	:	Kıymetli taşlarla bezenmiş; iki fıkrası kelime kelime birbiriyle aynı vezin ve kafiyeden olan söz, beyit.
MUSAHİB MUSTAFA PAŞA	:	Sultan IV. Mehmed'in sohbet arkadaşı.
MUTASAVVIF	:	Sufi, tasavvuf ehli.
MUVAKKAT	:	Süresiz, geçici.
MÜBEŞŞİR	:	Müjdeci, muştucu.
MÜPHEM	:	(İbham olunmuş), belitsiz, örtülü, kapalı anlaşılmaz.
MÜLÂHAZA	:	Dikkatle bakma, iyice düşünme, düşünce.
MÜNEVVER	:	Aydın.
MÜRDE	:	Ölü, ölmüş.
MÜRGZÂR	:	Kuşyatağı, kuşu bol olan yer.
MÜRŞİD	:	(İrşad eden) doğru yolu gösteren, kılavuz, tarikat piri
MÜRÜVVET	:	İnsaniyet, mertlik, yiğitlik.
MÜSAVAT	:	Eşitlik, aynı halde ve derecede olan.
MÜSTEBİDÂNE	:	Müstebitçe hükmü altında bulunanlara söz hakkı ve hareket serbestliği vermiyerek.
MÜSTAKİM-ZÂDE	:	XVIII. yüzyılda yaşamış Osmanlı yazarı.
MÜŞÂVERE	:	Danışma, bir iş üzerinde konuşma.
MÜSEDDES	:	Her bendi altışar mısradan olan şiir.
MÜŞKİL	:	Zor, güç.
MÜSTAK	:	(İştiyaklı) özliyen, göreceği gelen, can atan.
MÜTÂLEA	:	Okuma, tetkik, düşünce.
MÜTEÂRİFE	:	Gerçekliği apaçık, meydanda olduğundan isbatı gerekmeyen söz, aksiyon.
MÜTEFEKKİR	:	Tefekkir eden, düşünen, düşünür.
MÜTEREDDİ	:	Soysuzlaşmış.
MÜVERRİH	:	Tarih yazan tarihçi.
NÂDÂN	:	Bilmez, nobran, kabe, terbiyesi kıt.
NEMÇE	:	Avusturya, Avusturyalı.
NESTURÎ	:	*Suryâni papazlarından Nastorius'un kurduğu* mezhepte olan ve onlarla ilgili.
NEVBET	:	Eskiden devlet dairesinin önünde çalınan davul.
NİHÂN	:	Gizli, saklı, görünmeyen.
NİZA'	:	Kavga.

OĞUZLAR	:	Türk boylarının genel adı.
OZAN	:	Şâir, halk şâiri.
PÂLHENK	:	Dizgin, yular.
PEÇUY	:	Macaristan'da bir şehir.
PEÇÛYÎ	:	Peçuylu, Osmanlı tarihçisi İbrahim Efendi'nin lakabı.
PERÎ-PEYKER	:	Peri-yüzlü, çok güzel.
PEŞTE	:	Macaristan'ın başkenti, Budapeşte'nin Tuna'nın kuzey yakasındaki kısmına Osmanlılarca verilen ad.
PÎR	:	Yaşlı, ihtiyar.
PÜRYAN	:	Ankara'nın ünlü bir kebab yemeği.
RÂBITA	:	İki şeyi birbirine bağlayan şey (münâsebet, bağlılık, mensub olma).
RAŞİD EFENDİ	:	XVIII. yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçisi.
REVÂNİ	:	İşret - nâme adlı manzum eserin yazarı.
RİBAT	:	Konak, han, tekke.
RÜSVAY	:	Rezil olma.
SADME	:	Darbe, vuruş.
SAFVET	:	Saflık, temizlik.
SÂKÎ	:	Sü veren, su dağıtan, kadeh içki sunan
SALÂBET	:	Manevi kuvvet, dayanma.
SÂKİ-NÂME	:	Sâki ve şarabı överek, sâkiden şarap istemiye dair divan şâirlerinin yazmış oldukları manzûme.
SÂMÂNİLER	:	819-1005 yılları arasında hüküm sürmüş bir müslüman hanedan.
SATHİ	:	Dış yüzeyle ilgili.
SATUK BUĞRA HAN	:	Karahanlı hâkânı olup, İslâmiyeti ilk kabul eden Türk hükümdarıdır.
SECİYE	:	Huy, tabiat, karakter.
SEKBAN	:	Bir çeşit Osmanlı askeri.
SERHAD	:	Hudut, sınır.
SİLAHDAR TARİHİ	:	Fındıklılı Silâhdâr Mehmet Ağa'nın iki ciltlik eseri.
SİTÂYİŞ	:	Övme, övüş.
SIFİYÂNE	:	Sûfice
SOĞD	:	Orta Asya'da bir bölge.
SÛR-I İSRÂFİL	:	Kıyametin kopmasını ve Mahşer'in kurulmasını işâret edecek olan İsrafil adlı meleğin üfliyeceği boru.
ŞECÂAT	:	Yiğitlik, yüreklilik.
ŞEHNÂME	:	Padişahların şahsî durumlarından, yiğitliklerinden ve özelliklerinden bahseden övgüye dayalı manzum veya mensur eserler.
ŞEHR-ENGİZ	:	Bir yerin tabii ve sosyal özelliklerinden bahseden bir nazım türü.
ŞEYDÂ	:	Aşktan aklını kaybetmiş, divâne, düşkün, şaşkın.
TABİYYET	:	tâbi olma, bir devletin tebasında bulunma.
TALÂK	:	Boşanma, nikâhlı kadını bırakma.
TALAN	:	Yagma.
TAMIŞVAR	:	Romanya'nın batısındaki Timişaora şehrine, Osmanlılar tarafından verilen ad.
TANZÎMAT	:	3 Kasım 1839 günü Gülhâne'de okunan Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümâyûn'u ile ilân edilen ve 1876'ya kadar süren yenilik dönemine Osmanlı tarihinde verilen ad.

TASAVVUF	:	Gönlünü Allah sevgisine bağlama.
TASNİF	:	Sınıf sınıf, takım takım ayırma, sınıflama, bölümleme.
TECELLİ	:	Görünme. Allah'ın lütfuna nâil olma.
TEFRİK	:	Ayırma, seçme, ayırdetme.
TEFRİKA	:	Bölüm,kısım; bir eserin gazete veya dergilerde bölüm bölüm yayınlanması.
TEGAFÜL	:	Anlamamazlıktan gelme.
TELÂKKİ	:	Alma, kabul etme.
TELMİH	:	Söz arasında kasdedilen bir şeyi mânalı olarak söyleme; açık söylememe, imâlı konuşma.
TERCİ-İ BEND	:	Kafiyeleri başka başka olan, birkaç kısımdan meydana gelen ve her parçanın sonunda tekrarlanan kafiyeli bir beyti bulunan nazım şekli.
TERENNÜM	:	Yavaş ve güzel bir sesle şarkı söyleme, şakıma.
TERKİB	:	Birkaç şeyi birleştirip karışık bir şey meydana getirme. Birkaç şeyden meydana getirilmiş şey.
TEŞBİH	:	Benzetme, benzetilme.
TEŞRÎ	:	Birkaç şeyi birleştirip karışık bir şey meydana getirme. Birkaç şeyden meydana getirilmiş şey.
TEŞBİH	:	Benzetme, benzetilme.
TEŞRİ	:	Hz.Muhammed'in şeriata dair olan emirleri. Kanun yapma.
TEŞRİNİSÂNİ	:	Kasım ayı.
TETABUK	:	Uyma, uygun gelme, uygun düşme
TIĞ	:	Ok.
TİR	:	Ok.
TİYEN-ŞAN	:	Orta Asya'daki Tanrı dağlarının Çince adı.
TUHFE-İ HATTATİN	:	XVIII. asırda yaşamış olan Müstakim-zâde Süleyman Sadettin Efendi'nin hattatlık ve hattatlarla ilgili eseri.
TURAN	:	Eski İranlılar tarafından Türk diyarına verilen ad.
UNSUR	:	Eleman, madde, esas, kök.
UŞŞAKİYE	:	Halvetiyye tarikatının şubelerinden biri.
ÜMMÜ	:	Anasından nasıl doğmuş ise öyle kalıp okuma yazma öğrenmemiş.
ÜNSİYET	:	Ahbaplık, alışkanlık, arkadaşlık.
ÜSLÛB	:	Tarz, yol, biçim, usul, ifade yolu
VASAT	:	Orta, iki şeyin arası.
VÂZIH	:	Açık, meydanda, belli (kapalı olmayan)
VELÂYET	:	Velilik, ermişlik
VEZİN	:	Nazımda ölçü, mısra ölçüsü
WİLSON	:	Hürriyet beyannamesini yayınlayan Amerikan Cumhurbaşkanı.
YADİGÂR	:	Bir kimseyi veya nesneyi hatırlatacak şey.
YAĞMA	:	Çapul, zorla mal kapma.
YARLIĞ	:	Hükümdar buyruldusu.
ZAFERNÂME	:	Zafer üzerine yazılan kaside, bir zaferi anlatan yazı.
ZERDÜŞTÎ	:	Zerdüşt dininde olan kimse. Ateşe tapan, mecûsî.
ZEYN	:	Süs, bezek.
ZİGETVAR	:	Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferinde ele geçirdiği kale.

87. 06. Y. 0001 - 839

№ 008898

Çeşitli alanlarda eserler vermiş olan Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü çok cepheli bir ilim adamıdır. Köprülü hakkında dört kitap ve doksana yakın makale yazılmıştır. Ancak, Fuat Köprülü hakkında tam bir monografi bulunmamaktadır.

Bu eser, hem aydın gençliğe F.Köprülü'yü belirli bir ölçüde tanıtmak, hem de Fuat Köprülü'nün ilmî çalışmaları hakkında araştırma yapacaklara yararlı olmak düşüncesiyle hazırlanmıştır.

ISBN 975-17-0074-4
600.–TL.